

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 1. szám

HORECZKI RÉKA

A népességmegtartó képesség vizsgálata a Kárpát-medencei
kisvárosok esetében

BARANYAI NÓRA

Magyar etnoregionális pártok a kelet-közép-európai tipológiában

HAJDÚ ZOLTÁN

A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta
szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után

MÁRTON ZOLTÁN – RITTER KRISZTIÁN

A Homoród-Küküllő LEADER Egyesület működésének és
vidékfejlesztési hatásainak elemzése

TŐZSÉR ANETT

A matyó népművészet jellemzői és hatása a matyóföldi települések
fejlődésére és a térségben élők identitására

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2023/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2023/ 1. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bali János, Bakk Miklós, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán, Nagy
Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc, Rácz
Szilárd, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza,
Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2023, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK	6
Horeczki Réka A népességmegtartó képesség vizsgálata a Kárpát-medencei kisvárosok esetében	6 30
Baranyai Nóra Magyar etnoregionális pártok a kelet-közép-európai tipológiában	
Hajdú Zoltán A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után	42
Márton Zoltán – Ritter Krisztián A Homoród-Küküllő LEADER Egyesület működésének és vidékfejlesztési hatásainak elemzése	55
Tózsér Anett A matyó népművészet jellemzői és hatása a matyóföldi települések fejlődésére és a térségben élők identitására	67
ABSZTRAKTOK	83

TANULMÁNYOK

HORECZKI RÉKA

A népességmegtartó képesség vizsgálata a Kárpát-medencei kisvárosok esetében

Bevezetés: a téma társadalmi-gazdasági relevanciája és a kutatás célja

Európa településhálózatában a városok mindig kiemelkedő szerepet töltek be. A városok fejlődése, a városi egyenlőtlenségek kérdése, a várostörténet kiemelt jelentőségű és aktuális kutatási téma a mai társadalomtudományokban. A város szerepe a társadalmi reprodukcióban, a magaskultúra terjesztésében, a gazdasági növekedés fenntartásában, a politikai hatalom allokációjaként figyelhető meg. Európán belül a közép- és kelet-európai városi fejlődés egy sajátos fejlődési pályát mutat (ENYEDI, 1978). A településhálózat szempontjából lényeges tulajdonság, hogy a nagyvárosok dominanciája (főleg a fővárosoké) alakult ki a térségben, s nem léteznek igazi ellenpólusvárosok. A hazánkban fellelhető urbanizációs polémia vizsgálata során kiemelten hangsúlyos a nagyobb városok elemzése, fejlődési pályájuk vizsgálata pl. Nagykanizsa (HALÁSZ, 1997; KAPOSÍ, 2014), Pécs (ERDEI, 1939; KAPOSÍ, 2011), Győr (RECHNITZER, 2016; RECHNITZER és PÁTHY, 2022) stb. esete. Mindezekkel összhangban – úgy vélem – a kisvárosok kutatása kiegészítő funkciót tölthet be az eddigi elméletek vizsgálata között.

A sokféle fejlődési pálya, az egyedi jelenségek típusokba rendezése közös, feltárható folyamatot jelez; a közös városformáló és a fennmaradást elősegítő erők mind a nagyobb, mind a kisebb városok számára helytállóak. A fejlődési út elágazásai azok, amelyek a szembetűnő különbségeket rejtik. Kisvárosi lakosként tapasztalataim, valamint a terepi megfigyeléseim azt igazolták, hogy a városi cím igen sokrétűen épülhet fel, s igen nagy különbségeket rejthet. Gondoljunk itt a kisebb városok településképére, arculatára, differenciált társadalmára, funkciókkal való ellátottságára. A Kárpát-medencében található kisvárosok alapvetően periférikus térségek elemei (a nagyvárosi szuburbiákat nem számítva), amelyeknél a fejlődési tényezők és a népességmegtartó képesség vizsgálata kiemelt jelentőségű. A kisvárosokra jellemző alacsony térbeli mobilitás és a nagyvárosi hálózat hiányosságainak kombinációja Nyugat-Európaéhoz képest kiemeli ennek a településtípusnak a jelentőségét a térségben, mint központi helyek: elsősorban munkahelyeket koncentráló foglalkoztatási központok (FILIPOVIĆ et al., 2016; KWIATEK-SOŁTYS, 2005; PIRISI et al., 2016). Ugyanakkor relatív gyengeségük, gazdasági erejük korlátai a regionális konvergenciát akadályozó tényezőként

is megjelenik (BARTOSIEWICZ et al., 2019; COLE és SVIDROŇOVÁ, 2021; HORECZKI, 2014, 2021; MOLNÁR, 2015). A fogalmak sokszínűsége támpontot ad minden kutatónak a városdefiníciót sajátjának tekinteni. Kutatásaim során kisvárosként értelmeztem, hasonlóan Erdeihez (1939) azt a települést, melynek lakossága 20.000 fő alatti, illetve a kisvárosi lét mint kulturális állapot – a településen élőben megfogalmazódik. A tanulmányban arra a városi körre helyeztem a hangsúlyt, amely a szakirodalmi és egyéb statisztikai, leíró elemzésekből általánosságban kimarad; amelynek népességvesztesége az elmúlt harminc évben a leglátványosabb: a 10.000 főnél nem népesebb kisvárosokra.¹

A kutatás során az elérhető adatbázishoz igazodva azon tényezőket tárom fel és elemzem, amelyek hozzájárulnak a kisvárosok lakosságának helyben maradásához (azaz a sikeresség egy faktorát); valamint fel kívánom tárni azokat az objektív tényezőket is, amelyek az elvándorláshoz, tartós távolmaradáshoz vezethetnek (a sikertelenség fő okait).

A témát három fő kérdéskör mentén dolgoztam fel: a) Hogyan tudjuk beazonosítani a kisvárosokat a Kárpát-medencén belül, milyen fogalmi azonosságok és különbségek mutathatók ki? b) Melyek azok a tényezők, amelyek a kisvárosok népességmegtartó képességét tartósan fenn tudják tartani; demográfiai és szociális szempontból, mikor tekinthetünk sikeresnek egy kisvárost? c) Kárpát-medence kisvárosaira vonatkozóan kimutathatók-e azonos jellegzetességek a népességmegtartó képességre vonatkozóan? Beazonosíthatók-e a földrajzi tényezőktől eltérő egyéb típusok a kisvárosok között?

1. Kisvárosi definíciós paletta a Kárpát-medencében

A kisváros fogalma – hasonlóan a város definíciójához – rendkívül összetett: függ attól, hogy mely földrajzi egység a vizsgálati keretünk, mely korban kívánjuk elemezni az adatokat, illetve mely tudományág segítségével szeretnénk megoldást találni a kutatási kérdésekre. A város fogalmának sarkalatos pontja a többféle tudományág felőli

¹ A tanulmány az NSKI Tudományos Alkotás pályázatra beadott „Népességmegtartó képesség a Kárpát-medencei kisvárosok esetében” című kutatás keretében készült.

megközelítés: a legáltalósabb városfogalom Caves enciklopédiájában olvasható: „a város kifejezés mindent és bármit is jelent” (CAVES, 2005. xxi. o.). L. Mumford (1985) szerint az különbözteti meg a várost a falutól, hogy a város „mágnes” és „tartály”, vagyis a falu monolit egységével szemben képes vonzerőt gyakorolni környezetére. Ezáltal a benne tartályként megőrzött és mágnesként újra meg újra odavonzott emberek, tevékenységek, kultúrák keveredése révén folytonos megújulásra képes. Kisvárosnak ezek szerint azt a települést tekintjük, amelyik rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal, de „mágnese” esetleg gyenge, „tartálya” kisebb. Hasonló értelemben találkozhatunk a kisváros fogalmával az Európai Unió területi kohézióról szóló Zöld könyvében (2008). A dokumentum a fenntartható fejlődés zálogaként jeleníti meg a vidéket, a vidéki településeket, amelyek nem képesek kellő mértékben kielégíteni a lakosaik szükségleteit. A nagyvárosokat, a nagy lakossűrűségük miatt helyezi hátrányos helyzetbe, mivel az alapvető szükségleteket (víz, zöld terület, energiahordozók, élelmiszer) így nem tudja biztosítani a benne élőknek. A kettő közötti kapocsnak írja le a kisvárost, amely még nincs túl messze a természettől, de már képes a lakosságszámát meghaladóan szolgáltatásokat nyújtani. A magyar szakirodalom a városok fogalmát többféle összetevőből származtatja: a statisztika, közgazdaságtan, földrajz, építészet, gazdaságtörténet, társadalom stb. szemszögéből (ÉNYEDI, 2012; HALÁSZ, 2000; ILLÉS, 2008; SZIGETI, 2002). A városkutatások elég korai szakaszában meghatározásra került, hogy a város – így a kisváros is – egy kompakt, egybefüggő, külön önkormányzatisággal rendelkező település (PASSONNEAU, 1963).

1. táblázat: Az ENSZ által alkalmazott településhierarchiai beosztás

Település megnevezése	ENSZ népességkategóriája	Magyarországi beosztás
metropolis	1 millió fő felett	1 millió fő felett
nagyváros	500.000 – 1.000.000	100.000 fő felett
középváros	100.000 – 500.000	20.000 – 50.000 fő
kisváros	20.000 – 100.000	5.000 – 20.000
község	20.000 fő alatt	5.000 fő alatt

Forrás: WUP, 2014 és Térport.hu alapján saját szerkesztés

A kisvárosról szóló szociológiai vizsgálatok a várost nem csupán fizikai entitásként értelmezik, hanem a benne élők egységeként (PARK, 1925), a társadalmi kapcsolatok szintereiként (MUMFORD, 1961), szolgáltatási központként (SOMBART, 1924). Az emberi tényező fontossága kiemelt szerepkörű, ami a népsűrűségmegtartó képességgel is jellemezhető (CSATÁRI, 1986; TIKÁSZ, 2007; TÓTH, 1982). Az alapfunkciók, alapvető szolgáltatások – oktatás, egészségügy, közbiztonság, szabadidő eltöltése, bevásárlás – elérése és a kisvárosok esetében a településen élők azok a tényezők, amelyek ténylegesen várossá formálhatnak egy adott települést. Az emberi kapcsolatok fenntartása és megerősítése a vidéki térségekben rejlő plusz erő (FABIÁN, 2013). A városok népsűrűség-koncentrációt tömörítő szerepkörére vonatkozóan a demográfia általában vett népsűrűségminimumot határoz meg a lehatárolásoknál (1. táblázat). A Nemzetközi Statisztikai Intézet első konferenciáján 1887-ben három csoportba sorolták a településeket. Az alsó küszöbértékként 2000 főben minimalizálták a városi lakosságot; ezen érték alatt vidékinek (countryside) sorolták be a településeket. A felső határt 100.000 főben határozták meg és városként (cities) definiálták ezen településeket. A két értékhatár közé eső településeknek város (town) nevet adtak, de mind a mai napig kis- és középvárosok elnevezést használjuk/használgják ezen köztes település együttesre (HORECZKI, 2020). A 2013-ban záródó ESPON kutatás 8414 kisvárost és 69.043 nagyon kis várost azonosított (1. melléklet). A kutatás által vizsgált területi

egységen 157,7 millió főt azonosított kisvárosi lakosként. A kisvárosokat három különböző jellemző alapján rangsorolta: népsűrűség és népesség, funkciókkal való ellátottság és városi jogállás. Városi funkcióként azonosította a kisvárosok tekintetében a munkahely és különféle szolgáltatások elérhetőségét, az ingázási arány alacsony voltát, a kimutatható központi jelleget. A lakosságra vonatkozóan a népsűrűség és a népesség különféle mátrixait határozta meg. A vizsgált térség² kisvárosiasnak tekinthető három esetben:

- népessége 50.000 fő alatti és a népsűrűség 300 és 1500 lakos /km² közötti;
- népessége 5000-50.000 fő közötti és népsűrűsége 300 és 1500 lakos/km² közötti;
- népessége 5000-50.000 fő közötti és népsűrűsége 1500 lakos/km² feletti.

A tanulmány azonosít nagyon kis városi térségeket is (very small town), amelyek lakosságszáma tartósan 5000 fő alatti, és népsűrűségük 300 lakos/km² feletti. A kisvárosok átlagos népességszáma Európában 14.554 fő, a nagyon kis városok átlagos lakossága nem éri el a 2000 főt sem (1193 fő). A kisvárosok rejthetik a legváltozatosabb belső szerveződést és a „legszövevényesebb viszonyokat” (ERDEI, 1939. 18. o.). A vidéki és alapvetően a periférikus térségek sajátossága a kisvárosi környezet, ahol tényleges fejlődési gócpontként működhetnek.

² Az Eurostat módszertanához hasonlóan, poligonokban határozták meg a területi egység alapértékét, amelyet visszavetítettek a NUTS szintekre és megállapították, hogy a térség döntően vidéki, kisvárosi vagy nagyvárosi jelleget mutat-e. Az alapegység 1 km² volt.

1. ábra: A Kárpát-medence relatív magyar többségű városi jogállású települései, 2001–2021 között

Forrás: PÉTI-SZABÓ, 2016 alapján saját szerkesztés

Közép- és Kelet-Európa országaiiban a leginkább elterjedt és elfogadott a jogállás szerinti definíció használata; városnak minősíthető mindazon település: „amely közigazgatásilag városi státusszal, jogokkal, hatáskörökkel és intézményekkel rendelkezik” (ILLÉS, 2008, 138. o.). Kárpát-medence területéhez tartozó országokban a város fogalmát hasonlóan értelmezik, jogszabályi környezet segíti a meghatározást (2. táblázat). Kárpát-medence alatt a Magyarországon kívül eső történelmi magyar településrészeket tömörítő szomszédos országrészeket értem (hasonlóan PÉTI, NAGY és SZABÓ, 2020 megfogalmazásához); Ausztria: Burgenland, Szlovákia: Felvidék, Ukrajna: Kárpátalja, Románia: Erdély, Szerbia: Vajdaság, Horvátország: Drávaszög, Dél-Baranya-Szlavónia, Szlovénia: Muravidék. A Nemzeti Atlasz szerint a Kárpát-medencében 774 várost találunk 2020-ban: Magyarországon 348, Szlovákiában 141; Erdély és a Partium területén 143, Vajdaságban 53, Pannon-Horvátországban 64, a Muravidéken 3, Kárpátalján 11 városi jogállású települést.

Magyarországon az 1990. évi LXV. helyi önkormányzatokról szóló törvény szerint „a város önkormányzattal rendelkező urbanizált település, elsősorban nem jogi, hanem statisztikai kategória.” A rendszer-váltás időszakában a városi cím a települési fejlettség egy magasabb formáját jelezte, számos poli-

tikai, gazdasági és társadalmi privilégium társult a településkategóriához, nem téve különbséget a városok nagysága között. A 2011. évi CLXXXIX. törvény feladat- és hatáskörében különbözteti meg a várost, járásszékhely várost, a megyei jogú várost és a fővárost (11 paragrafus 1. bek.). Az önkormányzatokról szóló törvény nem említi a kisváros (hasonlóan a középváros vagy nagyváros) fogalmakat sem. Románia tervdokumentumaiban és fejlesztési stratégiáiban a városi jogállású településeket és városi társadalmi-gazdasági karakterisztikájú önkormányzatokat nevesíti. Az Általános Urbanisztikai Szabályozás rangok szerinti hierarchiát is meghatároz a Közigazgatási törvény részeként (2001). Országos szinten kisvárosként az 5000 lakos alatti városi jogállású településeket nevesítik; amelyek vonzáskörzete 20 km alatti, megfelelő elérhetőséggel rendelkezik, a közbiztonság átlag feletti, hasonlóan a kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatásokhoz. A Nemzeti Területfejlesztési Programban nevesítik is a funkcióhiányos kis- és középvárosi hálózatot, amelynek erősítése szükséges; hasonlóan az Európai Unió célkitűzésekhöz (CSÁK 2009). Romániában a 2030-ig meghatározásra került fejlesztési dokumentumokban a kisvárosi kategória a 30.000 fő alatti városokat jelenti, amelyek ingázási körzete nem haladja meg a 20 km-t, és változatlanul tényleges központi funkciókat

2. táblázat: A városi jogállás meghatározása Kárpát-medencében

Ország	Urbánus település fogalma	Kisváros fogalma
Ausztria	Városi jogú község vagy járásjogú város	40.000 fő alatti város (Kleinstadt)
Horvátország	Városi címmel rendelkező települések	Kisközépváros: 10.000-15.000 fő között (tényleges szolgáltató és oktatási központ) Kisváros: 10.000 fő alatti város
Szerbia	Városi címmel rendelkező települések	
Szlovákia	369/1990 tv. az önkormányzatokról	5000 főnél nem népesebb település
Szlovénia	3000 főnél népesebb település; szuburbán települések,	3000 lakos alatti városi címmel rendelkező település
Ukrajna	Városnak tekintett és városi típusú települések	Jellemzően a 10.000 lakos alatti települések (szeliscsa).
Románia	Városok és városi társadalmi-gazdasági karakterisztikájú önkormányzatok (351/2001. tv)	5.000–30.000 fős lakosság és 10–20 km közötti ingázási övezet
Magyarország	61/2015 (III.24.) tv. alapján	ld. részletesen 5. táblázat

Forrás: saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Hivatalok oldalán elérhető tipológiák alapján

birtokolnak. A települési szétaprózottságot visszazszorítandó törvény korlátozza az önkormányzati önállóságot az országban, 1500 lakosban határozva meg a küszöbértéket. A várossá nyilvánítási hullámok – hasonlóan Magyarországhoz – Romániában is mennyiségi urbanizációt eredményeztek (3. táblázat). Romániában a kisvárosok aránya – az ismert történelmi folyamatok miatt (erőltetett iparosítás, szocialista nagyvárosfejlesztés) – erőteljesen csökkent: 1930-ban a teljes népesség 15%-a élt kisvárosokban, ám 1992-re csupán 3,7%-a (BENEDEK, 2006). 1992 után egy megváltozó belső migrációs irányt (városból falura) és nagymértékű szuburbanizációt tapasztalhattunk. 2002-re 266 város volt az országban, ezekből 78 népessége nem érte el a 10.000 főt. 2030-ra vonatkozóan a kisvárosok fejlesztésének célja változatlan: a vonzáskörzetüket széles skálájú szolgáltatásokkal ellátó, a közszolgáltatások decentralizációját növelő, munkaerő- és népességmegtartó önkormányzatok. Partium kisvárosai jellemzően 10.000 fő alatti (Élesd, Margitta, Nagyszalonta, Székelyhíd, Érmihályfalva és Belényes) volt mezővárosok; kiüresedő gazdasági funkciókkal és átalakuló társadalommal (PÉTI és SZABÓ, 2016). Szlovákia a 368/1990. évi törvényt használja a városi önkormányzatok fogalmának meghatározására. A törvény azóta 58 módosítást élt meg, de a városi önkormányzat fogalmán lényegében nem változtattak. Azt az önkormányzatot tekintik városnak, amely gazdasági, igazgatási, és kulturális központi vagy turisztikai (fürdőhelyi) szerepkörrel rendelkezik; képes szolgáltatást nyújtani a környező településen élőknek; biztonságos és kiépült közlekedési kapcsolatokkal bír; a terület arculata városias jellegű és legalább 5000 lakosú. A szlovák törvényben – ha-

sonlóan a magyarországi viszonyokhoz – az objektív feltételek (főként a népességszám-küszöb) nem teljesülése esetén, szubjektív okok miatt is várossá nyilvánítható az adott település. Érdekes, hogy a szlovák törvény tartalmazza azt a kitéletet (7. bekezdés), hogy amennyiben tartósan nem teljesíti adott város az objektív feltételeket, megvonható a városi státusza. A törvény megjelenésének dátuma is jelzi, hogy az ország autonóm fejlődése jelentette a városok pozíciójának javulását mind a közigazgatás, mind az oktatás, mind pedig a gazdaság oldaláról vizsgálva (MEZEI, 2009). Az 1990 előtti városiassági kritériumokat Spiesz (1972) határozta meg, 5000 főben minimalizálva a városi küszöböt; illetve a kézműipari és kereskedelmi tevékenység létét, a nem agrárjellegű termelés dominanciáját, a kereskedelem magas színvonalát és fejlett szociális viszonyokat. A szlovák kisvárosoktól is fejlett öngazgatási forma volt az elvárt, valamint a kultúra megtestesülése és a hivatali bürokrácia tevékeny jelenléte. A felvidéki városok jelentős része 1990 előtt kapott városi rangot, így ezen kritériumok voltak az elvártak irányukba. Szlovákia városállománya nem egyenletes eloszlású, a domborzati viszonyok jelentős mértékben befolyásolták a városképződést. A 10.000 főnél nem népesebb kisvárosi lakosság átlagos népességszáma a millennium idején 7000 fő volt (4. táblázat) (HORECZKI, 2020). Horvátországban a városi jogállású településeket (grad) a 2001-es törvény 4. cikke rögzíti (ZAKON, 2001); eszerint a város több település együtteseként alkot társadalmi-gazdasági és természeti egységet. Az urbánus jelleg és a 10.000 fős népességszám a városi önkormányzatok feltétele. Dél-Baranya és Szlavónia megyéiben 9 város található, ezek közül négy népessége 10.000 lakos alatti. Egyik tartósan

3. táblázat: A városi népesség aránya, 2011 és 2020

Ország	Városi népesség		A városokban élők aránya (2020), ahol a városi népesség	
	2011	2020	kevesebb,	több,
			mint 20.000 fő	
Horvátország	57,8	58,0	20,5	37,5
Magyarország	69,5	72,0	23,9	47,1
Románia	52,8	54,0	15,2	39,8
Szlovákia	54,7	54,8	16,4	38,4
Szlovénia	49,9	55,0	28,3	26,7

Forrás: saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Hivatalok adatai alapján

4. táblázat: Az átlagos városi lakosságszám alakulása 1991 és 2012 között

Népességekategória	Városok száma (2012) (db)	Átlagos lakosságszám (fő)			
		1991	2001	2011	2012
100.000 feletti	2	338.679	332.383	325.831	327.877
50.000–100.000	8	72.215	74.120	70.590	70.334
20.000–50.000	29	29.622	30.427	29.424	29.277
10.000–20.000	33	14.060	14.534	14.245	14.198
5000–10.000	46	6901	7137	7070	7072
5000 alatti	20	3571	3703	3636	3631

Forrás: Saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján

5. táblázat: A városi-vidéki népesség arányának (%) változása Ukrajnában, 1913–2019

	1913	1939	1959	1970	1979	1989	2001	2007	2014	2019
Város	19	34	46	55	61	67	67	68	72	73
Falu	81	66	54	45	39	33	33	32	28	27

Forrás: KARÁCSONYI, 2010 és citypopulation.hu alapján saját szerkesztés

az (Orahovica), a többi három tartós népességfogyás eredményeként (Beli Manastir, Donji Miholjac, Valpovo). A magyar lakosság aránya ezeken a területeken meglehetősen csekély, 3% alatti (PÉTI, NAGY ÉS SZABÓ, 2020).

Ukrajna – hasonlóan Romániához és Horvátországhoz – több települést együttesen tekint községnek/tanácsnak az elaprózódott településszerkezet miatt. Városnak a települések két típusa tekinthető az országban: a városnak tekintett település, amely 10.000 fő feletti lakossággal rendelkezik és lényegében nincs mezőgazdasági foglalkoztatott. A városi típusú település 2000 fő feletti népességgel bír, a lakosság döntő többsége nem mezőgazdasági munkát végez. A városfogalom ezen típusa Toynbee (1971, 28. o.) leírásában olvasható: „A város olyan emberi település, melynek lakói a város határain belül nem tudják mindazokat az élelmiszereket megtermelni, melyek létük fenntartásához szükségesek”. Ukrajna urbanizációs trendje Bulgáriáéhoz hasonló, nagyon alacsony szintről indult, 2019-re a népesség több mint 70%-a városokban vagy városi jellegű településeken élt (5. táblázat). Kárpátalja 2020. júliusától új közigazgatási beosztást kapott, az alapegység a község lett. Az új hat járásban (korábban 13 volt) öt területi jelentőségű város és további hét kisváros található. A területi jelentőségű népességszámtól is

függ, a 20.000 lakos feletti városok érdemelték ki ezt a címet. A térségben öt 10.000 lakos alatti kisvárosok (Técső, Ilosva, Csap, Visk, Perecseny) található.

Szlovénia városi jogállásának fogad el minden 3000 lakos feletti városi címmel rendelkező települést, illetve azon szuburbán településeket, amelyek területileg és funkcionálisan a városhoz integrálódnak (MOHOS, 2005). A kisvárosokra vonatkozóan két kitévelt is megfogalmaznak a fejlesztési dokumentumok: mindazon 2000–2999 fős település, amely több munkahellyel rendelkezik, mint ahány foglalkoztatott helyben lakik; illetve olyan önkormányzati székhely, ahol legalább 1400 lakos és ezt meghaladó munkahely áll rendelkezésre.

A kisvárosokat érintő településkategóriai besorolás Magyarországon a Nemzeti Statisztikai Hivatal és egyes kutatók állásfoglalása alapján különböző a Térporton elérhetőtől (6. táblázat). A magyarországi besorolás szerteágazó, a táblázatban jelöltek felül érdemes kiemelni: Markos (1962) munkáját, amely nem használja a kisváros megnevezést, csupán a városhierarchia alsó elemeként nevezi meg a 10.000 főnél nem népesebb városokat. Bernát (1981) tanulmányában az 5000 és 20.000 fő közötti városokat tekinti kisvárosnak. Perczel és Tóth szerzőpáros (1994) kisvárosnak tekinti az 5000–10.000 fős városokat és használja a törpeváros kifejezést az 5000 főnél nem

6. táblázat: Magyarországon használt kisváros-fogalmak palettája

Szerző	Megnevezés	Lehatárolás módja
TÓTH (1988, 2004)	Kisváros (korai munkáiban)	25.000 fő alatti népesség
	Kisváros	5.000 fő alatti lakosság
	Kis-Középváros	5.000–10.000 fős lakosság
BELUSZKY (1999)	Kisváros	nem határoz meg népességszűzöt, funkciók alapján kategorizál
KŐSZEGFALVI (2004)	Kisváros	városi rang és 30.000 fő alatti lakosság
DÖVÉNYI (1986, 2008a, 2009)	Kisváros (alföldi területeken)	10.000–30.000 fős lakosság
	Kisváros (általánosságban)	5.000–15.000 fős lakosság
	Törpeváros vagy Miniváros	5.000 fő alatti lakosság
PIRISI (2008)	Kisváros	5.000–20.000 fős lakosság
		mikrotérségi szerepkör
Központi Statisztikai Hivatal	Kisváros	30.000 fő alatti lakosság
HORECZKI (2020)	(Hagyományos) Kisváros	10.000 fő alatti lakosság, központi település, polgárság jelenléte
	Formális kisváros	10.000 fő alatti lakosság, funkcióhiányos, nem központi település

Forrás: saját szerkesztés

népesebb kisvárosokra; valamint kis-középvárosként definiálta a 10-20.000 lakossággal rendelkező városokat. A kisvárosi lehatárolás során egyszerre kell településnagyság kategóriaként, valamint funkcionális és településhierarchiai kategóriaként kezelni ezeket a településeket (HORECZKI, 2020).

2. A gazdaságtörténeti fejlődés szerepe a kisvárosok esetében

A Kárpát-medencében található kisvárosok gazdag történelmi múlttal, jelentős innovatív képességekkel rendelkeznek. Egyre több szakmai fórumon olvasható, hogy a fenntartható fejlődés és egyben a vidék jövője a kisvárosok léte. A térség településszerkezete különlegesnek mondható, sűrű városi hálózattal rendelkező országokat találunk; a történelmi-kulturális örökség részének tekinthetőek a városi fejlődés ezen tipikus esetei (ENYEDI, 1978; HAJDÚ, HORECZKI ÉS RÁCS, 2017; RECHNITZER, 2013). A térség egészére a jelentős megkésetttség és a fejlettségbeli különbségek voltak jellemzőek. A fővárosok súlya meghatározó maradt, ezt a regionális centrumok és a sűrű mezővárosi hálózat sem tudta ellensúlyozni (2. ábra). A 19. század közepétől végbemenő társadalmi és politikai változások új feltételeket teremtettek a településfejlődés, ezen belül a városfejlődés számára. A polgári közigazgatás megteremtette a

polgári átalakulás alapjait, a települési jogállások kialakítására a kiegyezés után került sor. 1870 és 1930 között a városok népessége megduplázódott, megindult az urbanizáció kibontakozása (2. melléklet). Ennek demográfiai oka mégsem a városi népesség magas természetes szaporodási rátája, mivel a városokban a születések száma többségében jóval alacsonyabb, mint a falvakban, viszont a halálozási ráta alacsonyabb (a jobb közegészségügyi viszonyok és a lakásfeltételek miatt kevesebb a csecsemőhalálozás, nagyobb valószínűséggel éri el a felnőttkort a gyermek). A városokba irányuló nagymértékű migráció ellensúlyozza a természetes szaporodás alacsony értékét, és a falvak „kitermelik” a városok munkaerejét és népességét (BELUSZKY ÉS GYÖRI, 2005). A Kárpát-medence településhálózata sajátos kettősséget mutatott. A Dunántúl jelentős részén, Erdélyben és a Felvidéken a kis és közepes falvak, valamint a kereskedő városok voltak számottevőek. Az Alföldön a középkori településhálózat a török uralom alatt megsemmisült, a lakosság főként egy-egy nagyobb központban telepedett le (KATUS, 1979). A székelyföldi városok a 19. századtól kezdve a polgári közigazgatás központjaivá váltak. A térség az első világháborúig szerkezetváltás időszakát élte (BELUSZKY, 2000). A helyi társadalmi erők tevékenységének, valamint az állam szerepének köszönhetően elkezdődhetett a modernizáció. Ebben

az időszakban a formális és funkcionális városok köre jelentős mértékben eltért egymástól. A városi funkciókkal rendelkező települések köre további kb. 100 települést jelentett a meglévő városhálózaton felül. Az első világháború előtti városhálózat fő jellegzetessége a városi jogállású és a városi funkciójú települések közötti számbeli eltérés volt. Gazdasági szerkezetük, közigazgatási intézményekkel való ellátottságuk és népességük között több esetben a nem városi jogállású települések értek el jobb mutatókat. A századfordulón 131 városi jogállású és kb. 250 alsó fokú központként funkcionáló városi funkciójú település tartozott a Kárpát-medence városhálózatához. Az elhúzódtó határvidék és háborúk a városhálózat kiépülését is akadályozták. Az 1940-es években a Kárpát-medencében a fő megélhetési forrást a mezőgazdaság jelentette, az erdélyi területeken élők 75%-a, az anyaország és Felvidék lakosságának közel 60%-a ebből a szektorból profi-

tált (KOVÁCS, 2002). Az anyaországban a városi népesség aránya alig változott a második világháborúig, főként Budapest népessége növekedett, valamint a fővárosi agglomerációhoz tartozó településeken élők száma gyarapodott (ENYEDI, 1982). Az Alföld agrárvárosai ebben az időszakban fejlődésükben megrekedtek, az ország északi részén található iparvárosokkal ellentétben (BELUSZKY, 1999; BELUSZKY és SIKOS, 2020). Az agrárvárosok/mezővárosok a háborúk után elérték gazdasági teljesítőképességük határát, nem voltak képesek a szerkezetváltásra, de a népességük növekedése nem állt le, ezért a szerkezeti hiányságokon felül számos társadalmi, egyenlőtlenségi problémával is szembe kellett nézniük. A Kárpát-medence országaiban a népesség több mint fele városlakónak számít (HORECZKI, 2016; MEGYESI és PÉTI, 2019). Románia urbanizáltsága 30%-os növekedést mutat (3. táblázat); a kisvárosi lakosság aránya 15,2%. Szlovákia és Magyarország rendszerváltozások utáni

2. ábra: Magyarország városai 1910-ben

Forrás: BELUSZKY és GYŐRI, 2003. 213. o.

urbanizációs rátája nem emelkedett ilyen drasztikus mértékben, kb. 60-65%-on konzerválódott (HAJDÚ, HORECZKI és RÁCZ, 2017). A városiasodás folyamatát tarkította, hogy egészen 2010-ig a térségben jellemző volt a nagyvárosokba és a főváros térségébe irányuló belső migráció (PÉTI, SZABÓ és SZABÓ, 2017). A tipikusnak tekinthető migrációs trendek (falu – kisváros – közepes város – regionális centrum – főváros) megfordulni látszanak 2020 májusától kezdődően a pandémiás időszakban a vidék és benne a központként működő kisvárosok újra felértékelődtek (HORECZKI, 2021).

A történelmi sajátosságokat figyelembe véve kijelenthető, hogy a térségben a városok a szocialista államok jövő-alapköveinek számítottak (VÁTI, 1965). A legtöbb országban előnyt élveztek a falvakkal, tanyákkal szemben; döntően a fejlesztési források területén.

A nemzeti városrendszerek integrálódását a globalizáció nemzetközi folyamatai felgyorsították. A városok mégsem veszítették el egyediségüket, ahogyan az országrészek közötti különbségek is fennmaradtak. Kárpát-medencei városhálózatának egyik sajátossága a sűrűség. A térségben a városok közel vannak egymáshoz (ENYEDI, 2012), amely fizikai közelség komparatív előnyt jelent (pl. a határtérségek kooperációja, testvértelepülési kapcsolatok kiépülése esetén), ugyanakkor versenyhelyzetet is eredményez. Statisztikai értelemben a lakosságszám az egyedüli mérési tényező, amelyet lehatároláskor figyelembe vesznek. A módszertani vizsgálatok többsége – a kisvárosfogalmak eltérősége miatt – leginkább a statisztikai hivatalok általi lehatárolást veszi figyelembe. Amennyiben a városra mint népességtömrülésre (BÁN, 2020) tekintünk, lakossági küszöbértékekkel találkozhatunk.

A dualizmus korában a törvényhatósági jogú városok csoportját legalább 12.000 főben határozták meg, a mezővárosoknál pedig 1500 lakosnál húzták meg ezt a határt. A burgenlandi területeken 5000 fő, míg az északi, felvidéki területeken 2000 lakos jelentette az alsó határt.

Eddigi kutatásaim azt mutatják, hogy a mezővárosi rang, a történelmi múlt jelentős magyarázó tényező a várossá váló települések soraiban; viszont nem jelent automatikus átsorolási faktort (HORECZKI, 2012). A Kárpát-medencei kisvárosi fejlődésre további ha-

tást gyakorolt a mezőgazdaság, a mintagazdaságok (uradalmi gazdaságok és a Földműves Iskolák léte), a mezőgazdaságra épülő ipar (főként élelmiszeripar), a kézműipar, oktatás és a helyi erőforrások turisztikai hasznosítása. Az agrárkonjunktúra fontosságát hangsúlyozni kell, hiszen a változás, amely végbement Magyarországon; egy agrárországban történt, ahol a mezőgazdasági termékek és ezek kereskedelme maradt a legfontosabb belső töképező erő. Az agrártermelés és -technika modernizációja, a kereskedelem élénkítése, a feldolgozás korszerűsítése, a hitelintézetek kiépülése mind-mind a városfejlődés forrásává vált (KAPOSÍ, 2002; HORECZKI, 2014). A kereskedelmi központ szerepkörében egyes esetekben az üdülőtelepek, fürdőhelyek kiépítésének gyors növekedésével magyarázható, pl. Tusnádfürdő vagy Fonyód esetében, ahol 1845-től, illetve 1894-től megkezdődött az üdülőtelepek, valamint a villatelepek kiépítése, korszerű infrastruktúra, kereskedelmi és vendéglátóhelyek létesítése. A városfejlődés és a vasút kölcsönös kapcsolata a dualizmus korában számottevő volt, az egyes területek bekapcsolódása a gazdaság érrendszerébe meggyorsította az egységes országos piac kialakulását és ösztönözte a beruházásokat. A vasút lehetővé tette ipari üzemek és gyárak gyorsabb elérését, a termékek elszállítását, a munkaerő áramlásának pedig új irányokat adott (ERDŐSI, 1990). A városok agrárjellegének erősödését is jelentette a vasút, de a malomipar és a feldolgozóipar is fejlődésnek indult. Olyan kisebb településeken is, mint pl. a Somogy megyei Kadarkút két malom és egy ipari kisvasút működött. De nem minden település számára volt katalizátor a vasút a fejlődésük során, a városvezetésen, a helyi értelmiségen, illetve a politikai eliten is múlt, hogy innovátorként gondolkodnak-e (MAJDÁN, 1995). Mind a mezőgazdaság, mind az ipar jövedelmezőségét elősegítette, de csupán a vasúti csomóponti szerep még nem generálta a városok fejlődését, ha nem állt mögötte megfelelő gazdasági súly, érdekérvényesítő képesség. Szentlőrinc és Balatonboglár számára viszont épp a vasút teremtette meg a központi szerepet, hiszen ez lakosainak számában is dinamikus növekedést eredményezett. A népességkoncentráció az egyéb funkcióbeli növekedést is kívánatosá tette a településeken.

Az ipari tevékenység, legyen szó egyedi kézműiparról vagy gyáriparról, a városi fejlődés megkerülhetetlen eleme. Az egyes iparágak kiépülésében és fejlődésében szerepet játszottak a helyi nagybirtokosok: többek között a téglagyárak, gőzmalmok, borászatok, fürdőtelepek létrehozásában. (A Dél-Dunántúlon így jött létre pl. a villányi borászat, a simontornyai bőrgyár vagy Csurgón a Fiedler-gyárak, Barcson a fűrésztelepek.) A rendszerváltás és az azt követő gazdaságpolitikai környezet nem kedvezett a kisvárosok helyzetének. Az ásványi nyersanyagok és a mezőgazdasági termékek egy része jelentősen leértékelődött, valamint a mezőgazdasági nyersanyagokra épülő iparok – úgy, mint a bőripar, a cipő- és pezsgőgyártás – termelése lecsökkent, néhány esetben lényegében meg is szűnt. Nem volt meg a kisvárosok esetében a több lábbon állás, hiszen egy-egy ipari üzem határozta meg a kisváros létét, fejlődését.

A közigazgatási átszervezés számos változást hozott a kisvárosok életébe. A kistérségi közigazgatási rendszer célja, hogy a települések számára egységes és emelt színvonalú alapellátást biztosítson. A kistérségek lehatárolása során egy kistérségbe több városi jogállású település is tartozott, ezért kevés olyan körzet alakulhatott ki, ahol nagyközség vált a centrumtelepüléssé. Fontos volt, hogy a funkciómegosztások során a valós települések közötti vonzásokat, illetve a térségi szerepköröket vegyék figyelembe. A társközpontúság kérdése az ország keleti felén elfogadottabb, a Dunántúlon csupán minden ötödik kistérségnél fordult elő ez az eset. Tipikus jelenség társközpontúság esetében az intézményekhez való ragaszkodás, még elégtelen költséghatékonyság esetén is. A járási rendszer kialakításának a történelmi tényezők figyelembevétele mellett a közelség is fontos tényezője volt: a járásszékhely város távolsága a járás legtávolabbi településétől nem eshetett 30 km-nél nagyobb távolságra. A törvény a járások és központjaik kijelölésével egyidejűleg létrehozta a járásszékhely város fogalmát. A jelenlegi városállományunk több mint fele funkcionál járásszékhelyként (218/2012. korm. rendelet). Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert az új törvény intézményesítette a járásszékhely városi jogállást, ugyanakkor a közszolgáltatás ellátási kötelezettség tekintetében nem tesz különbséget város és járásszékhely város között.

3. A népességmegtartó képesség mint a siker egy szelete

Eddigi kutatási tapasztalataink alapján (HORECZKI és BÁRSONY, 2018; HORECZKI és PÓLA 2022) feltételezzük, hogy a siker egy sokrétű, többféleképpen is értelmezhető fogalom. A kutatás keretein belül a siker objektív faktorai alatt infrastrukturális és ellátottsági tényezők, az attraktivitás, a közigazgatásban betöltött szerepkör és annak változása, a humán erőforrás mennyisége és minősége, a települések gazdasági ereje értendők. A gazdaságtörténeti szemlélet döntő tényező a kisvárosok esetében, a településhálózatban betöltött szerepük mindig az adott kor szak elvárásaihoz igazodik. A történelmi tényező a várossá nyilvánítási kérelmek meghatározó része, a múltban betöltött térség szervező erő gyakorlata szubjektív szempontként felülírja a törvényben meghatározott elemeket.

Az 1871. évi XVIII. törvénycikk úgy határoz, hogy minden község városnak tekinthető, ha a „törvény 64. paragrafusára szerinti rendezett tanáccsal bír”. A cikkely nagyközségként nevesíti a mezővárosok és a nagy falvak körét, amelyek rendezett tanáccsal nem bírnak, de feladataikat képesek ellátni. Rendezett tanácsnak tekinthető azon város, amely rendelkezik a következő tisztségviselőkkel: „polgármester, rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, rendes fizetéses jegyzők, főügyész, rendes fizetéses ügyészek, árvászéki ülnök, pénztárnok, számvevő, ellenőr, közigyám, levéltárnok, orvos, mérnök s a község által a helyi igények szerint rendszeresített más tisztségviselők”. A mai kisvárosok ebben az időszakban vagy rendezett tanácsú városok, vagy nagyközségek, vagy falvak voltak. A közigazgatás fejlődésének városképző ereje volt; egységes alapokon megszerveződött a megyerendszer, a megyéket járásokra bontották, megszüntetve az eddig kiváltságokkal rendelkező területeket és térségeket (pl. Jászság, székely székek stb.). A kiegyezéskor városi ranggal több, mint 800 település rendelkezett, ezeknek 90 %-a mezővárosi státuszú volt. Nagyközségi rangot 1870 és 1950 között az a település kapott, amelyik bár rendezett tanáccsal nem rendelkezett, de külön községi jegyzőt foglalkoztatott (MATHÉ, 1996). Az 1886. évi XXII. törvénycikk értelmében városnak minősíthető az a község, „amely a törvény 63. §-a szerinti rendezett

tanáccsal bír”; nagyközségnek, „melyek rendezett tanáccsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek”; kisközségként határozza meg azon települések körét, amelyek a feladataik ellátásához szövetkezni kénytelenek. Az 1886. évi törvény lehatárolja a városok feladatellátási körét is (22 §), a község feladatain felül kezelnie kell a „helyi igények szerint a piaci, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi rendőrséget”; és eljárni az „ipar-, s a gazdák és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett ügyekben, a törvény és szabályrendeletek értelmében.” A különbség a két törvény között abban is megmutatkozik, hogy az 1886. évi törvényben már nem szerepel a mezőváros kifejezés. A jogálláson felüli különbségekre utal az igazgatási székhely kategória, ahol főként a közigazgatással kapcsolatos intézmények, funkciók megléte determinálta a városok fejlődését (BIBÓ, 1975). Az igazgatási székhellyé válás az adott településen városi funkciók megtelepedését hozta: bíróságok, telekkönyvi hivatalok, rendőrség stb. kialakítását. Ezen intézményekben dolgozó köztisztviselői csoport képezte a városok polgári rétegének alapjait, hiszen fogyasztásukban, igényeikben már a városi attitűdök mutatkoztak meg (KOVÁCS, 1980). Központi funkcióként nevesíthető az igazgatáson felül a vezetés, a társadalom életére vonatkozó szervezési, korlátozási képesség; a gazdasági élethez kötődő szükségletek kielégítése, mint pl. a hitelezés vagy a közlekedés megszervezése (ERDEI, 1939). 1920 után az önkormányzati rendszerben a törvényi rend lényegesen módosult, a törvényhatóságokban a virilizmus továbbra is virágzott (1929. XXX. tv.); a rendezett tanácsú városok elnevezést – a városi tanács megszüntetése miatt – megyei városra változtatták, a törvény tíz törvényhatósági jogú várost nevesített; de egyre erőteljesebb centralizáció zajlott (KAJTÁR, 2016). Az új intézmények megtelepedése új városi életforma kialakítását eredményezte. A belvárosok kiépült modern infrastruktúrával: korszerű víz- és csatornarendszerrel, járdahálózattal, közvilágítással rendelkeztek. A bővülő lakosság és a kényelem iránti növekvő igény miatt a városok épületei egyre magasabbak lettek, átalakulóban volt a lakáskultúra (HANÁK, 1992). Az épületek átalakulása egyben egy új városkép megteremtését tette lehetővé. Színházak, éttermek, kávéházak, fürdők, parkok épültek váltak

az új városi élet meghatározó szimbólumaivá. A jellegzetes fürdővárosai a Balaton déli partján: Balatonboglár, Balatonlelle, Balatonföldvár, Fonyód. A balatonföldvári fürdő kialakítását gróf Széchenyi Dénes határozta el 1872-ben, s tett javaslatokat a fürdőtelep létrehozására. 1894-ben már elkezdték felparcellázni a korábbi pusztát és megkezdődött a fürdőtelep létrehozása (REÓTHY, 1986). A balatoni fürdőkultúra kezdeti szakaszában gyors építkezés zajlott. Földváron 1897-ben 17, 1889-ban már 40 nyaraló állt. 1904-től gyógyfürdői minőségben működött tovább a fürdőtelep. Fonyód helyzete speciálisnak tekinthető, hiszen egy sziget volt, amelyet egy földnyelv kötött össze a szárazfölddel. A nyaraló- és fürdőtelep gondolatát a Szaplanczay Manó tiszti főorvos által vezetett társaság valósította meg. 1894-ben a Zichy család is felkarolta az ügyet és mérsékelt áron biztosított területeket a nyaralótelephez, ennek nyomán gróf Zichy Béla-telepként lett telekkönyvezve a terület. A vízvezeték-rendszer és a villamosítás bevezetését követően a nyaralók száma folyamatosan növekedett, a megindult építkezések „életre keltették” a Fonyód–Kaposvár vasútvonalat. A vasútvonal és az állomás kiépülése után a vármege finanszírozásában a kikötő építése is elkezdődött. (BOROVSKY, 2004)

Az idő előrehaladtával azt tapasztaljuk, hogy a 19. században megfogalmazott városiassági kritériumok a 21. században is megtalálhatók. Csatári (2006) a kisvárosok térségellátó szerepkörére vonatkozóan az alábbi tényezők, intézmények meglétét írja elő kikötésként: ellátó és szervező funkciók betöltése, okmányiroda vagy kormányhivatal, kistérségi iroda, rendőrség, rendelőintézet és középiskola, hagyományos piac, kiskereskedelmi egységek és lokális gazdaság jelenléte, bankfiók és egyéb látványosságok (pl. termálfürdő, ipartelep, mezőgazdasági települések, kegytemplomok stb.).

Az intézményesültség tekintetében megfigyelhető egyfajta specializálódás a kisvárosok között: egyesek az idegenforgalmat, a kereskedelmi ellátást részesítik előnyben, és ehhez kapcsolódóan építik ki az infrastruktúrát. A funkcióhiányos kisvárosokban általában a kulturális jellegű intézmények szerényen képviseltetik magukat (JUHÁSNÉ KOVÁCS 2001).

A kisvárosi sikeresség két dimenzióját kell alapvetően vizsgálni: a jóléti szuburbanizáció miatt a városi

3. ábra: A kisvárosok jelentéstartalmának megváltozása

Forrás: HORECZKI, 2022 alapján saját szerkesztés

népesség gyarapodását és a kényszervisszaköltözés generálta népességnövekedést a perifériusabb térségek kisvárosaiba. A folyamat egyszerre van jelen a Kárpát-medencében, megfigyelhető a regionális centrumok és a fővárosok köré épülő (és városi rangot szerző) kisvárosok tömege, amelyek idővel funkcióiban is városi jelleget öltenek. A 2008-as gazdasági válság, majd a 2019-ben megjelenő COVID-19, a lezárások és az egészségügyi óvintézkedések, a jelenleg is fennálló biztonságpolitikai kockázatok vonzóvá tették az eddig elhanyagolt, az autópálya-lehajtóktól kb. egy óra távolságban lévő szuburbán kisvárosokat. Viszont a perifériákon lévő kisvárosok népessége drasztikusan csökken, a gazdasági és hitelválság számos család életére negatívan hatott: növekvő munkanélküliséget és fizetőképtelenséget eredményezve. A periférius helyzetű kisvárosok nem, vagy csak részlegesen képesek betölteni már a térségközponti szerepkörüket. Az állam centralizációs politikája a közszolgáltatások és közintézményekhez való hozzáférés tekintetében főként az 5000 lakos alatti kisvárosokat érintette negatívan. A városok közötti fizikai kapcsolatok (úthálózat, vonalas infrastruktúra, ökológiai rendszerek) ténylegesen kiépültek és működnek, viszont a településközi kapcsolatok, a kooperációk többségében nem.

A megnövekedett számú kisvárosi hálózat elaprózott elemei közötti verseny (mind a munkahelyek számában, az arculat kiépítésében) veszélyezteti a népességmegtartó erejét egy-egy kisebb városnak. A városhálózatok fejlődési modelljei között szerepel a kisvárosi hálózat funkciókkal való bővítése és egy stabil városhierarchia kiépítése (SALAMIN, RADVÁNSZKI és NAGY, 2008). Nem elhanyagolható tényező, hogy a külső tényezőknél (állam/vármegye szerepe, iparosítás, agglomeráció, infrastruktúra) kívül belső tényezők (vezető személyisége, helyi elit felelősségvállalása, a közösség) is szükségesek a sikerhez.

4. A kutatás során alkalmazandó módszer és előzetes eredmények

A kutatás elméleti célzatú, szakirodalom-elemzésre épít. A választott településkör részletes bemutatásához szekunder adatok feldolgozása is szükségesé vált. A demográfiai és gazdasági adatok, trendek bemutatása mellett sikerességi faktorok azonosíthatók. A jelen vizsgálat bázisát a nemzeti statisztikai hivataloknál elérhető kisvárosi állományra vonatkozó, valamint az Nemzetstratégiai Kutatóintézet által összeállított, több országra kiterjedő települési és községi, járási szintű adatbázis képezi. A kapcsolódó

adattáblák közül az elemzés egyes meghatározott településkörrel kapcsolatos információkra épít; a 10.000 lakos alatti kisvárosokat vizsgálja. Azon kisvárosok esetében, ahol az információ nem elérhető, a községi, járási adatokkal történik a behelyettesítés. Az elérhető adatkörök számos, kiemelten hasznos, a kisvárosok sikerességét meghatározó információt foglalnak magukban: gazdasági profil (gazdasági szervezetek, települések költségvetése), humán és társadalmi tőke (értelmiség aránya, civil szervezetek száma, oktatásra vonatkozó adatsorok), attraktivitás (légszennyezettségi adatok, szálláshelyek, kulturális intézmények, bűncselekmények száma), közszolgáltatások elérhetősége. A fenti adatkörök kívánatos segítséget nyújtanak ahhoz, hogy – a jelen elemzési munka célrendszerével összefüggésben – átfogó képet kaphassunk a vizsgált települési kör – térbeliséget is szem előtt tartó – szerkezetéről, valamint társadalmi-gazdasági dimenzióiról. Az adatok feldolgozását több módszertani megoldás kombinálásával terveztem elvégezni. Az adatbázis változói (PÉTI, SZABÓ és SZÁSZ, 2016, 11–13. o. kiindulópontként) azok előzetes felmérése alapján a kutatás vizsgálati horizontja számára komoly potenciált biztosítanak, érzékelhető mértékben hozzájárulnak a hipotézisek összetett, soktényezős vizsgálatához, az érintett települési kör sikerességi tényezőinek megismeréséhez. A sikerességi faktorok a gazdasági problémákon (munkalehetőség, aktív korúak aránya) felüli leggyakoribb nehézségekre is reflektálnak: pl. közösségi élet hiánya, lakónépesség elöregedése, fogyása, a közbiztonság romlása, infrastruktúra erodálódása. A Kárpát-medence kisvárosi hálózata erőteljesen épít a közigazgatásban megszerzett előnyökre (a járásközponti, területi hatókörű cím). A népességmegtartást befolyásoló tényezők döntő többségét megtalálhatjuk a várossá nyilvánítási kérelmekben. Emiatt is érdekes tényező a történelem során nevesített központi szerepkör; azt vizsgálom, hogy a ma városi címet birtokló település betöltötte-e az alábbi szerepkörök egyikét: városias szerepkörű központi hely, központi funkciót betöltő falusi település jelentős kereskedelemmel, vásártartó hely egyéb központi funkcióval, vásárlóval nem rendelkező falusi település, mezőváros, járásszékhely város, közigazgatási központ, alsófokú vagy részlegesen alsófokú

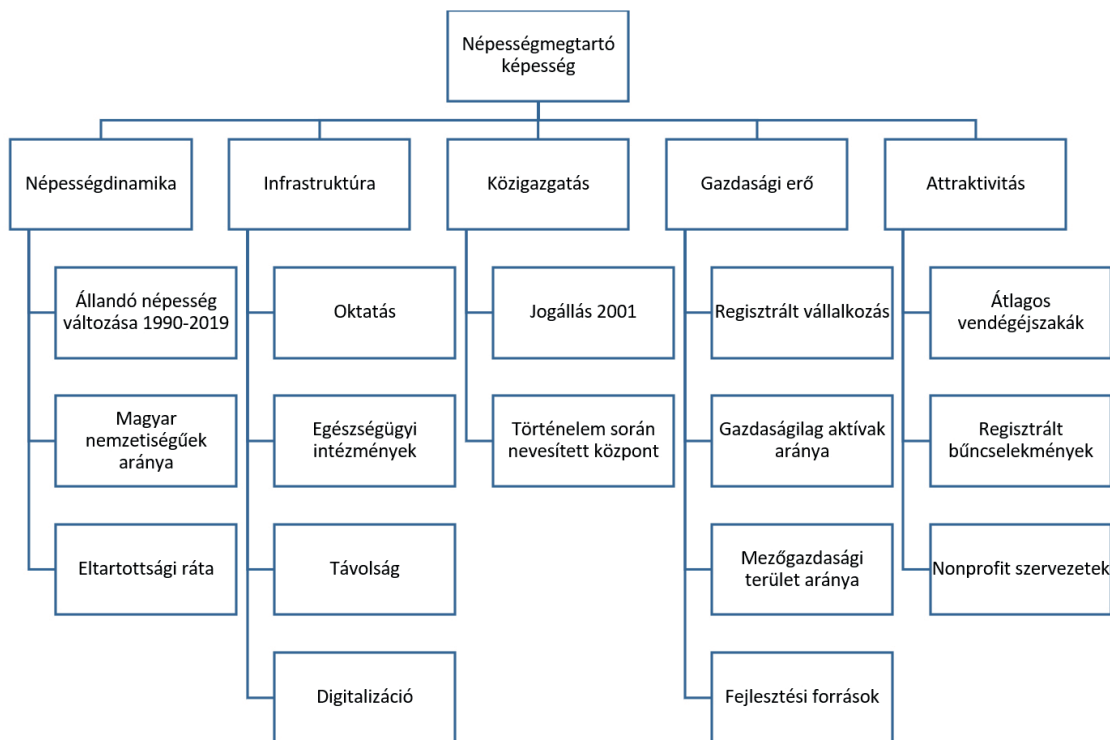
központ. A mezőgazdaság szerepe a 19. században még erőteljesnek számított a kisvárosok életében (KELETI, 1879). Viszont a felgyorsuló urbanizáció – főként a szuburbanizáció – megkülönböztette a hagyományos és az új kisvárosokat a mezőgazdaság kiegészítő vagy elsődleges foglalkoztató szerepkörének szempontjából. Előzetes kutatási eredményeim alapján jól kirajzolódik néhány markáns fejlődési pálya a térségben, amely városkarakterisztikát a kisvárosok a mai napig őriznek:

- Ipari szerepkörű városok (pl. Gyergyószentmiklós, Nyárádttö)
- Mezőgazdasági nagyközségek élelmiszeripari funkciókkal (Nagybajom, Lengyeltóti)
- Megyefelosztáshoz kapcsolódó elv alapján (Kézdivásárhely, Szigetvár)
- Fürdőhelyek, turistaközpontok (pl. Tusnádfürdő, Szováta, Harkány, Balatonboglár)
- Vasúti góc városok (Szentlőrinc, Szekszárd, Csap)
- Domborzati tagoltság miatti ún. kistáj-városok (Erdőszentgyörgy, Balánbánya, Rozsnyó)
- Vegyes funkciójú városok (Sümege, Letenye).

Vízrajzából fakadóan a térség számos területe hévizekben gazdag: Magyarország gyógyfürdőinek 16%-a található a dél-dunántúli régióban és 21%-a közép-magyarországi régióban. Észak-Erdély természeti kincsei számos lehetőséget kínáltak a fürdőhelyek kisvárosokká történő fejlődésére. A hévizeket mind turisztikai, mind gyógyászati, mind energetikai célokra felhasználják a kisvárosokban. Az attraktivitás faktora szempontjából a többféle felhasználási mód jelent pozitív hatást.

A sikerességi faktorok egyike lehet a fejlesztési forrásokhoz való hozzáférés és a részesedés mértéke. Magyarországon 2015-ben a megyei jogú városok számára elindult a Modern Városok Program, 2018-ban került meghirdetésre a Magyar Falu Program, mert a falusi életforma is védendő, előnyös. A nagyvárosokba való beköltözés alternatíváját kívánták ezzel megteremteni. 2020-tól az 5000–20.000 lakosságszámú kisvárosok számára is meghirdettek különböző jogcímen fejlesztési forrásokat, amelyek alapvetően a versenyképesség és a munkalehetőség megteremtésére koncentrálnak. A magyar településállomány sajátossága az 5000 lakos alatti kisvárosok halmaza, ezáltal 2019-ben 93 kisváros

4. ábra: A népességmegtartást befolyásoló tényezők

Forrás: saját szerkesztés

is részese lehetett a Magyar Falu Program nyújtotta keretből (FINTA és HORECZKI, 2023). A vidék pozitív imázsának fenntartása, a vidéki területekre jellemző egészséges életmód, biztonság, hagyományok és idilli környezet megóvása a kisvárosok számára is fontos tényező.

Az adatok elérhetősége és kompatibilitása számos esetben nem tette lehetővé az egyes országok közötti statisztikai adatok összeegyeztethetőségét, ennek kiküszöbölésére az értékek, mutatószámok dinamikáját vizsgáltam. A Kárpát-medencei kisvárosok közül Magyarországon egyszerűbb volt az adatok elérhetősége (a Központi Statisztikai Hivatal és TeIR adatbázisa), a többi ország nemzeti statisztikai hivatala és az NSKI adatbázisa segítségével gyűjtöttem össze az adatokat. A demográfiai adatok vizsgálata során az állandó népesség változásánál pozitív értéket tulajdonítottam a növekvő és a stagnáló lakosság számának. A népességnövekedés forrását jelen esetben nem vizsgáltam, úgy vélem egy későbbi tanulmány alapja lehet a népességnövekedés mennyiségi és minőségi okainak a feltárása is.

A Magyarországon kívüli kisvárosok esetében vizsgáltam a magyar nemzetiségűek arányának változását is. A 2011-es népszámlálási adatok szerencsére frissültek, pl. a felvidéki és egyes esetekben erdélyi adatokkal is. Ennél a mutatónál – hasonlóan az állandó népességhez – csupán a csökkenést tekintetem negatív tényezőnek, mivel a helyben maradás néhány település esetében már sikernek tekinthető. Az eltartottsági ráta esetében mind az időskorúak, mind a fiatalok esetében érdemes lenne elemzést végezni, viszont erre vonatkozóan nem volt teljes az adatkör. Az infrastruktúra, intézményi ellátottság vizsgálata során a kisvárosi urbanizáció minőségi tényezőire voltam kíváncsi, illetve a funkciógazdagságra. Az oktatás, egészségügy esetében a meglévő intézményeket és azok minőségi (egy ellátottra jutó) értékeit vettem össze; az attraktivitás esetében a biztonság és a természeti környezet kapott szerepet. A fentebbihez hasonlóan érdekes eredményekre vezethetne a digitalizáció település szintű mérése, erre vonatkozóan viszont vagy csak országos vagy makrorégiós adatok érhetőek el.

7. táblázat: Az objektív sikerességet mérő mutatók

Sikerességi faktor		Mutató	Ütem		
			növekvő	stagnál	csökkenő
Demográfia	Néesség változása	Állandó népesség 1990-2019	+	+	-
	Magyar nemzetiségűek aránya (közösség összetartó ereje)	2011, 2021	+	+	-
	Eltartottsági ráta	Időskorúak Fiatalkorúak	- +	+	+ -
Infrastruktúra	Oktatás (tanulói létszám)	Általános iskola	+	+	-
		Középfokú iskola	+	+	-
	Egészségügyi intézmények	Háziorvos/Intézmények száma	+	+	-
	Távolság (km / perc)	Autópályalehajtótól	-	+	+
		Megyeszékhelytől	-	+	+
		Járászhelytől	-	+	+
Digitalizáció	Számítógépes ismeret / Internethasználók aránya	+	-	-	
Közigazgatás	Jogállás 2001	Város=1, Község=0			
	Történelem során nevesített központ	Igen=1, Nem=0			
Gazdasági erő	Regisztrált vállalkozás	1 lakosra jutó száma / 1000 főre vetített	+	+	-
	Gazdaságilag aktívak aránya	Teljes lakossághoz viszonyítva	+	+	-
	Mezőgazdasági terület aránya	Megművelt terület / Szántóterület aránya	nem egyértelmű a kapcsolat		
	Fejlesztési források	TOP, MFP, Nemzeti források	+	-	-
Attraktivitás / Életminőség	Turizmus	Átlagos vendégéjszakák száma	+	-	-
	Regisztrált bűncselekmények	Közbiztonság vagy Bizalom mértéke (fordított)	-	-	+
	Nonprofit szervezetek	vagy Kulturális intézmények száma	+	-	-

Forrás: saját szerkesztés

Egyes nagyobb adatbázisok (World Value Survey, European Social Survey, Global Competitiveness Index stb.) országos szinten reprezentatív lekérdezései között találhatunk olyan kérdéselemeket, amelyek a digitalizációs készségeket és az informatikai eszközökhöz tulajdonlását és hozzáférhetőségét kezelik. Az adatfelvételeknél lehetőség van a lakóhely megjelölésére, viszont ez nem kötelezően kitöltendő kérdéselem, így nem tudunk országos szint alatt erre vonatkozóan hiteles adatokhoz jutni. A közigazgatásban betöltött pozícióban azt vizsgáltam, hogy milyen szinten helyezkedik el a kisváros a hierarchiában, illetve töltött-e be korábban központi funkciót, s ha igen, milyen mértékűt. Az 1910-es lehatárolástól

kezdődően, a megyefelosztáson keresztül az 1971-es OTK-ig a kistérségi, járási rendszer átszerveződését is figyelembe véve tanulmányoztam a kisvárosokat, hogy a tervekben rögzített szerepük mennyiben változott az idők során. A gazdasági jellegű adatok sem voltak egységesen adottak minden országrészre. Az attraktivitás tényezővel azt kívántam elemezni, hogy miért is jó az adott településen élni, miért maradnak ott a lakosok, mi az a helyi életminőségi tényező és helyi kötődési aktor, amely miatt kevésbé jellemző az elköltözés. Úgy látom, hogy csupán ezen objektív adatokkal nem tárható fel kellő mértékben a kisvárosok életminőségi tényezője, ehhez elsősorban primer adatfelvételek (lakossági kérdőív, helyi

elit és lakossági interjúk) lennének szükségesek. Baranya megyében egy másik projekt keretében lehetőségem volt megvizsgálni a helyi lakosság vélekedését a helyben maradásról. A településen maradás egyértelműen legerősebb indoka a családi és a munkahelyi kötődés. Előbbi érzelmi dimenziójú és erősebb (a válaszadók 90%-a említi), utóbbi inkább egzisztenciális és valamivel gyengébb, a válaszadók kétharmada számára fontos elem. A helyi közösség, a barátok szerepének említési gyakorisága jelentősen elmarad az előzőektől, azonban minden harmadik válaszadó sorolja ezeket a fontosabb elemek közé, ahogy a tulajdon szerepét is, amely egyszerre jelenthet egzisztenciális és érzelmi kötődést. A település elhagyására vonatkozóan, a kisebb településekre általában jellemző, hogy az ott lakás ritkán „választás” kérdése: inkább döntenek arról, hogy nem hagyják el, mint hogy oda költözzenek. Érdekes és egyszerre elszomorító válaszokat is tapasztalhatunk a maradásra: „nincs más választásom” (500 fő alatti településeken a Sellyei járásban). A család mint fő motiváció egyfajta determinizmust (is) jelöl, ez a kisvárosok esetében a leggyakoribb válaszként szerepelt. A második leggyakrabban említett motivációs tényező a munkahely. A válaszadók 55%-a szerint

ez a legfontosabb indok a lakóhely megválasztásánál. Ha ezen kérdést települési szinten is áttekintjük, azt tapasztaljuk, hogy az említési gyakoriság városokban (vagy dinamikusabb, nagyobb lélekszámú, atipikus falvakban) kiemelkedő. A munkahely mint vonzerő említése az esetek több mint felében kisváros vagy mikrotérségi központként megjelölt nagyközség esetében történt. Az adatok teljes körűen rendelkezésre álltak Baranya megye kisvárosaira, ahol nemcsak az objektív, hanem a szubjektív elemeket is vizsgálhattam (pl. a helyi elit értékelését a fejlődési pályára, a helyben maradásra vonatkozóan) (HORECZKI és PÓLA, 2022).

Kárpátalja térségében csupán öt kisváros rendelkezik 10.000 fő alatti lakossággal, ezeknek a népessége minimális mértékben növekvő volt 2019-ig. A jelenlegi biztonságpolitikai kockázatok, a COVID-19 időszaka nem kedvezett a megindult pozitív trendnek.

Felvidékre a többi térséghez képest adatgazdagság jellemző. Nem minden adat volt elérhető a magyarországihoz hasonló mélységben, ezért itt az egyes értékek dinamikáját, előző évekre vonatkozó átlagát tekintettem át. Ez alapján egy nyertes és egy kevésbé sikeres csoportot képeztem a kisvárosok között.

8. táblázat: A felvidéki kisvárosok csoportjai sikereségi faktorok alapján

Szlovák név	Magyar név	Sikereségi faktor alapján	Szlovák név	Magyar név	Sikereségi faktor alapján
Gabčíkovo	Bős	nyertes	Veľký Meder	Nagymegyér	kevésbé sikeres
Šaštín - Stráže	Sasvár-Morvaőr	nyertes	Šahy	Ipolyság	kevésbé sikeres
Sládkovičovo	Diószeg	nyertes	Štúrovo	Párkány	kevésbé sikeres
Veľký Šariš	Nagysáros	nyertes	Šurany	Nagysurány	kevésbé sikeres
Spišské Vlachy	Szepesolaszi	nyertes	Tlmače	Garamtolmács	kevésbé sikeres
Strážske	Órmező	nyertes	Vráble	Verebély	kevésbé sikeres
Hurbanovo	Ógyalla	nyertes	Želiezovce	Zselíz	kevésbé sikeres
Sečovce	Gálszécs	nyertes	Veľké Kapušany	Nagykapos	kevésbé sikeres
Sobrance	Szobránc	nyertes	Nesvady	Naszvad	kevésbé sikeres
Dobšiná	Dobsina	nyertes	Čierna nad Tisou	Tiszacsernyő	kevésbé sikeres
Kompachy	Korompa	nyertes	Gelnica	Gölnicbánya	kevésbé sikeres
Medzev	Mecenzéf	nyertes	Kráľovský Chlmec	Királyhelmecc	kevésbé sikeres
Jelšava	Jolsva	nyertes	Dudince	Gyúgy	kevésbé sikeres
Modrý Kameň	Kékkő	nyertes	Fíľakovo	Fülek	kevésbé sikeres
Poltár	Poltár	kevésbé sikeres	Hnúšťa	Nyusta	kevésbé sikeres
Tisovec	Tiszolc	kevésbé sikeres	Krupina	Korpona	kevésbé sikeres
Tornaľa	Tornalja	kevésbé sikeres			

Forrás: saját szerkesztés

5. Észak-Erdély kisvárosainak fejlődési jellegzetességei

A városfejlődés egy különös szeletét képezik a periférikus helyzetből adódó fejlődési jellegzetességek: a helyi társadalmak a modernizáció kihívásaira ezen térségekben megkésve és sajátos tempóban reagáltak, aminek eredménye egy hagyományos típusú, de mégis újszerű elemekkel tarkított kisvárosi kultúra és társadalom képe lett. Románia egyedi karakterét jelentik a tömbmagyar népséggel rendelkező terület egységek (Partium, Székelyföld, tulajdonképpen a határtól a Királyhágóig elhúzódó terület), amelyek mind a mai napig gazdasági és földrajzi értelemben is perifériának számítanak (PÉTI, SZABÓ és SZABÓ, 2019; HORECZKI, 2020).

A dualizmus időszakában az ország egyik leghátrányosabb helyzetű térsége volt; elmaradottságát elensúlyozandó 1902-től elindult pl. Székelyföld (Udvarhely megye, Csík megye, Háromszék megye és Torda-Maros megye) gazdaságfejlesztő programja, amely a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlesztést tűzte ki célul. A négy megyére kiterjedő program legfőbb problémái: a közöny, a szűkös anyagi keretek, a politikai ellentétek voltak (BALATON, 2004). Jellemzően ez a három tényező ma is, amely a fej-

lődést leginkább gátolja (CSATA, 2015). A térség periféria jellegét erősítette a kedvezőtlen megközelítési lehetőség, a kiépítetlen úthálózat, közepes, illetve gyenge agráradottságok, apró és kisfalvas településhálózat, valamint a belső integrációs lehetőségek beszűkülése (SONKOLY, 1996). Településhálózatát, annak térbeli jellegét a mező- és erdőgazdálkodás formálta; a települések meghatározó része a folyók völgyében épült fel. A városok a medenceközpontok és a nagyobb völgytárgulatok árvízmentes szakaszain találhatóak; emiatt hasonlították a vidéket a korabeli Svájcra (BALATON, 2002). Székelyföld településszerkezete egyveretű, a települések 80%-a 1000 fő alatti. A sűrű faluhálózatból szigetszerűen emelkedtek ki a mezővárosok, hasonlóan Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország térségeihez (VOFKORI, 2007; HORECZKI, 2020). A térség kistájai egy-egy kisebb város földrajzilag lehatárolt kistérségei.

A székelyföldi kisvárosok városfejlődése a 18. század második felétől gyorsult fel; ekkor már külső jegyeiben is városinak tekinthetőek a települések, illetve demográfiai vonatkozásban is megmutatkozik a fejlődés (DANYI és DÁVID, 1960). Az 1857-ben végrehajtott népszámlálás szerint a 2000 főnél népesebb települések aránya csupán 4,3% (DÁNYI, 1992). A székelyföldi városok (3. ábra) fejlődését vizsgálva szembevető,

5. ábra: Székelyföld ma városi címet viselő települései az 1948. évi lakosságszámok alapján

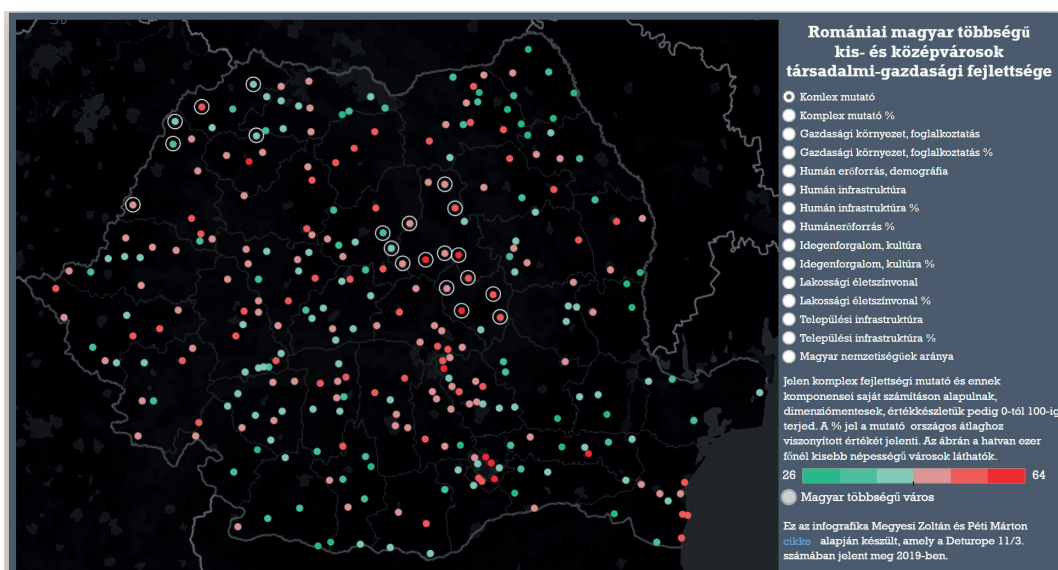
Forrás: saját szerkesztés

hogy mind a népességszám növekedésének üteme, mind a területre vonatkoztatott városzám elmarad az országos átlagtól. A 19. század végére a huszonnégy város közül csupán Marosvásárhely lakossága haladta meg a 20.000 főt. A többi város a 10.000 fős küszöböt sem tudta átlépni, egészen a 20. század első harmadáig. A 19. század második felétől jelentős társadalmi és politikai változások kezdődtek, aminek eredményeképp eltűnt a mezővárosi kategória; az átalakulás egy modernizálódó társadalmat feltételez (PÁL, 2001). A kisvárosok nagy része – természetföldrajzi adottságai miatt – nem volt önelátó, különösen a gabonafélék tekintetében nem. A szántóterületek elaprózottsága, valamint a tagosítás és arányosítás számos problémával járt. A mezőgazdaság szerepét tekintve a művelődési ágak közül az erdőgazdálkodás képviselte a legnagyobb arányt, a hagyományos fakitermelés és állattenyésztés szerepét betöltve. Gyergyószentmiklós és Oláhfalú esetében a fakitermelés feldolgozással is párosult, Sepsiszentgyörgyön a fakereskedelem virágzott. A közigazgatási átalakulás során a több lábbon álló városok kerültek sikeres pozícióba; megnövekedett népességgel, ipari beruházási kapacitásokkal, további funkciókkal gazdagodtak. A városi jogállású települések számának csökkenését a megmaradt városok nagyobb népességnövekedése ellensúlyozta. A térség gazdasági-társadalmi szerepkörének permanens voltát Megyesi és Péti

(2019) tanulmánya is megmutatja. A tanulmány a 60.000 lakos alatti kis- és középvárosok gazdasági-társadalmi fejlettségét mutatta be több tényező együttes vizsgálatával. Jellemzően a kisvárosok (10.000 lakos alattiak) voltak azok, amelyek a komplex fejlettségüket tekintve az átlagosnál rosszabb pozíciót tudhattak magukénak (főként Észak-Erdély kisvárosai), demográfiai adatokat tekintve mindegyikük népessége csökkent a vizsgált időszakban (2011–2014). Ez a tendencia az elmúlt tíz évben Európa-szintű problémává vált. Már nemcsak a csökkenő városi népességgel, hanem a kiüresedés problémájával is szembe kell néznie az országoknak. A táji környezet és a magyarajkúság az idegenforgalom egyik kiemelt célpontjává tette – a romló gazdasági és társadalmi indikátorok ellenére – a térség kisvárosait. A turisztika és ezáltal az életszínvonal az országos átlagnál jobb értékeket eredményez.

Megyesi és Péti (2019) elemzése az erdélyi kisvárosokra vonatkozóan hasonló eredményeket tartalmaz, mint a népességmegtartó képességre vonatkozó saját vizsgálataim. Az erdélyi kisvárosok fejlődési pályájukat tekintve hasonlatosak a magyarországiakhoz, a funkcióbeli jellegzetességek, amelyek a gazdaságtörténeti fejlődés eredményei, mai napig erőteljesen meghatározzák a kisvárosi lakosok életét. Azon kisvárosok, amelyek az idegenforgalmi potenciált megfelelő mértékben ki tudták használni (fürdővárosok és turistaközpontok), népességük

6. ábra: Romániai magyar többségű kis- és középvárosok komplex fejlettsége

Forrás: Kárpát-haza Statisztikák (Megyesi és Péti 2019 alapján szerk. Molnár János)

megtartására voltak képesek. A vegyes funkciójú kisvárosok is hasonlóan az „inkább nyertesek” csoportjába kerültek. A természeti környezet adottságai miatt a térségben a monofunkciós kistájvárosok is képesek voltak pozitív demográfiai adatok reprodukálására (6. ábra).

6. Konklúzió

A kisvárosok és kisvárosi térségek a gazdasági erő, a fejlődés és a társadalmi átalakulás kitüntetett csomópontjai. Jellemző rájuk az egyes funkciók területi koncentrálódása, a javuló infrastruktúra, az elmélyülő településközi munkamegosztás. Az elemzésbe vont kisvárosok fejlődési pályájának jellemzése, fejlődési mérföldöveinek beazonosítása a hagyományos város-vidék, városvonzáskörzet kapcsolatok területén szoros egybefonódásokat mutat. A kisvárosok állandó kapocsként jelentek meg a városi (főként nagyvárosi) és vidéki térségek között. A kisvárosok fejlődése egyet jelentett térségének fejlődésével, ahol mind a közlekedési kapcsolatok, mind az intézményi háttér, a közszolgáltatások fejlesztése megtörténhet. A köztes pozíció azt is jelentette, hogy ezen településtípus mindig magában hordozza azokat az ellentéteket, amelyeket a vidéki, vagy a városi rendszer egyértelműen beazonosít. A kisvárosok gazdasági-társadalmi karakterisztikája, a társas kapcsolatai sokkal inkább bonding típusúak, a vidékre jellemző táji környezet és építészeti elemek mind-mind megtalálhatóak, viszont mindazon jóléti szolgáltatások és intézmények is fellelhetőek, amelyek a nagyvárosok sajátosságai. A kisvárosi urbanitás létező, különleges eleme a Kárpát-medencei városhálózatnak, mivel a szubjektív és az objektív sikerérzet, az urbanitás foka, a funkciókkal való ellátottság rendkívül sokrétű.

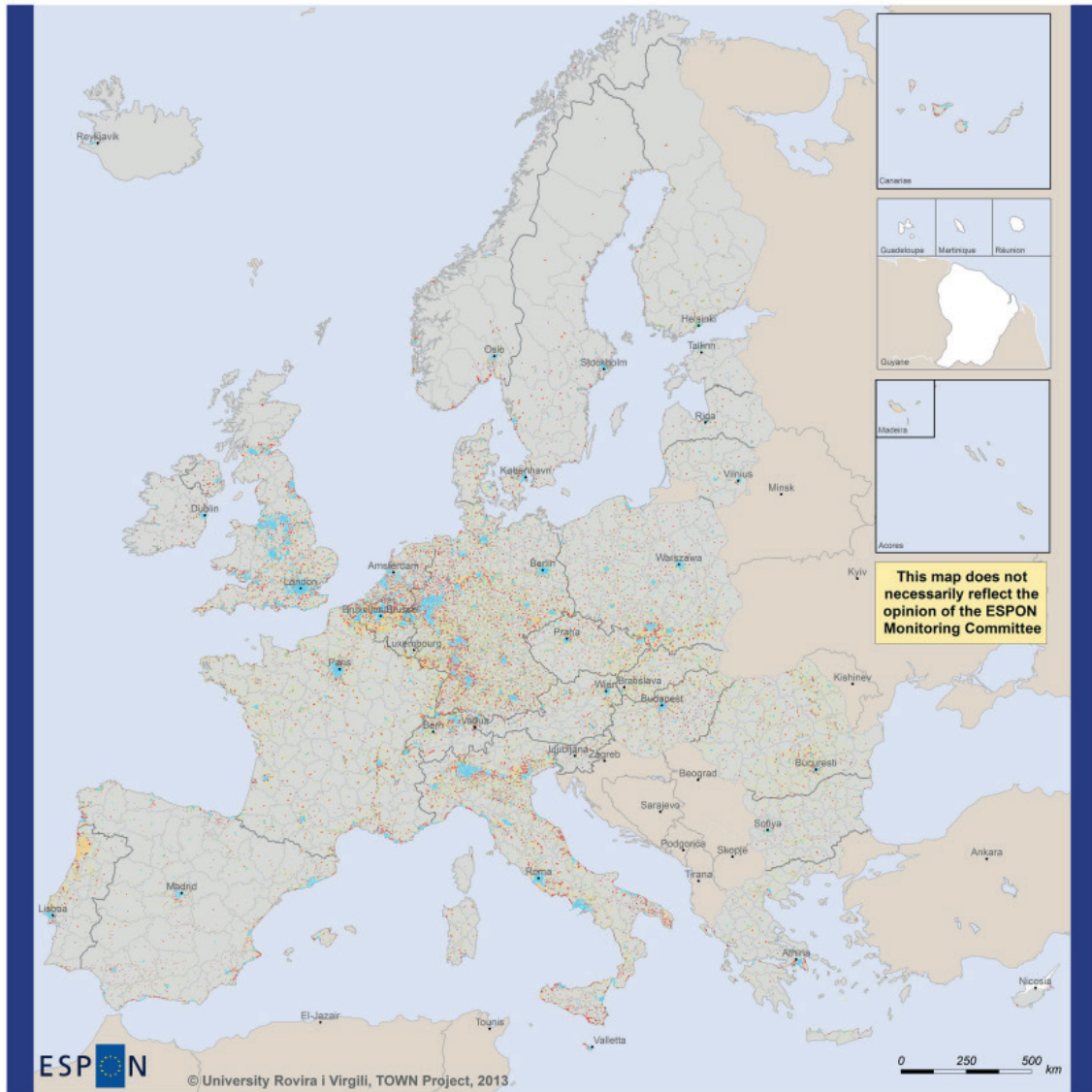
Valószínűsíthető az eddigi kisváros-tipológia hosszú távú meghatározottsága a közép-kelet-európai térségben, így a történelmi determinizmus kimutatható a Kárpát-medencei kisvárosokban is. A fejlesztési és stratégiai dokumentumokkal összhangban a társadalmi és fenntarthatósági szempontokat is érvényesíteni kell a hatékonysági kritériumokkal szemben. A város-vidék dichotómia több nézőpontra átváltható; a kisvárosok hálózata együttesen képes lenne erőt kifejteni, de az elaprózott rend-

szert egyedüli elemeiként nem lesznek képesek felvenni a versenyt az urbanizációs kihívásokkal. A hinterland, szuburbán szerepkör állandósulása a kisvárosok esetében funkcióktól való megfosztást és formális várossá válást eredményez. A sikerességi, népességmegtartó képességre utaló tényezők beazonosítása és vizsgálata a vidéki, periférikus térségek számára adaptálható minták kirajzolódását segítheti elő.

A népességmegtartó képesség alapján a Kárpát-medencei kisvárosok három fő kategóriába sorolhatóak: a tradicionális kisvárosok kategóriája, amelyek a történelem során állandóan nevesített központként jelentek meg, a helyi piacközpontok, iparosok (később kis-, kézmű- és nagyipar helyszínei) és értelmiségiek szellemi központja. A monofunkciós tradicionális kisvárosok sajnos hullámvölgybe jutottak, a térségük fizetőképessége hanyatlik, így nem képesek igazi központként funkcionálni (kistájvárosok, volt iparvárosok, mezővárosok egy része). A vegyes funkciójú tradicionális kisvárosok képesek voltak megújulni, a kisvárosi társadalmi tőke, az innovációra való képesség megfelelő erőnek bizonyult a továbblépésre. Térségükben továbbra is központi funkciókat birtokolnak (periférikus erdélyi, felvidéki és dél-dunántúli kisvárosok). A második csoportba azon kisvárosok tartoznak, amelyek jellemzően a rendszerváltás (vagy a millennium után) kapták városi rangjukat, a központi funkciókhoz még „nem nőttek fel”, formális kisvárosoknak tekinthetjük őket. Az erőteljes, hierarchikus változásokra, a külső hatásokra (globalizációs kihívások, gazdasági, pénzügyi válság, járványok stb.) rendkívül érzékenyen reagálnak. Megfelelő kapacitásokkal rendelkeznek (főként mezőgazdaság és mezőgazdaságra épülő ipar területén), viszont ezek kihasználtsága nem a helyi gazdaságfejlesztési tevékenységnek köszönhető. Ebbe a kategóriába tartoznak az alföldi volt mezővárosok közül a legkisebbek, a határhoz közeli vajdasági kisvárosok, valamint a nagyobb városok, regionális központok alvóvárosai. A harmadik csoportba soroltam azokat a kisvárosokat, amelyek jelentős idegenforgalmi kapacitással, turisztikai vonzerővel rendelkeznek, a gazdaságtörténelmi fejlődésükben állandó fejlődés tapasztalható.

Melléklet

1. melléklet: A városi jogállású települések kategóriái az ESPON TOWN kutatás alapján

EUROPEAN UNION
Part-financed by the European Regional Development Fund
INVESTING IN YOUR FUTURE

		DENSITY (inh. / kmq)		
		< 300	> 300 and < 1500	> 1500
POPULATION (inh.)	< 5000	OTHER SETTLEMENTS	VST (Very Small Towns)	
	> 5000 and < 25000		Small SMT	
	> 25000 < 50000		Medium SMT	
	> 50000		large SMT	HDUC (high-density urban clusters)

□ NO DATA

Map 1. TOWN SMST settlements, ESPON space

Regional level: NUTS 3 and 1 kmq grid cells
Source: Own elaboration on GEOSTAT data
Origin of data: DG Regio
Authors: F. Brandajs, A.P. Russo, D. Serrano Gimé
© EuroGeographics Association for administrative boundaries

Forrás: ESPON TOWN, 2014, 39.

2. melléklet: Magyarország településhálózata lakosságszám szerinti bontásban, fő (1870–2019)

Terület	Állandó népesség								
	1870	1900	1930	1949	1970	1990	2001	2011	2019
Városok együtt	2.280.251	3.584.418	4.923.772	5.258.179	6.596.198	7.208.561	6.913.508	6.674.098	6.889.371
Községek, nagyközségek	2.731.059	3.269.997	3.761.337	3.946.620	3.725.901	3.173.398	3.164.630	3.099.679	2.883.385
Összes népesség	5.011.310	6.854.415	8.685.109	9.204.799	10.322.099	10.381.959	10.078.138	9.773.777	9.772.756
A városok népesség-nagyságcsoport szerinti bontása									
Főváros*	302.086	861.434	1.442.869	1.590.316	1.945.083	1.934.831	1.712.677	1.589.231	1.749.734
100.000–	272.536	431.024	610.972	649.484	959.236	1.177.218	1.132.409	1.099.109	1.021.027
50.000–99.999	140.799	221.632	322.878	334.472	508.904	654.924	643.933	624.583	734.113
30.000–49.999	251.806	339.030	411.918	429.218	588.125	671.165	651.363	639.676	545.156
20.000–29.999	239.833	315.266	378.585	409.168	549.625	606.614	595.606	580.258	562.559
15.000–19.999	188.894	254.693	326.094	332.026	413.854	486.241	494.750	495.531	559.210
10.000–14.999	273.664	371.770	482.293	505.676	572.398	613.615	623.052	618.836	670.834
5.000–9.999	421.532	552.478	664.847	706.569	743.196	753.476	752.662	732.033	696.323
1.000–4.999	189.101	237.091	283.316	301.250	315.777	310.477	307.056	294.841	350.506
Együtt	1.978.165	2.722.984	3.480.903	3.667.863	4.651.115	5.273.730	5.200.831	5.084.867	5.139.637

Forrás: saját szerkesztés

Irodalom

1990. évi A helyi önkormányzatokról szóló törvény. A Magyar Köztársaság Alkotmánya 1990. (pp. 5–88). Budapest.

Balaton Petra (2004). *A Székely Akció története. I/1. Források: Munkaprogram és kirendeltségi jelentések*. Budapest: Cartofil.

Balaton Petra (2002). A székely akció előzménye és története. *Székelyföld*, 6 (6), pp. 62–91.

Bán Gergely Károly (2020). A magyar városhálózat hierarchiája és térszerkezete a két világháború között. In Kövér György, Pogány Ágnes és Weisz Boglárka (szerk.), *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv* (pp. 93–146.) Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Hajnal István Alapítvány.

Bartosiewicz, Bartosz, Kwiatek-Sołtys, Agnieszka and Kurek, Sławomir (2019). Does the process of shrinking concern also small towns? Lessons from Poland. *Quaestiones Geographicae*, 38 (4), pp. 91–105. <https://doi.org/10.2478/quageo-2019-0039>

Bársony Sarolta és Horeczki Réka (2018). Lehet-e egy hátrányos helyzetű település sikeres? *Falu Város Régió*, 23 (1), pp. 73–79.

Beluszky Pál (2000). Egy fél siker stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországn). In Dövényi Zoltán (szerk.), *Alföld és nagyvilág*.

Tanulmányok Tóth Józsefnek (pp. 307–311). Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Beluszky Pál (1999). *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Beluszky Pál és Győri Róbert (2003). A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés. Magyarország városhálózata a 20. század elején. *Korall*, 4 (11–12), pp. 199–238.

Beluszky Pál és Sikos T. Tamás (2020). *Városi szerepkör, városi rang*. Budapest: Dialóg Campus kiadó.

Bernát Tivadar (szerk.) (1981). *Magyarország gazdaságföldrajza*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Bibó István (1975). *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat fejlesztési koncepció*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Borovszky Samu (2004). *Magyarország vármegyéi és városai*. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/4.html> Letöltés: 2012.05.04.

Caves, W. Robert (ed.) (2005). *Encyclopedia of the city*. London and New York: Routledge – Taylor&Francis Group.

Cole, David and Svidroňová, Mária Murray (2021). Are small towns doomed to decline? The case of a post-socialist CEE country. *Post-Communist Economies*, 38 (8), pp. 1012–1034. <https://doi.org/10.1080/14631377.2021.1886786>

Csata, Andrea (2015). Study of rural development sustainability funded by the European Union in Harghita county, Romania. In Bodor, Ákos és Grünhut, Zoltán (eds.),

Cohesion and Development Policy in Europe (pp. 72–86). Pécs: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.

Csatári Bálint (1986). A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In Novák László és Selmeczi László (szerk.), *Falvak, mezővárosok az Alföldön* (pp. 779–784). Nagykovács: Arany János Múzeum.

Csák László (2009). Romániai kis- és középvárosok „jelentéktelensége”. *Tér és Társadalom*, 23 (1), pp. 181–196.

Danyi Dezső és Dávid Zoltán (1960). *Az első Magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Dányi Dezső (szerk.) (1992). *Erdély 1857. évi népszámlálása*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/studcens.htm> Letöltés: 2014.03.02.

Dövényi Zoltán (1986). *Agrárterületek kisvárosainak összehasonlító népességföldrajzi vizsgálata az NDK és Magyarország példáján*. Alföldi Tanulmányok 10. Békéscsaba: MTA Regionális Kutatások Központja.

Dövényi Zoltán (2008). A törpevárosról. In Csapó Tamás és Kocsis Zsolt (szerk.), *Nagyközségek és kisvárosok a térben* (pp. 209–217). Szombathely: Savaria University Press.

Dövényi Zoltán (2009). „Város az, ami magát annak nevezi” – Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán. *Területi Statisztika*, 12 (1), pp. 3–7.

Enyedi György (1978). *Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Enyedi György (2012). *Városi világ*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Erdei Ferenc (1939). *Magyar város*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Erdősi Ferenc (1990). A közlekedési – telekommunikációs viszonyok hatása a városok szerkezetének alakulására. *Tér és Társadalom*, 4 (2), pp. 31–48.

Filipović, Marko, Kokotović Kanazir, Vlasta and Drobnjaković, Marija (2016). Small Towns in Serbia – The “Bridge” Between the Urban and the Rural. *European Countryside*, 8 (4), pp. 462–480.

Finta István és Horeczki Réka (2023). Vidékfejlesztési programok jellegzetességei a periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 37 (3), pp. 53–76.

Hajdú, Zoltán, Horeczki, Réka and Rácz, Szilárd (2017). Changing settlement networks in Central and Eastern Europe with special regard to urban networks. In Lux, Gábor and Horváth, Gyula (eds.), *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe* (pp. 123–140). New York and London: Routledge.

Halász Imre (1997). Nagykanizsa centrális helyzete a 19.

század második felében. *Zalai Múzeum: Közlemények*, 7 (7), pp. 149–154.

Halász Imre (szerk.) (2000). *Zalakaros*. Zalakaros: Zalakaros Város Önkormányzata.

Hanák Péter (szerk.) (1992). *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest: MTA TTI.

Horeczki Réka (2014). A kisvárosok ipari átalakulása a XX. században. *Köztes-Európa*, 6 (1–14), pp. 135–142.

Horeczki Réka (2012). A mezővárosok fejlődési sajátosságai a dél-dunántúli régióban 1784 és 1910 között. In Szamonek Vera (szerk.), *10. Országos interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai* (pp. 138–146). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium.

Horeczki Réka (2016). Kelet-európai kisvárosok fejlődési tendenciáinak értékelése a XX. században. In Lengyel Imre és Nagy Benedek (szerk.), *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraparosodása* (pp. 255–271). Szeged: JATEPress Kiadó.

Horeczki Réka (2020). *Kisvárosi fejlődési utak. A dél-dunántúli kisvárosok helye és szerepe a térség hosszú távú gazdasági és társadalmi változásaiban*. Doktori disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.

Horeczki Réka (2021). Értékes vidéki térségek a koronavírus-járvány idején. *Kárpát-haza Szemle*, 2021 (1–2), pp. 16–22.

Horeczki, Réka (2022). What future for Hungary after the Covid-19 outbreak? In Portugal Duarte, Antonio, Redzepagic, Srdjan and Sol Murta, Fatima (eds.), *The European Integration Process. Crisis and Resilience in the Aftermath of the Covid-19 Pandemic* (pp. 249–260.). Coimbra: Coimbra University Press.

Horeczki, Réka and Egyed, Ildikó (2021). Small towns development in peripheral areas. *DETUROPE: Central European Journal of Tourism And Regional Development*, 13 (2), pp. 52–65.

Horeczki Réka és Póla Péter (2022). Percepciók a sikerességről Baranya megyében. *Comitatus – Önkormányzati Szemle*, 32 (243), pp. 57–70.

Illés Iván (2008). *Regionális Gazdaságtan. Területfejlesztés*. Budapest: Typotex Kiadó.

Juhász Éva (2001). *A magyar kisvárosok*. Településhálózat VIII. kötet. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Kajtár István (2016). *A magyar városigazgatás modernizációja a 19. században*. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12669.pdf Letöltés: 2017.09.11.

Kaposi Zoltán (2011). Iparszerkezet és városfejlődés

Pécsett a 19-20. század fordulóján. *URBS: MAGYAR VÁROS-TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV*, 6 (1), pp. 51–76.

Kaposi Zoltán (2002). *Magyarország gazdaságtörténete, 1700–2000*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Kaposi Zoltán (2014). Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850-1945. In Kaposi Zoltán (szerk.), *Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945)*. Nagykanizsa: Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata.

Karácsonyi Dávid (2010). A város-vidék „szakadék” dimenziói Ukrajnában. *Kisebbségkutatás*, 19 (3). <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00047/1910.htm> Letöltés: 2022.09.02.

Katus László (1979). A településhálózat fejlődése. In Kovács Endre (szerk.), *Magyarország története. 6/2. kötet 1848–1890*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Keleti Károly (1879). *Magyarország közgazdasági és művelődési állapotai*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/> Letöltés: 2010. 04.07.

Kocsis Károly (szerk.) (2021). *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Budapest: CSFK Földrajztudományi Intézet.

Kovács Tibor (1980). Magyarország településhálózata és fejlődésének főbb tendenciái. *Statisztikai Szemle*, 31 (11), pp. 1061–1080.

Köszegfalvi György (2004). *Magyarország településrendszere. Történelmi vázlat településrendszerünkről*. Pécs: Alexandra kiadó.

Kwiatek-Softys, Agnieszka (2005). The role of small district towns in the urban agglomeration system in Poland. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 4 (1), pp. 135–140.

Majdán János (1995). A vasúti csomópontok településfejlesztő hatása a Dunántúlon. In Mikó Zsuzsa (szerk.), *Mezőváros – kisváros*. A Hajnal István Kör keszthelyi konferenciája 1990. június 23–25. (pp. 191–205). Debrecen: Csokonai Kiadó.

Markos György (1962). *Magyarország gazdaságföldrajza*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Márkus Dezső (szerk.) (1896). *Magyar törvénytár. 1869–1871. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin Társulat.

Márkus Dezső (szerk.) (1896). *Magyar törvénytár. 1875–1876. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin Társulat.

Máthé Gábor (1996). A polgári államszervezet kiépülése Magyarországon. *Rubicon*, 7 (4–5). <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/> Letöltés: 2014.04.22.

Megyesi, Zoltán és Péti, Márton (2019). A comparative analysis of the socio-economic development of Romani-

an cities and towns inhabited by ethnic Hungarians. *De-turope*. 11 (3), pp. 205–228.

Mezei, István (2009). *The development of the urban network in Slovakia*. Pécs: Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences.

Molnár Ernő (2015). Martfű: egy cipőgyártó kisváros múltja és perspektívái. *Földrajzi Közlemények*, 139 (2), pp.132–146.

Mohos Mária (2005). A Rábától a Muráig. A magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata. *Doktori disszertáció*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet.

Mumford, Lewis (1985). *A város a történelemben. Létrejötté, változásai és jövőjének kilátásai*. Budapest: Gondolat kiadó.

Mumford Lewis (1961). *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. Harcourt: Brace&World.

Pál Judit (2001). Várostörténeti kutatások Erdélyben a második világháború után. In Pál Judit és Fleisz János (szerk.), *Erdélyi várostörténeti tanulmányok* (pp. 9–19). Csíkszereda: Teleki László Intézet, Pro-Print Könyvkiadó.

Park, Robert Ezra (1925). The city: suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. In Park, Robert Ezra and Burgess, W. Ernest (eds.), *The City* (pp. 1–46). Chicago: University of Chicago Press.

Passonau, J. Rebecca (1963). Emergence of city form. In Hirsh, Z. Werner (ed.), *Urban Life and Form* (pp. 9–29). New York: Holt, Rinehart & Winston.

Perczel György és Tóth József (szerk.) (1994). Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. *Egyetemi jegyzet*. Budapest: ELTE.

Péti Márton, Nagy Szabolcs és Szabó Balázs (2020). A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 60 (3), pp. 277–308.

Péti Márton és Szabó Balázs (2016). Külhoni magyar városok a Kárpát-medencében napjainkban. *Falu Város Régió*, 2016 (2), pp. 107–113

Péti Márton, Szabó Balázs és Szabó Laura (2017). A Kárpát-medence országaiból Magyarországra áttelepült népesség területi mintázata. *Területi Statisztika*, 57 (3), pp. 311–350.

Péti Márton, Szabó Balázs és Szász Jenő (2016). *A Kárpát-medencei magyarság társadalmi-gazdasági helyzete és lehetséges fejlesztési irányjai*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Pirisi Gábor (2008). A magyar kisvárosok differenciált fejlődése a rendszerváltozás után. *Doktori értekezés*. Pécs:

Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola.

Pirisi Gábor, Kiss Balázs és Máté Éva (2016). A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban. *Területi Statisztika*, 56 (4), pp. 415–437.

Rechnitzer János (2013). Adalékok Kelet-Közép-Európa térszerkezetének felrajzolására. *Geopolitika a XXI. században*, 3 (4), pp. 35–52.

Rechnitzer János (2016). *A területi tőke a városfejlődésben – A Győr-kód*. Budapest: Dialóg Campus kiadó.

Rechnitzer János és Páthy Ádám (2022). *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*. Budapest–Győr: Publikon Kiadó, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete.

Reóthy Ferenc (1986). *Balatonföldvár*. Balatonföldvár: Balatonföldvár Községi Közös Tanácsa.

Salamin Géza, Radvánszki Ádám és Nagy András (2008). A magyar településhálózat helyzete: értékelés. *Falu Város Régió*, 2008 (3), pp. 6–26.

Sombart, Werner (1924). *Das moderne Kapitalismus*. München–Leipzig: Duncker und Humblot.

Sonkoly Gábor (1996). *What is urban? The Transylvanian towns in the 18th–19th centuries*. A „Cities in Eastern and Western Europe” című nemzetközi várostörténeti konferencián elhangzott előadás kivonata. *Kézirat*.

Špiesz, Anton (1972). A városiasság kritériumai Szlovákiában a késő feudalizmus időszakában. (Historický Časopis) *Századok*, 107 (3), pp. 790–792.

Szigeti Ernő (2002). *Község, város, jogállás. A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése*. Budapest: Magyar Közigazgatási Intézet.

VÁTI (1965). *Magyarország Településhálózat-fejlesztési Tanulmányterve 1963*, 1–2. kötet. Budapest: Építésügyi Minisztérium Építésügyi Dokumentációs Iroda.

Vofkori László (2007). *Utazások Székelyföldön*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.

WUP (2014). *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

Zakon (2001). *Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi*. Pročišćeni tekst. *Narodne novine*, 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15, 123/17.

Tikász Ildikó Edit (2007). A vidék népességmegtartó és népességeltartó képességének egyes elemei a püspökla-

dányi kistérségben. *Doktori értekezés*. Debrecen: Debreceni Egyetem. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/849d86dc-7442-43ae-aa86-8b47fbfa435f/content> Letöltés: 2022.09.01.

Tóth József (2004). A városhálózat átalakításának lehetséges útjai és időbeni ütemezése In Trócsányi András és Czuppon Viktória (szerk.), *Tanulmányok a településföldrajz témaköréből* (pp. 274–291). Pécs: PTE FEEFI.

Tóth József (1988). *Urbanizáció az Alföldön*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Tóth Károly (1982). Tények és érvek a Békés megyei községek népességmegtartó képességéről. *Területi statisztika*, 32 (1–2), pp. 40–59.

Toynbee, Arnold Joseph (1971). *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat kiadó.

Források

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6205> Letöltés: 2016. 06. 01.

1886. évi XXII. törvénycikk a községekről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6215> Letöltés: 2016. 06. 01.

368/1990. évi törvény az önkormányzatok alapításáról. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-369#cast4> Letöltés: 2017.05.06.

2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100189.tv> Letöltés: 2017.05.06.

Csatári Bálint (2006). Kisvárosok és városkörnyékek. MRTT vándorgyűlés, Szeged, 2006. október 6-ai előadás.

Európai Bizottság (2014). ESPON TOWN. <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/town-%E2%80%93-small-and-medium-sized-towns> Letöltés: 2017.05.06.

Európai Bizottság (2008). Az Európai Unió Területi kohézióról szóló Zöld könyve. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag28/mag28_hu.pdf Letöltés: 2010.05.06.

Fábián Zsolt (2013). A kis- és középvárosok változó szerepe a 21. század fordulóján. URBICON szakmai nap előadás. 2013. április 10–13.

Térport fogalomtár: <http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok/varos-0.html> Letöltés: 2010.05.06.

BARANYAI NÓRA

Magyar etnoregionális pártok a kelet-közép-európai tipológiában

1. Elméleti és módszertani keretek¹

Az európai pártok és pártrendszerek összehasonlíthatósága érdekében létrehozott csoportosítások rendszerint Lipset és Rokkan (1967) klasszikus törésvonal-elméletén² alapulnak. Seiler (1980, 1984, 1985) és von Beyme (1985) egyaránt e paradigma mentén alkották meg tipológiájukat, amelyekben az etnikai és regionális pártok családja is helyet kapott. Mivel a csoportot alkotó pártok ideológiailag rendkívül heterogének (MAIR és MUDE, 1998; STRMISKA, 2003; SZARVAS és TÓTH, 2005), sokan vitatják pártcsaládként való meghatározásukat, bár ekként való értelmezésük egyre elterjedtebb. A szakirodalomban rendkívül heterogén elnevezésekkel találkozunk, annak ellenére, hogy a különböző szerzők által lehatárolt pártok köre sok esetben megegyezik: etnikai párt (HOROWITZ, 1985; CHANDRA és METZ, 2002;

CHANDRA, 2011), regionális párt (URWIN, 1985; STRMISKA, 2003), periferikus párt (ROKKAN és URWIN, 1982), etnopolitikai párt (ISHIYAMA és BREUNING, 1998), etnoregionális párt (DE WINTER, 1998; DE WINTER és GOMEZ-REINO, 2002; DANDROY, 2010). Jelen tanulmány a fogalmat az alábbiakban értelmezi: az etnoregionális pártok olyan politikai szervezetek, amelyek egy adott földrajzi területen élő kisebbség, etnikai csoport (~etnoregionális közösség) érdekeinek képviseletére alakultak, a nemzetállam működési rendjének, esetenként demokratikus rendjének megváltoztatásával követelik kulturális identitásuk elismerését (MÜLLER-ROMMEL, 1998), tevékenységük a politikai rendszer hatalmi struktúrájának átszervezésére, bizonyos fokú önkormányzat elnyerésére irányul. A konkrétan megfogalmazott célok terén szintén sokszínűség jellemzi a szervezeteket, a követelések skálájának szélsőértékeit a csoport kulturális identitásának védelme (protekciónizmus) és az adott államból való kiválás (szeparatizmus) különböző formái jelentik (DE WINTER, 2001).

Az etnikai pártok elméleti megközelítéseit, definíciós lehetőségeit kimerítően tárgyalta Salat és Székely (2018), s végül arra jutottak, hogy a kelet-közép-európai térség pártjaira is e kifejezés használata a legalkalmasabb, különös tekintettel a definíció kidolgozottságára, egyértelműségére. Ugyanakkor az

¹ A tanulmány az NKFIH által támogatott „A kelet-közép-európai etnoregionális pártok fő vonásai és tipológiája” című kutatás része. A PD120953 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a PD16 pályázati program finanszírozásában valósul meg.

² Az elmélet szerint a pártok alapvetően a társadalmon belüli konfliktusok, törésvonalak mentén szerveződnek. A törésvonalakat a nemzeti forradalmak (centrum és periféria, állam és egyház), valamint az ipari forradalom (tőke és munka, ipar és mezőgazdaság) alakították ki. Az egyes államokban kialakult pártok és pártrendszerek struktúrája attól függ, mely törésvonalak vannak jelen az adott társadalomban, ezek mennyire hangsúlyosak, s mennyire vannak átfedésben egymással.

etnoregionális kifejezés használata sem előzmény nélküli a térségben, Szász (2006) értelmezésében mindazon szervezetek ebbe a csoportba sorolhatók, amelyek megfelelnek három minimáldefiníciós kritériumnak: a pártjelleg kritériuma a választáson való részvétel, azaz az önállóan megszerzett etnikai szavazói támogatottság, míg az etnoregionális kritériumok közé az etnikumon belüli koalícióképességet és a „külső megrendeléstől” és kisebbségidegen viselkedéstől/ideológiától való mentességet sorolta. A tanulmányban ismertetett kutatás ennél megengedőbb megközelítésmódot alkalmazva határolta le az etnoregionális pártok körét, s pártként kezelte mindazon szervezeteket, amelyek valamely választáson jelöltek vagy listát állítanak (SARTORI, 1976, 63. o.), függetlenül szervezeti formájuktól.

A nyugat-európai etnoregionális pártokról számos rendszerező munka látott napvilágot (ROKKAN és URWIN, 1982; RUDOLPH és THOMPSON, 1985; MIKESSELL és MURPHY, 1991; KEATING, 1996; ISHIYAMA és BREUNING, 1998; DE WINTER, 1998, 2006; WOLFF, 2004). A tanulmány alapját képező kutatás az egyik ilyen tipológia (DANDY, 2010) adaptációjára vállalkozik. Bugajski (1995) ugyan felállított egy kategóriarendszert az etnikai politizálás kelet-közép-európai formái alapján, ez azonban mára meglehetősen frissítésre szorul. Jóllehet, az etnikai pártok csoportosítására, tipizálására azóta is történetek kísérletek (pl. NEDELICU és DEBARDELEBEN 2016), a kelet-közép-európai régió valamennyi pártjának rendszerezésére nem találunk példát.

A korábbi fogalmakhoz hasonlóan Kelet-Közép-Európa elnevezése és lehatárolása sem egyértelmű. A különböző történelmi korszakokban élt, különböző tudományterületekről érkező szerzők számos szempont és megközelítés alapján különféle, két-, három- vagy négyosztatú Európa-fogalmakat alkottak meg, amelyeket részletesen ismertetett Probáld és Szabó (2005), legutóbb pedig Páthy (2022). A földrajzilag nehezen meghatározható, az államhatárok tekintetében pedig igen változékony Kelet-Közép-Európa ezekben a felosztásokban időnként más elnevezéssel (Közép-Európa, Köztes-Európa) szerepel, s az idesorolt államok tekintetében is igen változatos a kép. A térségen belül további alrégiók alakíthatók ki, pl. V4-országok, Balti-államok, Balkán, noha egyes országokat politikai (a Baltikum a Szovjetunió része volt) vagy

földrajzi értelemben (a Balkán Délkelet-Európaként önálló kategóriaként is értelmezhető) nem sorolják minden esetben Kelet-Közép-Európába (SZABÓ, 2022). A tanulmány alapját képező kutatás a nyugati szakirodalomban használt Közép- és Kelet-Európa (CEE) kifejezést, s az ez alatt értett térséget vette alapul, azaz – a Független Államok Szövetségének jelenlegi tagjainak kivételével – valamennyi, az államszocialista korszakot követően az 1990-es évek elején demokratizálódó, illetve az azok területén megalakult/függetlenedett államot a vizsgálat részének tekintett. A tanulmány fókuszában álló Kárpát-medence egy Kelet-Közép-Európán belüli, viszonylag egyértelmű, konkrét földrajzi határok mentén meghatározható tér (BAKK 2020), a történelmi Magyarország területe, ami a belső viszonyok, szomszédsági hatalmi változások, valamint a nagyhatalmi mozgások következtében az évszázadok folyamán jelentős változásokon ment keresztül (HAJDÚ 2008), ami a hatalmi-politikai viszonyok mellett az etnikai szerkezetre is hatást gyakorolt.

Bibó (1946) és Szűcs (1981) történelmi mélységeiben elemezték a kelet-közép-európai régió – noha az általuk ekként nevezett térség szűkebb a Kelet-Közép-Európának nevezett térségnél, megállapításait érvényesnek tartjuk – állam- és nemzetfejlődését, rámutatva a nyugati és a keleti fejlődéstől eltérő jellegzetességekre. Az államszocialista időszak szintén a nyugatitól eltérő fejlődési pályára állította a kelet-közép-európai államokat. Ez a különfejlődés, valamint a korábbi korszakok eltérő társadalomfejlődése a rendszerváltozás után is köztes állapotot eredményezett: a piacgazdaság és a polgári demokrácia struktúrái a nyugati mintákat követik, a működési mechanizmusok, a társadalomban uralkodó értékrend és viselkedésmód azonban inkább keleties, ami torzítja, ellehetetleníti a struktúrák és intézmények nyugati értelemben vett normális működését (KULCSÁR, 2016). von Beyme (1996) és Seiler (1995) is megállapította, hogy az államszocializmus új, nyugaton ismeretlen törésvonalakat is kialakított a térségben,³ miközben a klasszikus társadalmi konfliktusok egy része elhalványult. A tőke és a munka törésvonal ez utóbbiak közé tartozik, az államszocialista rendszer sajátosságai

³ A rendszerváltozás utáni kelet-közép-európai törésvonalakról részletesebben lásd G. Márkus (1991, 1997), Kitchelt (1992) munkáit.

– államosítások, polgárság felszámolása – eljelen-téktelenítették ezt a konfliktustípust, ami aztán később a piaccgazdasághoz való viszonyban éledt újjá. Az új törésvonalak, amelyek elsősorban az átmeneti időszakban váltak a pártképződés alapjává, a rendszerváltozáshoz, az előző rendszerhez való viszonyban elevenedtek meg. E törésvonal létét igazolja a térségre kidolgozott pártcsaládi struktúra, amelyben a tanulmány témájához illeszkedő regionális és etnikai pártok mellett helyet kapott a reformkommunisták és fórum pártok csoportja is (VON BEYME, 1996).

A tanulmányban egy szélesebb, Kelet-Közép-Európa etnoregionális pártjaira irányuló kutatás határon túli magyar szervezetekre vonatkozó eredményeinek bemutatására kerül sor. A kutatás egyik célja a politikai szervezetek dokumentumainak elemzésén, s az azokban megfogalmazott legnagyobb ívű követelésen⁴ alapuló tipológia kialakítása volt. Az elkészült tipológia összesen 92 kelet-közép-európai szervezetet, közte 12 magyar pártot⁵ tartalmaz. Joggal vetődhet fel az a kérdés, hogy a választott módszertan alkalmas-e a pártok céljainak minden kétséget kizáró megállapítására. A válasz egyértelműen nem, hiszen a legradikálisabb elképzeléseket a dokumentumokban nemcsak politikailag nem kifizetődő rögzíteni, hanem minden bizonnyal alkotmányellenes is. Nyilvánvaló az is, hogy a dokumentumokban megfogalmazottak és a valódi politikai megnyilvánulások között sok esetben ellentmondás feszül. Nem volt azonban más, az etnoregionális pártok lehető legszélesebb körű feltérképezésére, valamint az összevetésre, a tipológia kialakítására alkalmas, valamelyest egységes adatállomány. Egyértelmű, hogy a tipológia finomításra szorul, s hogy egyes pártok nem a valódi céljaiknak megfelelő helyen szerepelnek. Ez a finomhangó-

⁴ Például, ha egy szervezet egyszerre küzd a közösség törvényi elismeréséért és az ország föderális átalakításáért, akkor a tipológiában a föderalista altípusban szerepel.

⁵ A kutatásban az azóta az Erdélyi Magyar Szövetségben egyesült Erdélyi Magyar Néppárt és a Magyar Polgári Párt külön szerepel. Az új pártok jelenleg még nincsenek vagy nem elérhetőek a dokumentumai. Szintén a korábbi felállásban szerepelnek a szlovákiai magyar pártok, azaz a tipológiában még megtalálható a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség, amely 2023 májusától a Szövetségből kilépett korábbi hidasokkal kiegészülve Most–Híd 2023 néven alakult újjá, majd egyesült a Kék Koalícióból (*Modrá koalícia*) kivált, Mikuláš Dzurinda vezette csoporttal Kékek–Híd (Modrí, Most–Híd) néven. Ez az új párt azonban már a legnagyobb jóindulattal sem sorolható az etnoregionális szervezetek közé.

lás több módon is megvalósulhat, a pontosítást a szakirodalmak, dokumentumok tartalomelemzése, kiegészítő, kérdőíves vagy személyes beszélgetéseken alapuló vizsgálatok, a képviselt politikai *is-suek*, a parlamenti/kormányzati munka elemzése is segíthetik, noha bizonyos elemek vizsgálata csak a nagyobb pártok esetében lehetséges és releváns. A dokumentumok terén tapasztalt hiányosságok, a tartalmi különbségek már így is szembeötlően nagyok, hiszen a kispártok sokkal szűkösebb (anyagi és humán) erőforrásokkal rendelkeznek, írott dokumentumaik köre korlátozottabb, kidolgozottságuk pedig kevésbé mély.

2. Az etnoregionalista pártok tipológiája KKE-ben

Az adaptáció alapjául szolgáló elemzésben Dandoy (2010) három fő kategóriába sorolta az etnoregionális pártokat. A protekcionista pártok a kulturális autonómia és a politikai képviselet kérdéseivel kapcsolatos célokat fogalmazznak meg, azaz közösségük elismeréséért, a diszkrimináció megszüntetéséért, jogaik biztosításáért, esetleg kiszélesítéséért (*konzervatív*), vagy a közösség parlamenti képviseletéért, a választási rendszer megváltoztatásáért (*részvételi*) küzdenek. A decentralista pártok az adott államon belül fogalmazzák meg területi igényeiket, törekvéseik a vertikális hatalommegosztás átalakítására, a belső határok megváltoztatására irányulnak. A kategórián belül elkülöníthető a kizárólag egy, a közösség által lakott régió öngazgatásáért (*autonomista*), az általános, azaz az ország valamennyi területi egysége számára szélesebb önállóság biztosításáért (*föderalista*) küzdő pártok altípusa, valamint azok a szervezetek, amelyek a szuverenitás letéteményesének a régiót tartják, s maguk kívánják eldönteni, mely jogosítványokat delegálják állami szintre (*konföderalista*). A szecesszionista pártok területi igényei túllépnek a jelenlegi országhatárokon, így ezek a követelések már a nemzetközi térben jelentkeznek. A területi igények ezekben az esetekben egy jól körülhatárolt, speciális térségre irányulnak, amelynek tulajdonosát kívánják megváltoztatni a szervezetek. Ez megfogalmazódhat önálló állam létrehozásának (*függetlenségi*), egy terület az etnoregionális közösség által lakott államhoz csatolásának

1. táblázat: A Kelet-Közép-Európára átdolgozott nyugati tipológia és a típusokba besorolt pártok száma (db)

Forrás: saját szerkesztés Dandoy, 2010, 206. o. felhasználásával⁶

Nyugat-Európa	Kelet-Közép-Európa	A kategóriába tartozó magyar pártok
Protekcionista	Protekcionista	
konzervatív	konzervatív (44)	Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége (Horvátország)
részvételi	részvételi (9)	
Decentralista	Decentralista	
–	kizárólag decentralista (11)	
–	regionalista (12)	Szövetség – Aliancia, Magyar Kereszténydemokrata Szövetség, Magyar Fórum (Szlovákia), Erdélyi Magyar Néppárt, Magyar Polgári Párt (Románia)*
autonomista	autonomista (9)	Romániai Magyar Demokrata Szövetség (Románia), Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (Ukrajna), Vajdasági Magyarok Demokratikus Szövetsége, Vajdasági Magyar Szövetség, Magyar Mozgalom (Szerbia)
föderalista	föderalista (7)	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (Ukrajna),
konföderalista	–	
Szecesszionista	Szecesszionista	
függetlenségi	–	
irredenta	–	
visszacsatlakozó	(vissza)csatlakozó (1)	

Megjegyzés: az Erdélyi Magyar Néppárt és a Magyar Polgári Párt 2022-ben Erdélyi Magyar Szövetség néven egyesült. Az új pártnak jelenleg még nincsenek vagy nem elérhetők a dokumentumai. Szintén a korábbi felállásban szerepelnek a szlovákiai magyar pártok, azaz a tipológiában még megtalálható a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség.

(irredenta), valamint egy érintett régió egy másik államhoz való csatolásának (/vissza/csatlakozó) igényében.

A nyugati modellt – a fentebb már említett okok miatt – nem lehetett automatikusan Kelet-Közép-Európára adaptálni (1. táblázat), változtatásokra volt szükség. A kelet-közép-európai térségben az etnikai közösségek státusza sok esetben rendezetlen, a kisebbségi jogok szűkek és bizonytalanok, a kisebbségi kérdés sokszor nemzet- és államvédelmi eszköz (vö. nemzetiesítő állam, BRUBAKER, 1995). A nyugati szervezetekre kidolgozott konzervatív

⁶ A tipológiába besorolt valamennyi kelet-közép-európai etnoregionális párt listáját lásd Baranyai (2023).

és részvételi alkategóriák megőrzése indokolt volt, hozzátevé, hogy csaknem az összes vizsgált szervezetet be lehet(ne) sorolni e csoportok valamelyikébe, hiszen a pártok rendszerint megfogalmazzák az alapvető jogokhoz kapcsolódó követeléseket. A közép-kelet-európai demokratikus átmenetekben a vertikális hatalommegosztás kevés figyelmet kapott (MYŚLIWIEC, 2016). A térség államai a területi integritás védelme érdekében egyébként is óvakodtak a határozott decentralizációtól, amely a szubszidiaritással kiegészülve az EU alapelveiként szintén a csatlakozási folyamatok során, az uniós források lehívásának érdekében/reményében kezdtek érvényesülni. Jóllehet, a nyugati típusú

regionalizmus és a Régiók Európája mint jövőképp felerősítette a kelet-közép-európai régió regionalizmusait is (SZUL, 2015). Erre a központokból nem érkezett válasz, a régiók szerepe az önkormányzatiság hiánya miatt még mindig nagyon korlátozott a térségben (MASETTI és SHAKEL, 2020), s egyes vélemények szerint a politikai regionalizmusnak Nyugat-Európán kívül nincs is érdemi megvalósulási esélye (LOUGHLIN, 2013). A decentralizáció hiánya azonban Kelet-Közép-Európában más, a nyugatitól eltérő, ott ismeretlen és/vagy régen meghaladott etnoregionális törekvéseket is életre hív. Ez a magyarázat a tipológián belüli különbségekre, amely során a decentralista típuson belül a nyugati modellnél több, árnyaltabb alkategória (kizárólag decentralista, regionalista, autonomista, föderalista) határozható meg. A térségben konföderalista törekvésekre nem volt példa. A szecesszionista típuson belüli változtatások oka az, hogy az államszövetségek felbomlásával számos etnikai közösség, nemzet létrehozta önálló államát, így az ilyen jellegű törekvések Kelet-Közép-Európában – az írott programok szintjén legalábbis – kihunytak. Az új államközi határok kialakulása azonban újabb közösségeket sodort kisebbségi helyzetbe, s az elégedetlenség határkorrekciós igényekben, annak is a csatlakozó, visszacsatlakozó formájában jelen van a térségben.

3. Magyar pártok az etnoregionális tipológiában

3.1. A határon túli magyar kisebbségek jellemző vonásai

A térség társadalomfejlődésének sajátosságai bonyolult etnikai struktúrát hoztak létre, ezt az összetettséget jól érzékelteti a kisebbségek osztályozását különböző szempontok szerint megvalósító, komplex kategóriák kialakítására törekvő tipológia (SZARKA, 2004). Jóllehet, a határon túli magyar közösségekben közös, hogy nem önkéntes migráció útján, hanem határváltozások következtében kerültek kisebbségi helyzetbe (KAPITÁNY, 2015), a különböző élethelyzetek és a meghatározó történeti-politikai tényezők mentén különböző kisebbségi kategóriákba sorolhatók. Az anyaországhoz legszorosabban azok a romániai, szerbiai, szlovákiai és ukrainai közösségek kapcsolódnak, amelyek nemzeti közösségtudattal rendelkeznek, identitásukat meghatározó elemként élik meg, s elsődlegesnek tekintik nemzethez tartozásukat. Lazább kötődés jellemzi a Horvátországban és a Szlovéniában élő magyar kisebbségeket, amelyek az eredeti etnokulturális vagy nemzeti közösségüktől tartósan külön fejlődtek, ahhoz elsősorban a származás és a nyelv alapján kapcsolódnak. A kutatás földrajzi fókuszán kívül eső, Ausztria területén élő magyar közösség a származástudattal igen, de etnikai közösségtudattal

2. táblázat: A magyar közösségek létszáma és népességben belüli aránya (1991–2022)

	1991		2001/2002		2011		2021/2022	
	létszám (fő)	arány (százalék)	létszám (fő)	arány (százalék)	létszám (fő)	arány (százalék)	létszám (fő)	arány (százalék)
Horvátország	22 355	0,5	16 595	0,4	14 048	0,3	10 315	0,27
Románia	1 624 959	7,1	1 431 807	6,6	1 227 623	6,1	1 002 151	5,3
Szerbia	343 942	3,5	254 544	4	253 899	3,5	184 442	2,8
Szlovákia	567 296	10,8	520 528	9,7	458 467	8,5	456 154	8,4
Szlovénia	8 503	0,4	6 243	0,3				
Ukrajna			156 566	0,3				

Forrás: népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

Megjegyzések: Szerbiában és Szlovéniában 2002-ben tartottak népszámlálást, Romániában és Szerbiában 2022-ben. Ukrajnában a rendszerváltozás óta eltelt időszakban csupán egyetlen népszámlálást tartottak. Szlovéniában 2011-től kezdődően regisztrálapú népszámlálásokat szerveznek, nemzetiségi adatokat nem közölnek.

nem rendelkező, nyelvváltó kisebbségtípusra nyújt példát (BÁRDI, 2013). A kategorizálás alapja a magyar közösségek mérete is lehet, hiszen e téren is jelentősek a különbségek. A nagyobb és földrajzilag is kiterjedt területen élők (Románia, Szlovákia) mellett a közepes méretű, kisebb területen elhelyezkedő (Szerbia, Ukrajna), valamint a kis területen koncentrálódó kis létszámú (Horvátország, Szlovénia) csoportok típusai különíthetők el. A közösségek létszámától független ugyanakkor az a tény, hogy létszámuk és arányuk – eltérő mértékben, s különböző okokból – lényegesen csökkent az utóbbi évtizedekben (2. táblázat), s várhatóan ez a trend folytatódik a későbbiekben is (BÁRDI, 2013, KAPITÁNY, 2015). A Kárpát-medence magyarságára elkészített népesség-előreszámítás (PÉTI ET AL., 2021) szerint 2051-re főként a határon túli közösségek létszámának csökkenése prognosztizálható, a társadalmon belüli arányokat tekintve legsúlyosabb mértékben Szlovákiában (2–2,5 százalékponttal), mérsékeltebben Romániában (a legrosszabb forgatókönyv szerint 1,5–2 százalékponttal) és Szerbiában (0,5–1 százalékponttal). Kárpátalján az előreszámítás időpontjában minimális csökkenés látszott valószínűnek, ezt azonban a 2022 februárjában kitört, beláthatatlan következményekkel járó ukrajnai orosz invázió jelentősen módosíthatja.

A közösségek egyes országokon belüli státusza, a kisebbségpolitika fő irányjai, a kisebbségek elismerésének és jogainak alapjai kiolvashatóak az államok önmeghatározásából, az államalkotó többség és a kisebbségek viszonyának alkotmányos meghatározásából. A közösségek jellemezhetők aszerint is, hogy egyéni vagy kollektív jogokat biztosít számukra az adott állam, s hogy rendelkeznek-e a kulturális vagy területi autonómia valamilyen formájával. Szintén a többség és a kisebbség közötti viszonyrendszerre mutat rá a választási rendszerekben a kisebbségek számára biztosított kedvezmények léte/nemléte, kedvezmény esetén annak típusa (választási küszöb alóli mentesség, garantált parlamenti vagy képviselőházi mandátum, kisebbségi választókerület) és jelentősége (szimbolikus vagy valódi kedvezmény). A magyar közösségek a jellegzetességeik alapján – a különbözőségeik helyett a hasonló vonásokra összpontosítva – három kategóriába sorolhatók. Az első kategóriába a horvátországi és szlovéniai magyar

közösségek tartoznak, amelyek kicsi, az asszimiláció révén folyamatosan csökkenő, az államhatárhoz közeli területen élő népességgel jellemezhetők. Állami státuszukat tekintve e csoportok alkotmányosan elismert őshonos nemzeti közösségként átfogó egyéni és kollektív jogokkal, közte kulturális autonómiával, (egy) garantált parlamenti mandátummal bírnak. A második kategóriába a vajdasági és a kárpátaljai magyar közösségek kerülnek. E csoportok közös jellemzője a viszonylag nagy létszámú, de fogyó, földrajzilag relatíve kompakt népesség, amely a határok mentén él egy többnemzetiségű, többé-kevésbé autonóm hagyományokkal rendelkező régióban. Szintén közös vonás, hogy államaik szokatlan, aszimmetrikus területi struktúrával, és ebből fakadó keserű tapasztalattal (Koszovó, Krím) rendelkeznek. A harmadik kategóriába a romániai és a szlovákiai közösségek sorolhatók. E két kisebbségi csoport jelentős, de csökkenő létszámú, földrajzilag többé-kevésbé kompakt népesség, amely az ország viszonylag nagy területén él. Szintén közös elem, hogy az államaik legnagyobb kisebbségi közösségeit alkotják, lakosságon belüli jelentős arányaik ellenére (vagy amiatt) azonban csak egyéni jogokkal rendelkeznek, alkotmányos és törvényi elismerésük hiányzik. Hasonlóságként említhető az is, hogy a közigazgatási határok nem követik az etnikai határokat, s hogy e szempontot a (Romániában egyébként elmaradt) regionalizáció során sem vették figyelembe.

3.2. A magyar etnoregionális pártok helye a kelet-közép-európai tipológiában

Szász (2006) a saját maga által felállított definíciós kritériumok alapján az akkori határon túli magyar szervezetek jelentős részét etnoregionális pártként határozta meg. A magyar etnoregionális pártok történelmi előzményeinek, rendszerváltozás közbeni/utáni kialakulásának, fejlődésének, az egyes pártstruktúrák alakulásainak, a pártegyesüléseknek és pártszakadásoknak, valamint a célkitűzések változásainak részletes ismertetése e tanulmánynak nem célja, azért sem, mert ezt a témát kimerítően tárgyalták Bakk és társai (2018), Fedinec (2018), Szarka (2018) és Tóth (2018) a nemrégiben megjelent, jórészt a határon túli kisebbségi közösségeket képviselő szervezetekre fókuszáló kötetben (FEDINEC ET AL., 2018). Érdemes kiemelni azonban a párttörténeti

folyamatokból a szervezeti struktúra változásait, hiszen ezek mutatnak rá a határon túli magyar közösségeken belüli törésvonalakra, ellentétekre, amelyek aztán részben a pártfejlődés dinamikáját (pártszakadások) is meghatározták. Azért csak részben, mert a hatalomtechnikai megfontolások, a pártverseny logikája ugyanígy meghatározóak voltak a folyamatokban (egyesülések), jellemzően ellentmondásba kerülve, így ellenhatást gyakorolva az ún. természetes folyamatokra. A tanulmányban szereplő tipológia kialakításának szempontjából ez azért releváns, mert az etnoregionális közösség életét meghatározó alapvetésekben is lényeges eltérések vannak a pártok között, amelynek eredői a politikai közösség belső törésvonalaiiban keresendők. A társadalmi, így a kisebbségi közösségek is mindig heterogének, s a politikai pluralizmus ugyanilyen törvényszerűen kialakul a politikai tényezővé vált szervezeteken belül. Különösen a kormányzati részvétel jelent egyenes utat a fragmentálódás (SZÖCSIK és BOCHSLER, 2013), végső soron a pártszakadás felé. Biztos mandátumuk tudatában⁷ a horvátországi és a szlovéniai magyar közösségek, illetve szervezeteik nyugodtan várhatják a választásokat, a többi környező államban a pártoknak azonban jelentős erőfeszítéseket kell tenniük a parlamenti képviselethez jutás érdekében. A magyar etnoregionális pártok struktúrája a kezdeti, rendszerváltáskori időszakban Szerbiában, Ukrajnában és Romániában is egyszerű volt, egyetlen szervezetbe tömörültek a közösségek érdekképviseletét ellátni kívánó erők, igaz, az RMDSZ már a kezdeti időszakban is egyértelműen heterogén elképzeléseket integráló ernyőszerkezet volt. A választási logika Szlovákiában is megkövetelte az egységességet, így végül három szervezet egyesülésével 1998-ban megalakult az MKP. Az ukrainai (1991) és a szerbiai (1994) magyar párt ugyanakkor hamar a szétválás útjára lépett. Lényeges különbség, hogy míg a VMSZ kormányzati szerepvállalása, s ebből fakadó pragmatizmusa okán – noha választási koalíciók formájában ideiglenesen összekapcsolódnak – a szerbiai szervezetek szinte folyamatosan változnak (SZARKA, 2004), az ukrainai magyar pártok a kezdeti azonos felállásban stabil szerkezetet alakítottak ki. Ennek oka az is, hogy Ukrajnában a magyar

közösség országos szinten marginális jelentőségű, így a szervezetek sem váltak a pártrendszer jelentős tényezőivé, ekképpen kevésbé tudtak célkitűzéseik tekintetében meghasonlani, kompromittálódni. A romániai és a szlovákiai magyar politikai szervezetek útja hasonlóságot mutat abban a tekintetben, hogy a politikai rendszerbe való integrálódás folyamata, ami együtt járt a parlamenti képviselettel és kormánykoalícióban való részvétellel, olyan lépésekre kényszerítette az RMDSZ-t és az MKP-t, amelyek felerősítették a szervezetekben egyébként is meglévő személyi és politikai ellentéteket. A radikálisabb, a magyar közösség számára fontos követelések elhagyása, a megkötött politikai alkuk vezettek a pártból való kiválásokhoz, új szervezetek alakításához (ld. EMNP, Most–Híd). A közösségen belüli pártpolitikai verseny azonban a parlamenti képviseletet veszélyezteti, hiszen – bár a legnagyobb határon túli közösségekről van szó – egyik országban sem olyan jelentős a választói bázis, hogy a kisebbségi képviseletet kedvezményekkel egyáltalán nem támogató (Szlovákia), vagy az automatikus mandátumot etnikai közösségenként csak egy szervezet számára biztosító, egyébként a kétpárti képviselettel szemben megugorhatatlan elvárásokat támaztó (Románia) választási rendszerekben helye legyen több szervezetnek is. A különböző szervezetek tehát – a parlamenti képviselet érdekében – kénytelenek együttműködni egymással, ami a közös jelöltállítás mellett a koordinált indulásban is kifejeződik, ami végső soron ismét az integráció felé tereli a pártokat. Az egységes pártokból kivált szervezetek azonban teljesen más úton jártak: a Most–Híd interetnikus pártként járt be politikai ívet, míg az EMNP és az MPP az RMDSZ által elvetett, radikálisabb követeléseket tűzte zászlajára. A pártrendszerek egyszerűsödése is más logika mentén történt. Szlovákiában a parlamenti képviselet elvesztése terelte egybe a jelentősebb, ám a világot alapvetően máshogy szemlélő pártokat (igaz, éppen a parlamenti választások előtt már szétforgácsolódtott a Szövetség), míg Romániában az RMDSZ-szel szemben alakult meg az Erdélyi Magyar Szövetség az elképzeléseiben nagyobb hasonlóságot mutató két másik párt egyesülésével.

A továbbiakban a határon túli közösségeket képviselő pártok tipológiai besorolásának bemutatására

⁷ Alapvetően erre a romániai magyar közösség is jogosult, de létszámánál és társadalmi arányánál fogva érhetően többre törekszik ennél.

kerül sor. Szlovéniában nem alakultak politikai szervezetek, a magyar közösség számára biztosított parlamenti mandátumért egy többségi elven alapuló választókerületben egyéni jelöltek küzdenek.⁸ A Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségének céljait – nyilvános program híján – az (egyébként már szintén nem elérhető) alapszabály rögzíti, eszerint a párt „*a horvátországi magyar nemzeti közösség teljes érdekképviselete*” (HMDK, 2010) érdekében fejti ki tevékenységét, azaz védi a közösségi és politikai vívmányokat. Minthogy ezen túlmenően semmilyen területi vonatkozású célkitűzést nem fogalmaz meg, a szervezet a *protekcionista*, azon belül is *konzervatív* etnoregionális pártok közé került.

A jelenleg működő szlovákiai pártok mindegyike a regionalista párttípusban kapott helyet. A legerősebb szervezet az egyesülés–szétválás–újraegyesülés rögzös útján 2021-ben megalakult Szövetség–Aliancia, amely az elődpártok (Magyar Közösség Pártja, az interetnikus Most–Híd és Összefogás Mozgalom) dokumentumainak összefésülésével fogalmazza meg területi követeléseire vonatkozó programpontját: „*Szorgalmazzuk Szlovákia közigazgatási felosztásának átalakítását a természetes gazdasági, földrajzi és történelmi régiók figyelembevételével*” (SZÖVETSÉG–ALIANCIA, 2021). A történelmi és egyben etnikai határoknak megfelelő területi egységek kialakítása a rendszerváltozás óta (az 1996-os közigazgatás törvényt tekintve hasztalan) követelése a mindenkor magyar szervezeteknek, s jelenleg is közös jellemzője a pártoknak. A szervezeti integráción kívül maradó két kisebb politikai szervezet is a fentihez hasonlóan fogalmaz: a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség (é.n.) szövegezésében „*Szlovákia jelenlegi közigazgatási felosztása figyelmen kívül hagyja a régiók egységes történelmi, gazdasági és kulturális fejlődését*”, a Magyar Fórum (2020, 1. o.) pedig megjelöli a célt, ami „*az ország területi közigazgatási felosztásának az átszervezése: a Mečiar-féle kerülethatárok helyett visszatérés a történelmi régiókhoz*”. Merőben más megközelítést alkalmaz, s aszimmetrikus regionalizációt, egyfajta európai modernizációs reformot javasol Románia átszervezésé-

nek alapjául az Erdélyi Magyar Néppárt és a Magyar Polgári Párt: „*Az új Románia alapja: az alkotmányos régiók szolidaritása (...)* A közigazgatás reformja: *aszimmetrikus regionalizmus*” (EMNP, 2012), s ezzel hasonló megfogalmazásban: „*az egyes régiók autonómiájának külön hatáskörben testet öltő elmélyítése (...)* az *aszimmetrikus regionalizmus keretében*” (MPP, 2008). A 2022-ben végül hosszas huzavona után egy pártba (Erdélyi Magyar Szövetség) tömörült két szervezet területi elképzelései részleteiben eltérést mutatnak, így kérdés, hogy az új politikai formáció dokumentuma milyen kompromisszumos megoldást tartalmaz majd. Az azonban a programok alapján valószínűsíthető, hogy a regionalista vonás megmarad.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség azonban nem osztja a fenti regionalista elképzelést, s továbbra is Székelyföldre koncentrálna fogalmaz meg autonomista követeléseket, de az öngazgatási jelleg élét elvéve Székelyföldi Fejlesztési Régióként nevezi a térséget. Minthogy a párt a román politikai rendszerbe való integrálódás időszakában felhagyott a radikális követelések hangoztatásával, ma is óvatosan jelöli meg céljait, amely szerint „*az autonómiaformák – beleértve a területi autonómiát is – (...) kívánja elérni. Ezáltal szorgalmazza az általános decentralizálást és a szubszidiaritás elvének alkalmazását*” (RMDSZ, 2018). Szintén az autonomista pártok közé sorolhatók a többszintű autonómián belüli kisebb, öngazgatással bíró területi egység létrehozásáért küzdő pártok. Ilyen szervezetek működnek a multietnikus, egyébként már autonómiával rendelkező Vajdaságban és a szintén soknemzetiségű Kárpátalján. A szerbiai Vajdasági Magyar Szövetség (2004) azt szorgalmazza, hogy a már önállósággal bíró „*Vajdasági Autonóm Tartományban a magyar többségű községek, és az azokkal határos, magyar többségű települések (...) Magyar Körzeti Önkormányzatot (...) hozzanak létre*”. A VMDK (2017) megítélése szerint „*csak a tényleges és teljes körű délvidéki magyar autonómia szavatolhatja a délvidéki magyarság megmaradását és további fejlődését*”. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (2021) programja szerint „*az Ukrajnában zajló közigazgatási és önkormányzati átalakítások során (...) egy, a magyarok önkormányzatok többségét felölelő magyar járás kialakítását tekinti megvalósítandó célnak*”. A szintén szerbiai Magyar Mozgalom (2017) társainál visszafogottabban

⁸ Szász (2006) az általa meghatározott definíció alapján az etnoregionális pártok közé sorolja a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösséget, bár maga is megjegyzi, hogy a szervezet (legalább) kettős identitású, egyrészt a szlovéniai magyarság kulturális autonómiájának megtestesítője, másrészt pedig etnikai egypártrendszerben működő párt.

„Vajdaság tartomány és a helyi önkormányzatok széleskörű autonómiája mellett” áll ki.

A föderalista típusba egyedüli magyar pártként a Kárpátalján működő másik magyar szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség került, amely föderális alapokon nyugvó Ukrajnában látta a megoldást (é.n.) „tekintettel Ukrajna soknemzetiségű összetételére, illetve arra, hogy az országban több történelmileg kialakult sajátos régió van”.

3.3. A tipológiával kapcsolatos dilemmák

A módszertant ismertető tanulmányrész már utalt arra, hogy a választott módszertan, a szervezetek alapidokumentumainak elemzése önmagában nem alkalmas a tipológia kialakítására, s az így kapott eredmények fenntartásokkal kezelendők.

Noha a decentralista párttípuson belül több kategória is kialakítható, sőt, hierarchiába is rendezhető, ez nem feltétlenül jelenik meg, vagy nem így jelenik meg a valóságérzékelésben. A tipológia hierarchiájában az „állami nézőpontú” megközelítés kap szerepet, tehát a központi kormányzat/állam/többségi társadalom szemszögéből értékeli az egyes törekvéseket, s rangsorolja őket a területi integritásra (szerintük) leselkedő veszély szerint. Ebben a megközelítésben a területi autonómia radikálisabb követelésnek (pl. az önálló állam felé tett első lépésnek) minősül, mint az általános regionalizáció, de még ennek az egyes régiók számára akár a területi autonómiával azonos státuszt biztosító, aszimmetrikus struktúrában megvalósuló formája is. Ugyanakkor az államszerkezet, a vertikális hatalommegosztás szempontjából a területi autonómia – ha a Kelet-Közép-Európát jellemző unitárius államban valósul meg – a regionalizációnál szűkebb, egyetlen térségre korlátozódó területi változást eredményez, tehát kevésbé radikális formának minősül.

Ekképpen értelmezhető az a látszólagos ellentmondás is, amely szerint az RMDSZ radikálisabb megoldást javasol, mint a másik két romániai magyar párt. Az eredményeket, a besorolás helyességét megerősíti az eredetileg a kutatás részét képező, ám a válaszadás nagyarányú megtagadása miatt fel nem használt kérdőíves vizsgálat⁹ is, amelyben

⁹ Az online kérdőíves felmérés célja éppen az lett volna, hogy kiegészítse, pontosítsa és egyértelműsítse a szervezetek jellegzetességeit,

az RMDSZ a közösség érdekeinek szempontjából legideálisabb megoldásként a „területi öngazgatás unitárius államon belül” válaszlehetőséget jelölte meg, míg az EMNP a „területi öngazgatás aszimmetrikus decentralizáció/regionalizáció keresztül” lehetőséggel élt. Fontos megjegyezni, hogy a pártok fő törekvésének megnevezésekor az RMDSZ nem jelölt meg területi célt, míg az EMNP igen. Arra, hogy a pártok prioritásai között, illetve az egyes prioritások fontosságában máshol van a hangsúly, az EPAC eddigi két felmérése (SZÖCSIK és ZUBER 2015; ZUBER és SZÖCSIK 2019) is rávilágít. A szakértői értékeléseken alapuló adatbázisban szereplő határon túli magyar pártok Romániát kivéve minden országban azonos prioritási sorrenddel rendelkeznek. Az első EPAC-felmérés csak az RMDSZ-t és az MPP-t tartalmazta, s a szakértői vélemények szerint a területi autonómia ez utóbbi szervezet számára fontosabb. A 2017-es szakértői értékelés folyamán már az EMNP is a vizsgálat részét képezte. Az eredmények szerint az MPP és az EMNP prioritásainak sorrendje egyezik, az etnonacionalizmus után a területi autonómia következik, s a kulturális autonómia a legkevésbé hangsúlyos, míg az RMDSZ-nél a területi autonómia szerepel a legutolsó helyen a prioritások között.

4. Összegzés

A magyar etnoregionális pártok az általuk képviselt, az adott területen őshonos közösség létszámának és magas területi koncentrációjának megfelelően az esetek többségében a decentralista típusba sorolhatók. A kisebbségi közösségek helyzetét tekintve kijelenthető, hogy a megfogalmazott igények nem túlzóak – nem minden kelet-közép-európai etnoregionális pártra jellemző a helyzet és a követelés közötti összhang –, nem szakadnak el a valóságtól. Más kérdés, hogy a követelések megalapozottságából és jogosságából nem következik egyenesen az eredményesség, minthogy az nem hangolható össze a térség politikai realitásával. Európa ezen térségében a területi vonatkozású „soft” (azaz államhatárokat nem sértő) igények aligha fognak teljesülni, ha eddig, pl.

törekvéseit. A határon túli magyar pártok körében viszonylag nagy volt a válaszadási kedv, de a térség egyéb szervezetei csak szórványosan válaszoltak a többszöri megkeresésre.

rendszerátalakítás, a közigazgatási reformok, az Európai Unióhoz való csatlakozás idején sem történt előrelépés ezen a téren. A demográfiai folyamatokat tekintve (amit tetéz a jelenleg is zajló háború) elképzelhető az is, hogy a szomszédos államok kivárási taktikája, az etnikumközi kapcsolatok rendezésének halogató politikája vezet eredményre, s a magyar közösségek méretének számszaki szűkülésével, a ma még abszolút vagy relatív regionális többség elvesztésével a probléma magától megszűnik.

Irodalom

- Bakk Miklós, Székely István Gergő és Toró Tibor (2018). Az erdélyi magyar pártrendszer. In Fedinec Csilla, Szarka László és Vizi Balázs (szerk.), *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014* (pp. 81–112). Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, MTA BTK Történettudományi Intézet, Gondolat Kiadó.
- Baranyai Nóra (2023). A kelet-közép-európai etnoregionális pártok tipológiája. *Politikatudományi Szemle*, 32 (3), pp. 81–104. (in print)
- Bárdi Nándor (2013). Magyarország és a kisebbségi magyar közösségek 1989 után. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat*, 2 (2–3), pp. 40–79.
- Bibó István ([1946] 2016). A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Dénes Iván Zoltán (szerk.), *Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme* (pp. 824–891). Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Bugajski, Janusz (1994). *Ethnic politics in Eastern Europe. A guide to Nationality Policies, Organizations and Parties*. New York – London: M. E. Sharpe.
- Brubaker, Rogers (1995). National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe. *Daedalus*, 124 (2), pp. 107–132. <https://doi.org/10.5771/9783845211817-132>
- Brusis, Martin (2015). The European Union and Inter-ethnic Power-sharing Arrangements in Accession Countries. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 14 (4), pp. 60–78.
- Chandra, Kanchan és Metz, David (2002). *A New Cross-National Database on Ethnic Parties*. Chicago, IL: Annual Meeting of the Midwestern Political Science Association.
- Chandra, Kanchan (2011). What is an ethnic party? *Party Politics*, 17 (2), pp. 151–169. <https://doi.org/10.1177/1354068810391153>
- Dandoy, Régis (2010). Ethno-regionalist parties in Europe: a typology. *Perspectives on Federalism*, 2 (2), pp. 194–220.
- De Winter, Lieven (1998). Conclusion. A Comparative Analysis of the Electoral, Office and Policy Success of Ethnoregionalist Parties. In De Winter, Lieven és Türsan, Huri (szerk.), *Regionalist Parties in Western Europe* (pp. 204–247). London–New York: Routledge–ECPR Studies in European Political Science. <https://doi.org/10.4324/9780203169391>
- De Winter, Lieven (2001). *The Impact of European Integration on Ethnoregionalist Parties*. Working Paper n°195. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- De Winter, Lieven és Gomez-Reino, Margarita (2002). European Integration and Ethnoregionalist Parties. *Party Politics*, 8 (4), pp. 483–503. <https://doi.org/10.1177/1354068802008004007>
- Divald, Susan (2023). Rethinking Autonomy: Traveling between Quantitative and Qualitative Approaches. *Nationalities Papers*, 51 (4), pp. 727–735. <https://doi.org/10.1017/nps.2021.91>
- Fedinec Csilla (2018). Regionalitás és etnikai jelleg az ukrán kisebbségi pártpolitikában. In Fedinec Csilla, Szarka László és Vizi Balázs (szerk.), *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014* (pp. 453–474). Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, MTA BTK Történettudományi Intézet, Gondolat Kiadó.
- Fedinec Csilla, Szarka László és Vizi Balázs (szerk.) (2018). *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, MTA BTK Történettudományi Intézet, Gondolat Kiadó.
- G. Márkus György (1991). Pártok és törésvonalak. *Társadalomtudományi Közlemények*, 20 (1–2), pp. 71–91.
- G. Márkus György (1997). A törésvonalak három családja a kelet-közép-európai pártrendszerekben. *Politikatudományi Szemle*, 6 (1), pp. 42–54.
- Hajdú Zoltán (2008). A Kárpát-medence államosodási folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzésük. *Korall*, 9 (1), pp. 75–100.
- Horowitz, David (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Ishiyama, John T. és Breuning, Marijke (1998). *Ethnopolitics in the New Europe*. Boulder, CO: Lynne Rienner. <https://doi.org/10.1515/9781685851736>
- Kapitány Balázs (2015). Külhoni magyar közösségek. In Monostori Judit, Öri Péter és Spéder Zsolt (szerk.), *Demográfiai portré 2015* (pp. 227–240). Budapest: KSH NKI

- Keating, Michael (1996). *Nations against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia, and Scotland*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230374348>
- Kitschelt, Herbert (1992). The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics & Society*, 20 (1), pp. 7–50. <https://doi.org/10.1177/0032329292020001003>
- Kulcsár László (2016). A Kárpát-medence társadalmi fejlődésének sajátosságai. In *Annales 2015. Kárpát-Haza Évkönyv*, 2. (pp. 120–132). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Lipset, Seymour M. és Rokkan, Stein (1967). Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. In Lipset, Seymour M. és Rokkan, Stein (szerk.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (pp. 1–64). New York: Free Press
- Loughlin, John (2013). Reconfiguring the nation-state: hybridity vs. uniformity. In Loughlin, John, Kincaid, John és Swenden, Wilfried (szerk.), *Routledge Handbook of Regionalism & Federalism* (pp. 3–18). London and New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203395974>
- Mair, Peter és Mudde, Cas (1998). The Party Family and its Study. *Annual Review of Political Science*, 1 (1), pp. 211–229. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.1.1.211>
- Masseti, Emanuele és Schakel, Arjan H. (2020). Regionalist Parties and the European Union. In Laursen, Finn (szerk.), *The Oxford Encyclopedia of European Union Politics*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1983>
- Mikesell, Marvin és Murphy, Alexander (1991). A Framework for Comparative Study of Minority-Group Aspirations. *Annals of the Association of American Geographers*, 81 (4), pp. 581–604. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1991.tb01710.x>
- Müller-Rommel, Ferdinand (1998). Ethnoregionalist Parties in Western Europe. Theoretical Considerations and Framework of Analysis. In De Winter, Lieven és Türsan, Huri (szerk.), *Regionalist Parties in Western Europe* (pp. 17–27). London–New York: Routledge–ECPR Studies in European Political Science. <https://doi.org/10.4324/9780203169391>
- Myśliwiec, Małgorzata (2016). About the necessity of scientific research concerning regional and ethnoregional parties in Central and Eastern Europe. *Political Preferences*, 6 (2), pp. 153–163.
- Nedelcu, Harry és DeBardeleben, Joan (2016). Conceptualizing Party Representation of Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 30 (2), pp. 381–403. <https://doi.org/10.1177/0888325415599192>
- Páthy Ádám (2022). A városfejlődés történeti keretei Kelet-Közép-Európában. In Rechnitzer János és Páthy Ádám (szerk.), *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában* (pp. 65–106). Budapest–Győr: KRTK Regionális Kutatások Intézete – Publikon.
- Péti Márton, Pakot Levente, Megyesi Zoltán és Szabó Balázs (2020). A Kárpát-medencei magyarság népesség-előreszámítása, 2011–2051. *Demográfia*, 63 (4), pp. 269–318. <https://doi.org/10.21543/Dem.63.4.1>
- Probáld Ferenc és Szabó Pál (2005). Európa térszerkezetének modelljei. In Dövényi Zoltán és Schweitzer Ferenc (szerk.), *A földrajz dimenziói* (pp. 159–170.). Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Rokkan, Stein és Urwin, Derek (1982). Introduction: Centres and Peripheries in Western Europe. In Rokkan, Stein és Urwin, Derek (szerk.), *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism* (pp. 425–436). London: Sage.
- Rudolph, Joseph és Thompson, Robert (1989). Pathways to Accommodation and the Persistence of the Ethnoterritorial Challenge in Western Democracies. In Rudolph, Joseph és Thompson, Robert (szerk.), *Ethnoterritorial Politics, Policy, and the Western World* (pp. 221–240). London: Lynne Rienner.
- Salat Levente és Székely István Gergő (2018). Az etnikai párt fogalma. In Fedinec Csilla, Szarka László és Vizi Balázs (szerk.), *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014* (pp. 25–78.). Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, MTA BTK Történettudományi Intézet, Gondolat Kiadó.
- Sartori, Giovanni (1976). *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schrijver, Frans (2006). *Regionalism after Regionalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789056294281>
- Seiler, Daniel-Louis (1980). *Partis et Familles Politiques*. Paris: Presses Univ. de France.
- Seiler, Daniel-Louis (1982). *Les Partis Autonomistes*. Paris: Presses Univ. de France.
- Seiler, Daniel-Louis (1985). De la classification des partis politiques. *Res Publica*, 27 (1), pp. 59–86. <https://doi.org/10.21825/rp.v27i1.20379>
- Seiler, Daniel-Louis (1995). La pertinence de la carte conceptuelle de Rokkan après l'implosion de l'empire soviétique. *Revue internationale de politique comparée*, 2 (1), pp. 61–91.

Strmiska, Michael (2003). Conceptualization and typology of European regional parties: a note on methodology. *Central European Political Studies Review*, 5 (2–3).

Szabó Pál (2022). A területi tőke és az innovációs mielő kiucsfogalmak a kelet-közép-európai nagyvárosi fejlődés kontextusában. In Rechnitzer János és Páthy Ádám (szerk.), *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában* (pp. 107–123). Budapest – Győr: KRTK Regionális Kutatások Intézete – Publiikon.

Szarka László (2004). *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest: Lucidus.

Szarka László (2018). A (cseh)szlovákiai magyar pártrendszer. In Fedinec Csilla, Szarka László és Vizi Balázs (szerk.), *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014* (pp. 241–279). Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, MTA BTK Történettudományi Intézet, Gondolat Kiadó.

Szász Alpár Zoltán (2006): A magyar kisebbséget képviselő pártok választási sikeressége (1990–2004). *Erdélyi Múzeum*, 68 (1–2), pp. 14–52.

Szarvas László és Tóth Csaba (2005). Pártok és pártrendszerek. In Gallai Sándor és Török Gábor (szerk.), *Politika és politikatudomány* (pp. 397–432). Budapest: Aula Kiadó.

Szűcs Jenő (1981). Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 24 (3), pp. 313–359.

Szöcsik Edina és Bochsler, Daniel (2013). All Jointly or Everyone on its Own? On Fissions and Fusions of Ethnic Minority Parties. In Danero, Julien, Stojanovic, Nenad és Weinblum, Sharon (szerk.), *New Nation-States and National Minorities* (pp. 213–254). Colchester: ECPR Press.

Szöcsik, Edina és Zuber, Christina Isabel (2015). EPAC – A New Dataset on Ethnonationalism in Party Competition in 22 European Democracies. *Party Politics*, 21 (1), pp. 153–160. <https://doi.org/10.1177/1354068812462927>

Szul Roman (2015). *Sub-National Regionalism and the European Union*. Mazowsze. *Studia Regionalne*, 17, pp. 41–52.

Tóth Norbert (2018). A vajdasági „autonóm” pártrendszer. In Fedinec Csilla, Szarka László és Vizi Balázs (szerk.), *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014* (pp. 313–331). Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet, MTA BTK Történettudományi Intézet, Gondolat Kiadó.

Urwin, Derek (1985). Harbinger, Fossil or Flexible? "Regionalism" and the West European Party Mosaic. In Daalder, Hans és Mair, Peter (szerk.), *Western European Party Systems. Continuity & Change* (pp. 221–256). Beverly Hills: Sage.

Von Beyme, Klaus (1985). *Political Parties in Western Democracies*. New York: St. Martin's Press.

Von Beyme, Klaus (1996). Parties and Party Systems in Eastern Europe. In *Transition to Democracy in Eastern Europe. Advances in Political Science: An International Series* (pp. 122–146). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230374331_8

Wolff, Stefan (2004). Managing and Settling Ethnic Conflicts. In Schneckener, Ulrich és Wolff, Stefan (szerk.), *Perspectives on Successes and Failures in Europe, Africa, and Asia* (pp. 1–17). London: Palgrave Macmillan.

Zuber, Christina Isabel és Szöcsik Edina (2019). The second edition of the EPAC expert survey on ethnonationalism in party competition – testing for validity and reliability. *Regional & Federal Studies*, 29 (1), pp. 91–113. <https://doi.org/10.1080/13597566.2018.1512975>

Források

EMNP 2012. <https://neppart.eu/politikai-keretprogram/> Letöltés: 2017. 07. 04.

HMDK 2010. <https://hmdk.hr/rolunk/alapszabaly> Letöltés: 2018. 04. 04.

KMKSZ é.n. <http://www.karpatalja.com.ua/kmksz/program.html> Letöltés: 2022. 02. 11.

Magyar Fórum 2020. <https://magyarforum.sk/wp-content/uploads/2019/12/V%C3%A1laszt%C3%A1si-program-2020.pdf> Letöltés: 2021. 08. 05.

Magyar Mozgalom é.n. http://www.magyarmozgalom.rs/hu/program_2/a-magyar-mozgalom-programja 2017. Letöltés: 2021. 04. 04.

MKDA-MKDSZ é.n. <http://mkdsz.sk/a-magyar-keresztenydemokrata-szovetseg-strategiai-celjai/> Letöltés: 2021. 07. 30.

MPP 2008. http://www.polgaripart.ro/index.php?option=com_rubberdoc&view=category&id=55%3Aprogram&Itemid=892 Letöltés: 2019. 01. 10.

RMDSZ 2017. <https://rmdsz.ro/upload/dokumentumok/RMDSZProgram2017.pdf> Letöltés: 2017. 07. 04.

Szövetség–Aliancia 2020. <https://szovetseg.sk/alapveto-celkituzeseink> Letöltés: 2023. 01. 03.

UMDSZ 2021. <https://www.umsz.com.ua/> Letöltés: 2022. 05. 23.

VMDK 2017. <http://old1.vmdk.org.rs/hirek/657-a-vmdk-2017-junius-25-obecsei-kongresszusanak-zaronyilatkozata> Letöltés: 2017. 07. 03.

VMSZ 2004. <https://www.vmsz.org.rs/o-nama/dokumentum/program> Letöltés: 2021. 06. 29.

HAJDÚ ZOLTÁN

A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után

Bevezetés

A ruszinok nemzeti ébredése a környező népekhez, államalkotó közösségekhez képest időben megkészt, önmaguk legfontosabb identifikációs szegmense a vallás és a görögkatolikus egyház volt. Csak fokozatosan alakult ki a közös szállásterület tudata, s ebben szerepet játszott az államhatárok általi szét-szabdaltság, a Kárpátok két oldalán nagy kiterjedésben elhúzódó szállásterület, valamint – a modern közlekedési hálózat (itt először a vasút) kiépítése előtt – a közlekedési nehézségek.¹

Helyzetüket az önazonosság meghatározása mellett nehezítette a szomszédos szláv közösségekkel (szlovákok, lengyelek, oroszok, ukránok) történetileg többféle tartalommal formálódó kapcsolatrendszer, melynek részét képezte időnként nevük, önálló nyelvük, önálló nemzetként való tételezésük, avagy létezésük elutasítása.

A nagyhatalmi-birodalmi tér alakulása szempontjából a ruszin szállásterületeket illetően Lengyelország három felosztása (1772, 1793, 1795) folyamatos változásokat eredményezett, majd az ukrán nemzeti ébredés hozott új hatásokat és kihívásokat számukra. A Kárpát-medencén kívüli folyamatok a 19–20. században osztrák, orosz, lengyel, ukrán, német hatalmi kapcsolatrendszerben alakultak.

A francia forradalom és Lengyelország harmadik felosztása után a ruszin szállásterület döntő része az Osztrák Császárság keretei közé került. A ruszinok modern politikai törekvései az 1867-ben létrejövő Osztrák–Magyar Monarchiában bontakoztak ki, méghozzá eltérő módon annak osztrák és magyar részében. Az OMM nem rendelkezett közös nemzetiségi vagy közigazgatás-politikával.

Az I. világháború előtti nagy kivándorlási hullám miatt a ruszin-kérdés az USA-ban sok tekintetben újrafogalmazódott (az emigráns cseh, lengyel, szlovák, ukrán, orosz stb. törekvésekkel együtt), s ennek hatása volt az OMM belső folyamatainak alakulására, különösen a felbomlás időszakában.

A rövid elemzésben a 20. század három nagy háborús traumája (I. és II. világháború, hidegháború) utáni összeomlásokat, államosodási folyamatokat és ezeknek a ruszin szállásterületekre gyakorolt hatásait vizsgálom. A folyamatok elsősorban nem a ruszinokról szóltak, de a következmények többször súlyosan és negatívan érintették őket. Az elemzés-kor elsősorban a Kárpát-medencén belüli folyamatokra helyezem a hangsúlyt, de érintem a Kárpátok keleti előterében végbemenő változásokat is. A legrészletesebben az „eredendő bűn” időszakát, az I. világháború utáni korszakot elemzem.

¹ A kutatás a 134903 számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

1. Ruszinok az Osztrák–Magyar Monarchia két „tagállamában”

A Habsburg-birodalom modernizációs folyamatai a felvilágosult abszolutizmus, különösen II. József uralkodása (1780–1790) alatt gyorsultak fel. A vallási kérdéseket szabályozó türelmi rendelet mellett a nyelvrendelet váltott ki, különösen Magyarországon hatalmas politikai visszhangot. A németesítő törekvésekkel szemben a magyar államnyelv megteremtésének igénye 1790 után, II. József reformjainak és németesítési törekvéseinek bukásával erősödött meg, s emelkedett az országos politika szintjére (SZEKFÜ, 1928). A latin és a német nyelv meghatározó pozícióinak megkérdőjelezése az ország nemzetiségei között nem talált egységes támogatásra, sőt az erdélyi szászok követői az erdélyi országgyűlésben külön véleményt fogalmaztak meg a magyar nyelv bevezetésével szemben 1842-ben. 1844-ben a magyar hivatalos államnyelvvé vált.

Nemcsak az államnyelvi kérdések éleződtek ki, s emelkedtek a nagypolitika szintjére már az 1848-as forradalom és szabadságharc előtt, hanem a nemzetiségi kérdés is (WESSELÉNYI, 1843). A témánk szempontjából a „szlávok követeléseit”, a „szlávok méltányos követeléseinek teljesítése” vita érdemel figyelmet, mert ennek egyik, ugyan korántsem kiemelt eleme a ruszinok kérdése volt. Wesselényi megfogalmazásában: „a slavismus az egész austriai birodalmat fenyegeti, de különösen Magyarországot. Nem csak belső fenyegetettség van potenciálisan, hanem az „orosz-szláv” veszély kívülről éri az országot”. A magyar politikai gondolkodók körében már az 1849-es orosz beavatkozás előtt megjelent az orosz-fóbia.

Wesselényi Fényes statisztikai adataiból indult ki, s azt láttatta, hogy Magyarországon (Erdéllyel együtt) a 4,6 millió magyar mellett mintegy 5,5 millió szláv él, tehát többen vannak, mint a magyarok. Úgy vélte, hogy a soknemzetiségű országban a „... szláv minden tekintetben legfenyegetőbb”: a belső és külső mozgalmak forradalom útján Magyarországot „Szlávországgá” akarják alakítani, s abban a szláv nemzetiséget célozzák uralkodóvá tenni. A 442,903 rusznyák (ezek valóban ruszinok voltak, s nem ukránok) a szlávok kis részét teszi ki, de egy tömbben él. Wesselényi a ruszinokkal kapcsolatban nem feltéte-

lezett semmilyen negatív politikai törekvést, a legnagyobb szimpátiával viszonyult hozzájuk.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc levereése utáni abszolutizmus időszakában, annak népszámlálási adatait hasznosítva Fényes Elek (FÉNYES, 1857) dolgozta fel az „austriai birodalom” statisztikai és földrajzi sajátosságait. A birodalom legnagyobb „nemzetiségét a szlávok”² alkották (15,2 millió fő), s csak utánuk következtek a németek (7,9 millió fő) és a magyarok (5,4 millió fő). A „szláv fajú népek között” a rusnyákok 3,1 millió fővel a második legnagyobb lélekszámú közösséget jelentették a csehek után. A rusnyákok „Galiciának keleti, Magyarországnak észak-keleti, Bukovinának északi és nyugati részében laknak. [...] Számszakilag Magyarországon 873 apró helységben 471,190, Galiciában 2,441,771, Bukovinában 180,417, a Bácskában 7120 lélek van” (FÉNYES, 1857, 85. o.). Galiciában Fényes nem ismeri és nem alkalmazza még az „ukrán” kategóriát, számára a lengyelek mellett minden más szláv a birodalom északkeleti térségében „rusznyák”³.

Fényes a statisztikai és földrajzi leírásában érzékelte, hogy a Kárpátok két oldalán belső államjogi határral elválasztott ruszinság sokszínűvé részben földrajzi okokból vált. Ha egy olyan orográfiai és vízrajzi térképet választunk a korszakból (1. ábra) amely tudatosan kihangsúlyozza a Kárpátok elválasztó szerepét, akkor hozzá kell tennünk, hogy az elválasztás sohasem volt abszolút, az „Orosz-kapu” történetileg mindig járható volt.

Magyarországon a kiegyezés után a valóságos kihívásoknak megfelelően a nemzetiségi kérdés azonnal napirendre került. Az 1867. február 11-jén benyújtott nemzetiségi törvényjavaslat (az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására) a következő történeti országos népeiségek, úm. a magyarok, románok, szerbek, oroszok (tehát sem nem ruszinoknak, sem nem ukránoknak nevezve) és németek ismertetnek el. Minden nemzetnek joga van nemzeti zászlóját, mint nemzeti egyénisége külső kifejezését használni. A képviselőházi nemzetiségi vitáiban a

² A „nemzetiség” kategória több fogalmi változáson ment át a 19. századtól, legalább háromféle értelemben jelenik meg (legszűkebb, tágabb, legtágabb) fogalmi körben.

³ Udvari István munkásságában többször számba vette, hogy nincs Európában még egy népcsoport, melyet egy időben annyian, annyiféleképpen neveztek.

ruszinok ügye folyamatosan jelen volt a dualizmus egész időszakában.⁴

Hunfalvy Pál az ország etnográfiai viszonyait bemutató nagy szintézise az ország keretei között „valamennyi népet tárgyal, melyek a területén laknak...” köztük a szlávokat, s a kategórián belül a szlovákokat, lengyeleket, ruténeket (HUNFALVY, 1876, 453–461. o.). Hunfalvy Wesselényihez hasonlóan kifejezetten jóindulatúan fogalmazott a ruszinokat illetően.

A századforduló előtti magyarországi „népfajok” kérdéskörét a legrészletesebben Balogh Pál foglalta össze (BALOGH, 1902). Részletesen bemutatta az ország különböző területeinek anyanyelvi, vallási, „nemzetiségi” struktúráját. Legnagyobb részletettséggel az anyanyelvi megoszlást, a különböző nyelvek közötti nyelvhatárokat mutatta be. A ruszinok települési szintű elemzése (a népszámlálási adatok alapján) teljes részletettséggel megjelenítette szállásterületük sajátosságait.

Az 1910. évi népszámlálás települési, járási, megyei szinten is összegzett adatai jelentik a ruszinok utolsó anyanyelvi pozícióját a dualista korszakban. Ha csak a megyei területi eloszlásukat és arányukat nézzük (2. ábra), akkor a szállásterület súlypontja nem változott, északkelet-magyarországi dominanciával rendelkezik. Az alföldi másodlagos gócpont a belső vándorlás révén jött létre.

Az 1910-es népszámlálás adatait települési szinten feldolgozó Magyarország néprajzi térképe (BÁTKY-KUGUTOWICZ, 1918/2021) teljes részletességű képet ad a ruszinok szállásterületi sajátosságairól, a települési szintű keveredési összetételéről, a szórványban élők eloszlásáról.

A galíciai ruszinság és szállásterületének kérdésköre még a magyarországinál is bonyolultabb, mert több érdek, érzékenység, állami és nemzeti törekvés kapcsolódott (és ma is kötődik) hozzájuk. Az osztrák népszámlálási kérdőívek az anyanyelvre és a vallásra kérdeztek rá (TEIBECHEER ET AL., 2012), s a ruszin volt az „államilag” elfogadott anyanyelvi kategória, nem az ukrán. A feldolgozások nagy részében az anyanyelvi-vallási komplexum már „etnikai”, nemzetiségi kategóriává alakult (POLGÁR, 2016). Az Osztrák–Magyar

⁴ A Kemény G. Gábor által szerkesztett forrásközlés (Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus időszakában) kötetei sajátos időszakokra tagolva dolgozta fel a vitákat. A nemzetiségi vitában hozzászóló ruszin politikusok, papok, tanárok nagyon sokszínűen kezelték önmaguk és a közösség identitásának kérdéseit.

Monarchiát „írásban és képekben” bemutató birodalom-népszerűsítő munka Galíciát (1898) és Bukovinát (1899) tárgyaló kötete ötvözte a regionális és a központi, birodalmi szemléletet. A Galíciára vonatkozó korabeli térképállomány minden érzékeny területen mutat elfogultságokat, „elábrázolnak” egymástól területeket. A ruszin lakta területek egységként elsősorban az anyanyelvi, néprajzi, majd nemzetiségi térképeken jelentek meg. A „Ruszinföld”, „Ruszinszko”, „Ruszincsina” megnevezések részben népi, részben közigazgatási kategóriát fejeztek ki időnként.

A ruszin nemzeti, kulturális, nyelvi ébredést a dualista korszak utolsó időszakában követte a politikai törekvések kialakulása, s mindjárt több irányban. Legalább három (ruszinofil, hungarofil, ukranofil) mellett, különösen Galíciában megjelent a polonofil irányzat is. A törekvéseket nagyon sok tényező, érdek befolyásolta, s különösen az 1900-as évek elejétől az USA-ból érkező politikai és pénzügyi impulzusok is hatottak a folyamatokra.

Külön vonulatnak tekinthető az USA-ban élő ruszinok belső megosztottsága. A két legfontosabb törekvés a Csehszlovákiához való csatlolás (területi önkormányzat biztosítása mellett), illetve a politikai helyzet alakulásának függvényében történő alkalmazkodás: a rutén nép teljes függetlensége (kimondatlanul felölelve a teljes szállásterületet); illetve, ha Galíciában vagy Bukovinában önálló állam jön létre, akkor a Kárpátokon belüli ruszinok csatlakozása az ottani székhelyű ruszin államhoz, területi autonómia a nemzetközi döntések által létrejövő befogadó államon belül.

A világháború előtt magyar fordításban megjelent Rudnickyj István – lemerbergi egyetemi tanár, ukrán geográfus – alapvető munkája (RUDNICKYJ, 1914) ukrán szempontból fogalmazta meg a térség egészének problémáit. A szerző gondosan ügyelt arra, hogy értekezése a Monarchia ruszin-ukrán területeire vonatkozóan ne támogasson ukrán területi igényeket, habár a szóban forgó területeket az ukránság néprajzi területéhez számolta a térképén.

Az OMM-en belüli ruszin szállásterületek közötti közlekedési kapcsolatok modernizálása és nagymértékű fejlesztése a vasúthálózat kiépítésével valósult meg. Az „Első Magyar Gácsországi Vasút” 1871–1874 között épült. Elsődleges célja katonai jellegű volt (KÉRI, 1985), de a közbülső területek életében is

jelentős pozitív szerepet játszott. Mezőlaborc lett a Galíciába vezényelt magyar katonák, a ruszin kivándorlás és a zsidók magyarországi bevándorlásának korabeli szimbolikus helye. A Csap–Ungvár–Sombor, a Bátor–Lawocne–Sztrij, a Királyháza–Körösmező–Stanislaw vasút „gyűjtő csomópontja” Lemberg volt. A ruszin szállásterületen így elsősorban átmenő vasutak épültek ki. A Lemberg–Bécs kitüntetett és jól funkcionáló vasúti fővonal miatt Galícia korántsem volt „Isten háta mögötti terület”, bár a boldog békeidők végén is jórészt annak tekintették. Galícia és Lemberg a dualizmus időszakában nagyon sokat fejlődött, Lemberg az OMM ötödik legnagyobb városává vált a maga 200 ezres lakosságával. Még a világháború kitörése előtt jelent meg Szabó Oreszt, magyar-ruszin családba született, két anyanyelvű és kettős identitású irodalmár-politikus szerző alapvető monográfiája (SZABÓ, 1913). Összefoglalta a „magyar orosz” (ruthén) kérdéskör minden korábbi történeti vonatkozását és egymásnak ellentmondó állításait. A maga részéről a magyarországi oroszokat az északi szláv népcsalád azon ágához sorolta, melyet a *kisorosok* név alatt foglalnak össze (SZABÓ, 1913, 16. o.)

2. Az I. világháború utáni kataklizma: az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és a rutén szállásterületek új felszabdálása

A „boldog békeidőkben” nemcsak a mélyben, de már a felszínen is sűrűsödtek az OMM belső gazdasági, társadalmi, politikai és nemzetiségi problémái. Többféle módon megfogalmazódtak az átalakítási törekvések (trializmus, föderalizmus, regionalizálás stb.) Az átalakítási törekvések részben támogatást kaptak az osztrák uralkodó köröktől is (Rudolf trónörökös környezetéből), de Magyarország politikai elitje elutasítólag reagált a felvetődő politikai és államszerkezeti változtatási tervekre. Az egyik legtöbbet elemzett és vitatott föderalizációs terv a román nemzetiségű, de mind az osztrák, mind pedig a magyarországi viszonyokat jól ismerő, Aurel C. Popovici nevéhez fűződik. Popovici kiinduló pontja (POPOVICI, 1906) az OMM nyelvi-néprajzi területi alapstruktúrájának, a nyelvi-etnikai határok korrekt számbavétele volt az 1900-as népszámlálási eredmények alapján. Popovici 15 föderatív egység

kialakítására tett javaslatot, köztük Kelet-Galíciára, Lemberg székhellyel. A területi egység lefedte volna a magyarországi és az osztrák rutén szállásterületek döntő részét. Igazgatási tekintetben a kárpátaljai ruténséget a Kárpátok ívén kívüli Lemberghez kapcsolta volna. (Ezért volt érdekes a vasúthálózat kiépített konfigurációja.)

Szemere Miklós (1856–1919), a Monarchia volt szentpétervári nagykövetségi titkára, már a világháború kezdetén – magánemberként, aki ismerte Oroszországot – megfogalmazta a háború elsődleges célját: létre kell hozni az önálló, erős Ukrajnát, s Oroszországot erőteljesen meg kell csonkítani, el kell zárni a Fekete-tengertől. A cél érdekében magánvagyonából támogatta az „Ukrániával” kapcsolatos magyarországi kutatásokat, publikációkat.

A világháború alatt többféle folyamat bontakozott ki a központi hatalmak által megszállt, volt orosz birodalmi területeken (ANDERSON, 1923). 1916. november 5-én a központi hatalmak bejelentették a Lengyel Királyság helyreállításának szándékát. (Pontos határait a háború után kívánták kijelölni.) 1917. május 29-én a cseh képviselők nyilatkozatot nyújtottak be Ausztria föderatív átszervezésére. Hasonlót az egész OMM-re vonatkozóan fogalmaztak meg a délszláv képviselők.

A háború idején hatalmas mennyiségű sajtótérkép jelent meg a nagyrégió határainak újra rajzolásáról (MAXWELL, 2014). Az 1917–1918 közötti évek terméséből Maxwell 30 amerikai és 32 Monarchiabeli államalapítási térképtervet tekintett át, s érzékeltette a mögöttük megjelenő érdekeket.

A háború alatt a központi hatalmakban élő és dolgozó ukrán képviselők az ukrán szállásterületek egyesítését tűzték ki célul és követelték az új Ukrajna megteremtését. 1918. február 9-én a központi hatalmak különbékét kötöttek Ukrajnával Breszt-Litovszkban, ami lényegében egyfajta független Ukrajna megteremtését is jelentette. (Ez semmire sem kötelezte az ellenséges antanthatalmakat.) Március 3-án – többféle vita és halasztás után – a központi hatalmak aláírták Szovjet-Oroszországgal a rá nézve hátrányos, óriási területeit elvesztő békeszerződést.

A háború közepén, 1916 januárjában egy fontos folyóirat jelent meg „Ukránia” (Ukrán–Magyar Kulturális és Gazdasági Kapcsolatok Szemléje) Budapesten, Sztripszky Hador szerkesztésében. Az I. szám

címlapján szereplő Ukrajna térkép „államterve” több szomszéd felé kinyitotta a potenciális konfliktusokat. Az osztrák Galícia nagy része az új tervezett állam keretei közé került volna, de a Kárpátokon belüli ruszin területekre nem terjeszkedett ki. Történeszek, néprajzosok, nyelvészek mellett a folyóiratban tanulmányt jelent meg Czirbusz Géza és Fodor Ferenc is. (Tanulságos dolog a formálódó, vitatott, potenciális állam politikai földrajzi sajátosságainak az elemzése, felszínen tartása.)

2.1 A Kárpát-medencén belüli folyamatok

A Kárpátokon belüli szlovák és ruszin szállásterületeken a magyar folyamatokba ágyazódva játszódtak le az átrendeződés meghatározó tendenciái. 1918. október 18–19-én a román és a szlovák képviselők a nemzeti önrendelkezés törvényi kimondását követelték a Képviselőházban. Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács határozatában kimondta a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozást. Nem minden szlovák politikai csoport értett ezzel egyet, voltak olyanok is (még), akik Magyarországon belül kívántak maradni. 1918. november 2-án Eperjesen megalakult a Keleti Tót Tanács, mely magát a Felvidék keleti része érdekképviselőjeként fogalmazta meg. (Csak a szlovák többségű területek képviseletére tartottak igényt, nem „terjeszkedtek ki” a ruszin többségű megyékre.) Dvortsák Győző a tanács elnöke többször kinyilvánította azt a szándékot, hogy a kelet-szlovák területek Magyarországon belüli maradjanak.

Az őszirozsás forradalom után hatalomra jutó Károlyi Mihály kormányzata ki kívánt egyezni a nemzetiségekkel, s erre a legtöbb lehetőséget a ruszinokkal kapcsolatban látta. Jászi Oszkár az új kormány nemzetiségi minisztere a svájci típusú kantonizálásban vélte megtalálni a nemzetiségi kérdés területi és politikai megoldását, az ország nagy részének egyben tartását. Jászi 14 kantont tervezett az anyaország területén (Horvát-Szlavónország önállóságát a Károlyi kormány elismerte, nagykövetséget létesített Zágrábban, a katonai attasé Gömbös Gyula vezérkari százados, későbbi miniszterelnök lett.)

Egy ruszin többségű kanton létrehozására tett javaslatot (magyar és román kisebbségek mellett), mely megyehatárosan felölelte volna Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung megyéket. A székhely kérdését nyitva hagyta, az alakulás során dőlt volna el, hogy az Be-

regszász, vagy Máramarossziget lett volna.) A ruszin szállásterületek kisebb része (Abaúj, Sáros, Zemplén megyében) a Kassa székhelyű kantonba került volna. A tervezetet lényegében már elkészültekor meghaladtá tették a felgyorsult történelmi folyamatok.

Ahogy Magyarországon lenni szokott minden „reformkényszer időszakban”, voltak nem hivatalos reformjavaslatok is. Ezek közül a legnagyobb nyilvánosságot Stróbl Miksa elképzelése kapta. Stróbl 27 kantonra tervezte felosztani az országot, ennek egyedi sajátossága, hogy hat nagyvárosi kantont tervezett, szűkebb vonzáskörzetükkel együtt. A ruszin szállásterületek többsége a „Rutének” kantonba került Huszt, Máramarossziget, Munkács, Ungvár városokkal, nem megyehatáros jelleggel. Kisebbségüket a „Keleti tót” és a „Nagy Kassa” kantonba osztotta be a tervezet.

Az elfogadott ruszin autonómia (Ruszka-Kajna néptörvény) konszolidált viszonyok között talán érdemi megoldást jelentett volna a ruszinok helyzetére, de a háború utáni szétesettség állapotában ezt a magyar elit egy része soknak, a ruszinság pedig már kevésnek találta.

A nemzetiségi törekvések túlfutottak Jászi tervein, a nemzetiségeket már nem elégítette ki a kormányzat javaslata. A felbomló ország területén mintegy tucatnyi „államalakulási bejelentés, államigény-bejelentés” történt (SZEGHY-GAYER–ZAHORÁN (szerk.), 2022). A „Kelet-Szlovák Köztársaság”-ot Kassa fővárossal már 1918. december 11-én kikiáltották. (Abaúj, Gömör, Hont, Sáros, Szepes, Zemplén megye képviselői voltak jelen az eseményen.) A terület szlovák többsége és ruszin kisebbsége nem kívánt Csehszlovákiához csatlakozni. A kényszercsatlakozást a cseh hadsereg Kassára történő bevonulása teremtette meg 1918. december 29-én. (GULYÁS, 2018)

A ruszin szállásterületeken az 1919. január 8-án Kőrösmező „fővárossal” kikiáltott „Hucul Köztársaság” vezetése egyszerre gondolkodott a függetlenségben, a Kárpátokon kívül formálódó „Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz” való csatlakozásban (így létrejött volna a Kárpátok-közi államtest), majd autonóm területként a Csehszlovákiához való csatlakozásban. Június 11-én a román csapatok elfoglalták Kőrösmezőt, a fővárost. Szeptemberben csehszlovák csapatok vonultak be Kőrösmezőre, a két ország vitáját a párizsi békekonferencia rendezte (DARÁS, 1936).

A Tanácsköztársaság északi hadjárata után Eperjes székhellyel kikiáltott Szlovák Tanácsköztársaság (1919. június 16. – 1919. július 7.) lényegében egy „magyar proletár bábállam volt”, nem a szlovákokról és nem a ruszinokról szólt elsősorban.

2.2 Államalapítási kísérletek az ukránok lakta keleti térségben

A Kárpátokon kívüli Galíciában az OMM elveszítette lényegében minden érdemi befolyásolási lehetőségeit a háború végére: ott Lengyelország visszaállítása (lényegében minden új szomszédjával háborúba keveredett a határainak kialakítása miatt) és az új Ukrajna megteremtésének konfliktusai kerültek előtérbe, melybe a ruszinok beleszólási lehetősége meglehetősen korlátozott volt. Bukovinában az ukrán és a román törekvések versenye bontakozott ki (HALÁSZ, 1936; RÓNAI, 1945; PÁNDI, 1995). A volt Orosz-Lengyelországban a varsói régens tanács már 1918. október 7-én kiáltványt tett közzé az új, független Lengyelország megalakításáról, mégpedig minden lengyel szállásterületre és történeti részekre kiterjedően. Október 11-én Krakkóban megalakult a Lengyel Nemzeti Tanács. Október 15-én a német Reichsrath lengyel képviselői támogatásukról biztosították a varsói kiáltványt. Október 16-án IV. Károly király – mintegy elébe menve az eseményeknek – bejelentette Ausztria föderatív alapon való átszervezésének tervét. Felszólította a tartományokat, hogy hozzájáruljanak a nemzeti tanácsaikat. Október 28-án Krakkóban az OMM-ben működő lengyel pártok létrehozta egy „Felszámoló Bizottságot”, amely megkezdte Galíciában a területek átvételét a széthulló osztrák hatalomtól. Megszülettek a lengyel nyilatkozatok, majd bonyolult belső és külső folyamatok eredményeként, a konfliktusokat sem nélkülözve több éves bizonytalanság kezdődött az új (még csak remélt) állam „délkeleti szegletében”.

Kelet-Galíciában a ruszin/ukrán területeken a lengyel folyamatokkal részben párhuzamos események játszódtak le. 1918. október 18-án Lembergben megalakult az Ukrán Nemzeti Tanács, amely a lengyelekhez hasonlóan az OMM ruszin/ukrán szállásterületeinek egészére (Kelet-Galícia, Észak-Bukovina, Kárpátalja (Kárpát-Ukrajna) jelentett be „illetékességi igényt.” A kibontakozó lengyel–ukrán versengés-

ben a paramilitáris ukrán katonai alakulatok 1918. november 1-jén megszállták Lemberget, mintegy kész helyzetet teremtve ezzel.

A Nyugat-Ukrán Népköztársaság kérdésköre mind területi, népességi, mind pedig politikai szempontból a térség legnagyobb veszélyeket hordozó államkezdeményezése volt 1918 novembere és 1919 júliusa között, melyben a lengyel, ukrán, orosz törekvések keresztezték egymást (FONT-VARGA, 2006; VARGA, 2017). A változó erőviszonyok alapján folyamatos területi átrendeződések zajlottak (rövid idő alatt négy fővárosa is volt).

Mikro-térségi államalapítási szándékkal jött létre az 1918. november 4-én kikiáltott „Komancza Köztársaság” (több név alatt is szerepelt a korabeli kiáltványokban) Komancza község központtal. A „állam” 33 lemkók lakta település mintegy 18 ezer lakosát foglalta keretbe. A lakosság és a politikai vezetés is a Nyugat-Ukrán Népköztársasággal szimpatizált, ahhoz csatlakozva képzelte el a jövőjét. Formálisan 1919. január 24-ig állt fenn, majd a lengyel–ukrán háború alatt a lengyelek felszámolták. A helyi történeti tudat megőrizte emlékét.

1918. december 5-én Florynka község székhellyel kikiáltották a „Lemkó Köztársaságot” (még négy más név alatt is szerepelt). A szerveződés a változó politikai környezet keretei között egyszerre tájékozódott Szovjet-Oroszország, Nyugat-Ukrajna és Kárpátalja felé. A lengyelek számolták fel a köztársaság önállóságát 1920 márciusában.

A Galíciai Szovjet Szocialista Köztársaság (1920. július 15. – 1920. szeptember 21.) csak periférikus jelleggel érintette a ruszin szállásterületeket. Az államformációnak az „ideológiai üzenete” későbbi hivatkozások alapjául szolgált.

A párizsi békekonferencia (melyen különböző státuszokban a volt cári birodalom utódállamai közül többen, köztük ukrán államképződmények is, részt vettek), majd a békeszerződések új területi rendet teremtettek a térségben (3. ábra). Az alapvető változás az OMM megszűnése, az Orosz Birodalom kiszorítása, „Nagy-Lengyelország” és az új Csehszlovákia létrehozása volt. A ruszin szállásterület döntően Lengyelországhoz, kárpátaljai része Csehszlovákiához került. Csehszlovákián belül a ruszin autonómia a két világháború közötti időszak egészében viták tárgyát képezte (3. ábra).

3. A II. világháború kataklizmája

Már a II. világháború előtt, négy európai nagyhatalom (Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország) érdekkompromisszuma (Müncheni Egyezmény) következtében felbomlott Csehszlovákia. Az I. bécsi döntés következtében a Felvidék déli, döntően magyarok lakta része visszakerült Magyarországhoz. Szlovákia önálló állammá vált. 1939-ben Kárpátalját rövid bizonytalanságok után Magyarország katonai akcióval vette birtokba, s így a Kárpátokon belüli ruszin szállásterületek döntő része Magyarországhoz került.

Kárpátaljára és a ruszinokra nézve ez az átrendezés azt jelentette, hogy 1938. október 7-én megszűnt a cseh uralom. Az autonómia mozgalmak hatására 1938. október 26-án létrejött a „Csehek, Szlovákok, Kárpátukránok Föderatív Köztársasága”, mely 1939. március 15-ig működött (FEDINEC, 2002, 2008). A magyar katonai akció megindulásakor mintegy egy napra kikiáltották a Kárpát-Ukrán Köztársaságot, melynek semmilyen érdemi súlya nem lehetett. Magyarország Kárpátalja birtokba vételével elérte a történelmi határát egy viszonylag hosszú szakaszon (4. ábra). A ruszin területek most Magyarország és Lengyelország között tagolódtak fel. Magyarország fordította a nagyobb figyelmet rájuk a közigazgatási autonómia megteremtésével.

1939. szeptember 1-jén kitört a német–lengyel háború, amely rövid időn belül európai, majd világháborúvá szélesedett. A Szovjetunió hátba támadta az élet-halál harcát folytató Lengyelországot. Lengyelország 1939. őszi szovjet–német területi felosztásával a Kárpátokon kívüli ruszin területek nagy része a szovjet megszállási zónába került. A szovjetek által megszállt területeken semmilyen lehetősége nem volt a ruszin mozgalmaknak. Rövid idő alatt „ukránosították” őket.

1939 szeptemberétől 1941 nyaráig a ruszin szállásterületek Magyarország és a Szovjetunió között „parcellázódtak” fel (5. ábra). 1941 nyarától 1944 őszéig a Kárpátoktól keletre eső területeken a német megszállás jelentett egyfajta homogenizációt.

1944 őszétől a Szovjetunió megszállta a teljes ruszin szállásterületet. Kárpátalja formailag a Csehszlovák Köztársaság része lett ismét 1944. október 24. és november 25. között. A „Kárpátontúli Ukrajna” (1944.

november 26. – 1945. június 29. között) az „átmenetet” biztosította. A Szovjetunió „demokratikusan” megszerezte Csehszlovákiától Kárpátalja területét és az Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársaság részévé tette azt.

A szovjet-uralom minden kisebbséget, amelyeknek volt „történelmi emlékezete” súlyosan érintett a térségben, a magyarok mellett a görögkatolikus ruszinokat is, akik megélték – ha nem is teljes – területi autonómiájukat a csehszlovák korszak egy időszakában és a korlátozott magyar területi autonómia pozitív hatásait is. Nagyon rövid idő alatt lefejezték mind a magyar, mind pedig a ruszin lakosság politikailag aktív csoportjait. (FEDINEC–CSERNICKSKÓ (szerk.), 2019).

4. A harmadik kataklizma: a kétpólusú világ békés összeomlása

A kétpólusú világ és a Szovjetunió összeomlása új helyzetet teremtett a térség egésze, de különösen az önálló állammá váló Ukrajna, valamint Szlovákia számára (6. ábra). Az Ukrajnában 1991-ben lejárású folyamatok, országos és regionális népszavazások alapvető kérdésként vetették fel az állam belső területi szervezésének kérdését. 1991. december 1-jén Kárpátalja népessége nagy többséggel (78%) nyilvánította ki a régió önkormányzati önállóságának megteremtési igényét. Az ukrán politikai vezetés a centralizáció és az unitárius berendezkedésű államépítés mellett döntött.

Szlovákiában az 1993. január 1-jén megvalósult függetlenség után ismét elfogadottá vált a ruszin nyelv és nemzetiség létezésének joga, Eperjes körül formálódott az új államon belüli ruszin-politika. A kis lélekszámú ruszin lakosság ma jelentős intézményekkel és egyetemi szintű anyanyelv-ápolási lehetőséggel rendelkezik. 1991. március 23-án a szlovákiai Mezőlaborc községben létrehozták a Ruszin Világtanácsot, melyet jogilag Eperjesen jegyezték be.

A függetlenné vált Ukrajna lényegében folyamatos – eltérő jellegű és mélységű – belpolitikai válsággal küzdött. Külső geopolitikai helyzetét az országon belüli befolyásért folyó nagyhatalmi vetélkedés határozta meg.

2008 tavaszától kezdve egyfajta verbális polgárháború bontakozott ki a Kárpátaljai Ruszin Szojm

vezetése és a különböző belső-ukrajnai radikális, nacionalista szervezetek között. 2008 őszén felerősödtek a ruszinok nemzeti autonómia-törekvései, korántsem függetlenül az ország belső gazdasági és politikai válságától, valamint az orosz–grúz háború területi következményeitől. A Kárpátaljai Ruszinok II. Európai Kongresszusa Munkácson megtartott ülésén határozatban szólította fel Kárpátalja Megyei Tanácsát, hogy 2008. december 1-ig hozzák létre a ruszin autonóm területet, annak elmaradása esetére kilátásba helyezték az 1938. november 22-én létrehozott Podkarpatszka Rusz Köztársaság ismételt kikiáltását. Dimitrij (Dmitrij) Szidor atya a Ruszin Szojm elnökeként megtorlóakciók esetére kilátásba helyezte a határozat azonnali életbe léptetését.

A ruszinok megpróbálták „nemzetköziesíteni” saját követeléseiket, a „nemzetközi ellenőrzés alatt álló autonóm adminisztratív-nemzeti terület” (Podkarpatszka Rusz) kialakítása érdekében az EU, az USA és Oroszország vezetéséhez fordultak. Nyilvános támogatást egyetlen érintett részéről sem kaptak törekvéseikhez. Ukrajnán belüli nyílt támogatást is csak az oroszbarát politikai pártok oldaláról kaptak. Ukrajna belbiztonsági kérdésként kezelte a ruszin autonómia-törekvéseket, 2012 márciusában Szidor atyát háromévi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. A 2014-es ismételt belpolitikai válság, majd a Kelet-Ukrajnában kibontakozó, katonai konfliktussá váló elszakadási törekvések részben háttérbe szorították a ruszin törekvéseket, részben pedig szinte ellehetetlenítették.

A kárpátaljai ruszin mozgalomnak van egy feltűnő sajátossága: hiába élnek a Kárpátok két oldalán, a belső-kárpáti (kárpátaljai) ruszinság mintha lemondott volna a külső-kárpáti ruszinságról, s elfogadta volna azt a hivatalos ukrán álláspontot, hogy a lemók, bojkók, huculok az ukrán nép néprajzi csoportját képezik, nem vehetők a ruszinok közé.

5. Összegzés

Az I. világháború alatt, majd különösen utána súlyos gazdasági, társadalmi, politikai és államválságok bontakoztak ki Közép- és Kelet-Európában. Több nemzetállam-koncepció és számos új „államterület-

jelölő térkép” született a térségben. Az orosz birodalom katonai kudarcai előbb belső forradalomhoz, a cári rendszer bukásához vezettek 1917 februárjában, majd a bolsevik forradalom után a központi hatalmakkal szembeni vereség beismerését jelentette a breszt-litovszki béke, amely súlyos területi következményekkel járt.

1918 őszén a központi hatalmak veresége következtében az Osztrák–Magyar Monarchia területén súlyos, részben belülről generált „államalapítási” konfliktusok bontakoztak ki. Magyarország történelmi területén mintegy tucatnyi „államalapítási igényt” jelentettek be, s ezek természetes módon érintették az ország északkeleti részét is. 1918-ban a felbomló OMM két részében eltérő törekvések jelentek meg a nemzetiségek területi „beillesztése” tekintetében: az osztrák területeken a föderalizmus, a Magyar Királyságban a kantonizáció politikai programja jelent meg. A ruszinok egy részében megfogalmazódott a „Kárpátok-közi állam” megteremtésének igénye.

A vesztesekkel megkötött békeszerződések (Trianon, Saint-Germain) következtében mind Ausztria, mind pedig Magyarország elveszítette ruszin lakta területeit, azok Lengyelország és Csehszlovákia között osztódtak meg az államterületek és határaik „végleges” megszilárdulása után.

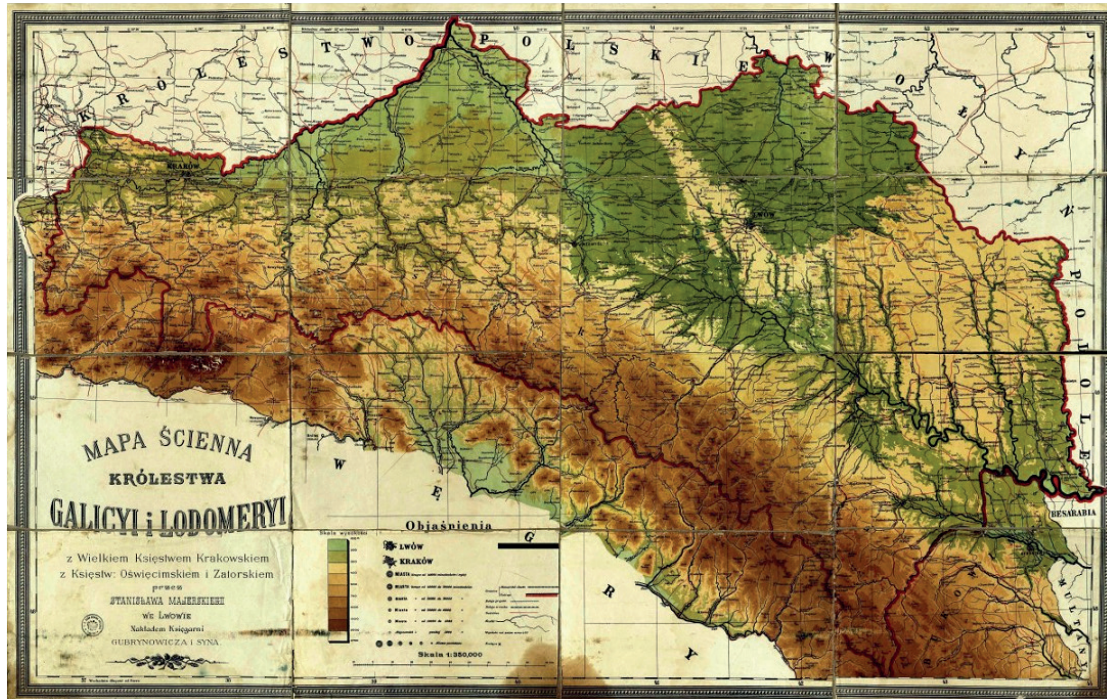
1938-tól ismét újra rendezték a nagyhatalmi folyamatok a térség államhatárait, s a ruszin szállásterületek fölött mozgatták azokat. Az egész ruszin szállásterületet egyetlen állam sem tudta birtokolni. A teljes ruszin szállásterület csak 1944 őszétől került szovjet megszállás alá, majd nemcsak a Kárpátokon kívüli, de a Kárpát-medencén belüli ruszin területek jelentős része is a szovjet államterület tagja lett.

Az 1991-ben függetlenné váló Ukrajna rövid időn belül tudatos nemzetállam-építésbe fogott, mely törekvése az országban élő minden nemzeti kisebbséget egyaránt érintett.

A ruszin területi autonómia-törekvések folyamatosan, de különösen 2008-tól gyanakvást váltottak ki a központi ukrán politikában. Nem tesz jót a ruszin törekvéseknek, ha a nyugat-európai és amerikai politikológiai irodalomban folyamatosan a „szeparatista mozgalmak” között tartják számon őket.

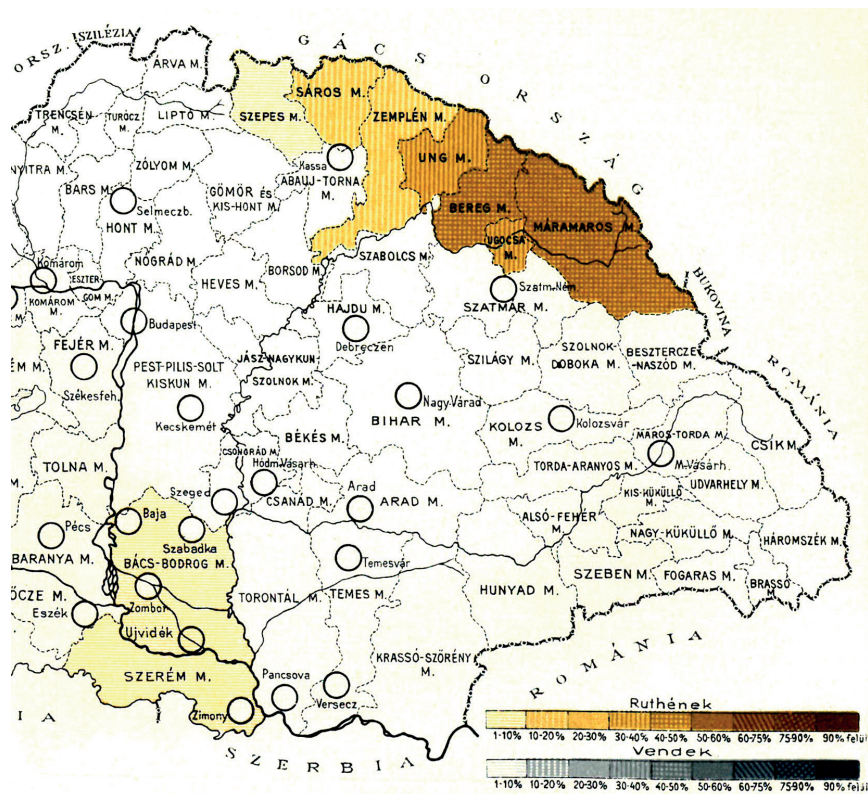
Melléklet

1. ábra: Galícia és a szomszédos területek domborzati és vízrajzi térképe

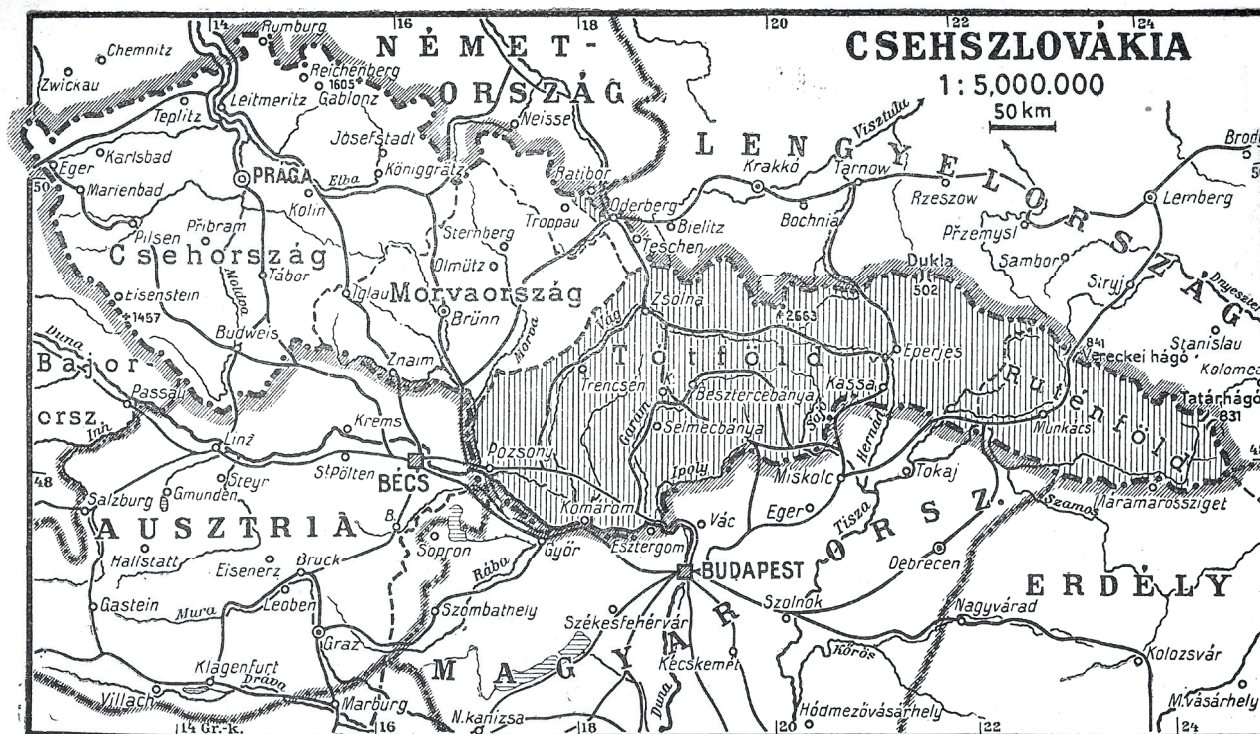
Forrás: Stanislaw Majerski Galícia és Lodoméria térképe, 1910 körül.

2. ábra: A ruthén anyanyelvű népesség területi megoszlása az 1910. évi népszámlálás szerint

Forrás: 1910. évi népszámlálás összefoglaló adatok

3. ábra: Az új Csehszlovákia és határos területei

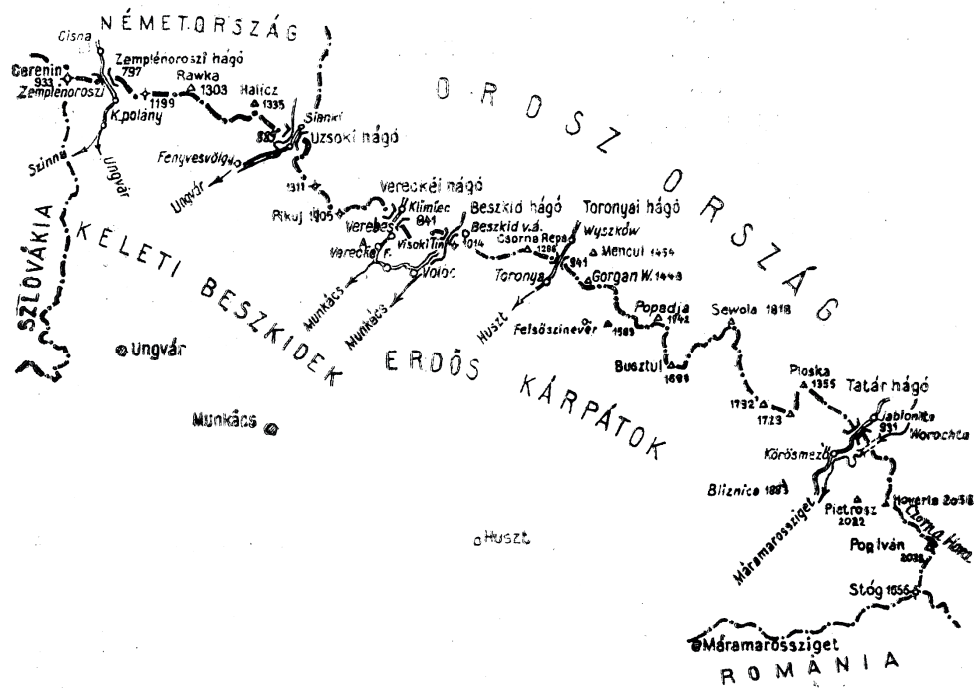
Forrás: Hajdú, 2019.

4. ábra: Lengyelország, Szlovákia és Magyarország közös határterülete 1939 márciusától

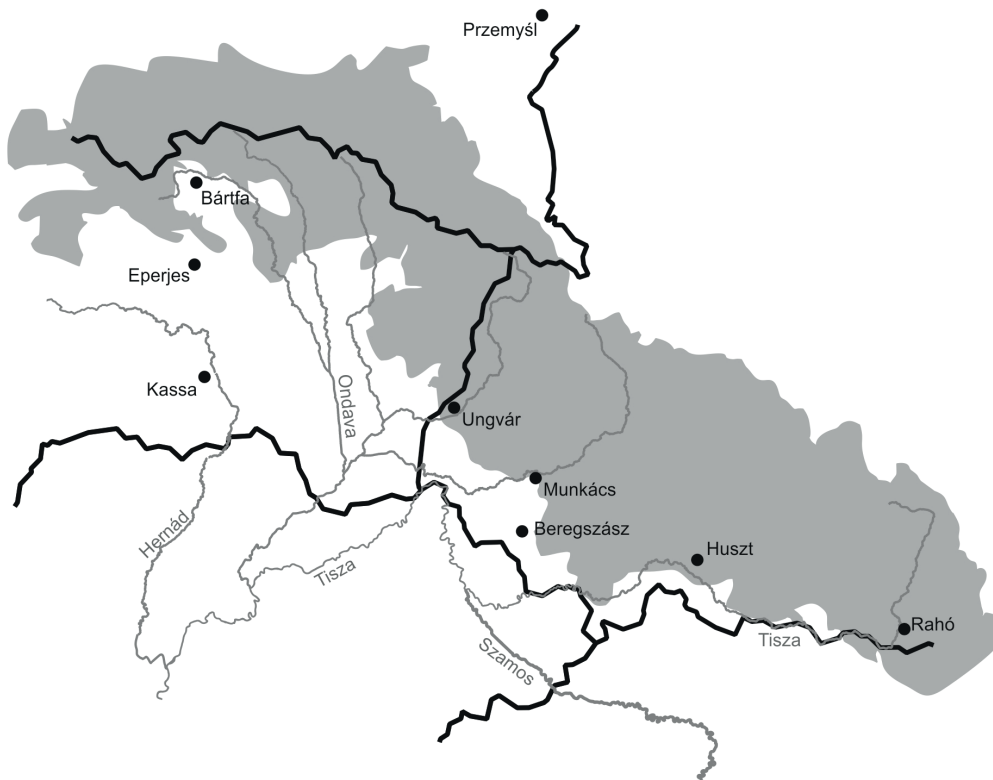
Forrás: Hajdú, 2019.

5. ábra: A magyar–szovjet határ áttekintő térképe Lengyelország felosztása után, 1939 szeptemberében

Forrás: Hajdú, 2019.

6. ábra: A ruszin anyanyelvű népesség tömb-jellegű szállásterülete az 1910. évi magyar és az osztrák népszámlálás szerint, a mai államhatárok között

Forrás: Szabó Tamás szerkesztése

Irodalom

Anderson, O. (1923). A mai Oroszország külső határai és belső tagozódása. In Teleki P., Bezdek J. és Karl J. (szerk.), *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1923. évre* (pp. 55–65). Budapest: Magyar Földrajzi Intézet Rt.

Balogh P. (1902). *A népfajok Magyarországon*. Budapest: A Kir. M. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

Bátky Zs. és Kogutowicz K. (1918/2021). *Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint*. Várpalota: Trianon Múzeum.

Bonkáló S. (1940). *A rutének. (Ruszinok)*. Budapest: Franklin-Társulat Kiadása.

Cserniczkó I. (2013). Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest: Gondolat Kiadó.

Darás G. (1936). *A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*. Újpest: Vörösmarty Irodalmi Társaság – Grafika nyomda.

Drummond, A. J. és Lubecki, J. (2010). Reconstruction Galicia: Mapping the Cultural and Civic Traditions of the Former Austrian Galicia in Poland and Ukraine. *Europe–Asia Studies*, 62 (8), pp. 1311–1338. <https://doi.org/10.1080/09668136.2010.504385>

Fényes E. (1857). *Az austriai birodalom statistikája és földrajzi leírása*. (Két rész egy kötetben) Pest: Heckenast Gusztáv.

Fischer, H. (1995). Nemzeti kisebbségek ábrázolása a XIX. és XX. századi magyar nemzetiségi térképen. In Lizanyec P. (szerk.), *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei*, II. (pp. 5–23). Ungvár: Ungvári Állami Egyetem.

Geopolitika.ru, Carthago delenda est 2022. január 9. „Galicia as a Geopolitical concept and its Borders”, <https://www.geopolitika.ru/en/article/galicia-geopolitical-concept-and-its-borders> Letöltés: 2023.02.23.

Fedinec Cs. (2008). Ruszinok és magyarok a Kárpátalján, 1918–1921. *História, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata*, 2008 (6–7), pp. 22–25.

Fedinec Cs. és Cserniczkó I. (szerk.) (2019). *Ruszin voltam, vagyok, leszek...* Népszerű olvasókönyv. Budapest: Charta XXI. Egyesület – Gondolat Kiadó.

Fedinec Cs., Font M., Szakál I. és Varga B. (2021). *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest: Gondolat Kiadó.

Font M. és Varga B. (2006). *Ukrajna története*. Szeged: Bölcsész Konzorcium.

Földvári S. (1996). Fölvilágosodás és nemzeti megújulás

a kárpátaljai ruszin kultúrában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 40 (1–3), pp. 53–80.

Gebei S. (2015). Az ukrán kérdés a nemzetközi béketárgyalásokon (1918–1921). *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae*, XLIII., pp. 71–101.

Gogolák L. (1940). *Pánszlávizmus*. Budapest: Cserépfalvi.

Gogolák L. (1942). A szlovák és ruszin nemzetiség története. In Szeffű Gy. (szerk.), *A magyarság és a szlávok* (pp. 253–278). Budapest: Magyarságtudományi Intézet – Franklin-Társulat.

Gulyás L. (2018). Az Északkeleti-Felvidék az első világháború időszakában, avagy rutének és a magyar állam 1914-től 1918-ig. In Horváth G. (szerk.), *A magyar földrajz szerencsi műhelye* (pp. 163–172). Szerencs: Szerencs Város Önkormányzata.

Hajdú Z. (2011). A „tótoklakta Felföld” politikai földrajzi kérdései a dualizmus korabeli magyar földrajztudományban. *Közép-Európai Közlemények*, 4 (1), 31–40.

Hajdú Z. (2019). *Magyarország történeti államföldrajza*. Budapest: Dialóg Campus.

Hajdú Z. (2020). Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Magyar Királyság felosztásának elképzelési az I. világháború előtt és alatt (A térkép veszélyes fegyver). *Történeti Földrajzi Közlemények*, 8 (1–2), pp. 3–15.

Halász A. (1936). *Középeurópai államok*. Budapest: magánkiadás.

Forgotten Galicia, Remnants of the Past Found in Lviv and Galicia 2018. február 5. „Historical Maps of Galicia (1775–1918)”, <https://forgottengalicia.com/historical-maps-of-galicia-1775-1918/> Letöltés: 2023.02.23.

Hodinka A. (1913). *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk*. Budapest.

Hunfalvy P. (1876). *Magyarország ethnographiája*. Budapest: MTA Könyvkiadó-Vállalata.

Kemény G. (1939). *Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve*. Budapest: MEFHOSZ Könyvkiadó.

Kéri K. (1985). Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténeti Közlemények*, 32 (2), pp. 225–294.

Magocsi P. R. (2002). Central Europe 1918–1923. In *Historical Atlas of Central Europe. A History of Central Europe*, I., (p. 127.) Seattle: University of Washington Press.

Maxwell, A. (2014). Ukrainian Frontiers in Austro-Hungarian and American Popular Cartography, 1917–1918. *New Zealand Slavonic Journal*, 47–48./ 2013–2014, pp. 125–153.

Ougrin, D. és Ougrin, A. (2020). One Hundred Years in Galicia: Events That Shaped Ukraine and Easter Europe.

Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Pándi L. (1995). *Köztes-Európa, 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Budapest: Osiris–Századvég.

Polgár T. (2016). Kelet-Galícia 1918–1919. Egy nyugat-ukrán állam önállóságának létjogosultságáról. *Közép-Európai Közlemények*, 5 (1), pp. 165–173.

Popovici, C. A. 1906: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur der nationalen Fragen und Staatrechtligten Krisen in Österreich-Ungarn*. Elicher, Leipzig,

Romsics I. (1998). *Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Napvilág kiadó.

Rónai A. (1945). *Közép-Európa atlasz*. Budapest–Balatonfüred: Államtudományi Intézet.

Rónai A. (1947). Területi problémák Közép-Európában. In Pécsi A. és Kéz A. (szerk.), *Magyar Földrajzi Társaság Zsebkönyve* (pp. 65–85). Budapest: Magyar Földrajzi Intézet Rt.

Rudnickyj I. (1914). *Ukraina és az ukrainiak. Magyarország orosz földi barátai. Ukraina néprajzi térképével*. Budapest: Ukrainai Egyetemes Nemzeti Tanács, Fritz Á. betűivel.

Rudnytsky, I. L. (1967). The Ukrainians in Galicia under Austrian Rule. *Austrian History Yearbook*, 4 (2), pp. 394–429.

Stepankovsky, V. (1915). *The Russian Plot to Size Galicia. (Austrian Ruthenia)*. N. J. Jersey City: The Ukrainian National Council.

Szabó O. (1913). *A magyaroroszok. (Ruthének)*. Budapest.

Szarka L., Vizi B., Majtényi B. és Kántor Z. (2007). *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*.

Budapest: Gondolat Kiadó.

Szeghy-Gayer V. és Zahorán Cs. (szerk.) (2022). *Kérés-államok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarországon területén (1918–1921)*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

Szekfű Gy. (1928). *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. Budapest: Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.

Szekfű Gy. (szerk.) (1942). *A magyarság és a szlávosság*. Budapest: A Budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete – Franklin-Társulat.

Sztancs G. (2017). Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzetének államépítő törekvései az első világháború éveiben. *Valóság*, augusztus, pp. 50–63.

Tátrai P. (2007). *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006)*. Budapest: MTA FKI.

Teibenbacher, P., Kramer, D. és Göderle, W. (2012). An Inventory of Austrian Census Materials, 1857–1910. Final Report. *Mosaic Working Paper WP2012-007*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.

Udvari I. (1998). Ruszinok és ukránok. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon* (pp. 255–276). Budapest: Akkor Könyvkiadó.

Varga B. (2017). Két Ukrajna? – Ukrajnamegosztottságának történelmi gyökerei. *Közép-Európai Közlemények*, 10 (2), pp. 155–167.

Wesselényi M. (1843). *Szózat a magyar és szláv nemzeti-ség ügyében*. Lipcse.

MÁRTON ZOLTÁN – RITTER KRISZTIÁN

A Homoród-Küküllő LEADER Egyesület működésének és vidékfejlesztési hatásainak elemzése

1. Bevezetés

„Van Székelyhonban, Udvarhelyszéken két kis, malmot hajtó folyó mindkettőnek Homoród a neve (...). Egyiknek Külső-, vagy Nagy-, a másiknak Belső- vagy Kis-Homoród a neve. Mindkettő a Hargitából ered Erdélynek északi felén...” (JÁNOSFALVI, 1858, 1. o.). Jánosfalvi Sándor István 1858-ban így kezdi bemutatni szülőházáját. Székelyföld természeti adottságai kiemelt figyelmet és védeltséget élveznek, gazdasága és társadalma hosszú idők folyamán változott, a történelem és politika formálta külső erővel. A tanulmányunkban bemutatjuk kutatásunkat, mely során ezen a történelmi területen működő, tevékenykedő helyi akciócsoport, a Homoród-Küküllő LEADER Egyesület működését, valamint a jövőbeli perspektíváját vizsgáltuk.

Az Európai Unió többek közt a területi különbségek növekedésének leküzdése céljából kezdte támogatni a vidékfejlesztési programokat. A hátrányosabb helyzetű területek kiemelt figyelmet kapnak a felzárkóztatás elősegítésére. A terület- és gazdaságfejlesztés az uniós források mellett nemzeti, regionális és helyi forrásokból is megvalósulhat. A terület- és vidékfejlesztés rendszerében a LEADER egy olyan, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból támogatott program, mely helyi szereplőkre bízta

a helyi fejlesztések szükségességének felmérését és irányítását. Miután Románia is csatlakozott az Európai Unióhoz, felhasználhatta annak forrásait, elindíthatta fejlesztéseit addig nem alkalmazott stratégiák, kidolgozott fejlesztési programok mentén 16 évvel a LEADER-program kezdete után.

2. Vidék, vidékfejlesztés, LEADER

A vidék egy több oldalról megközelíthető, összetett gazdasági, társadalmi, földrajzi és kulturális fogalom (HART ET AL., 2005), amelyet különböző strukturális megfontolásokból, különböző szempontokból (földrajzi, kulturális, gazdasági, szociális) különbözőképpen értelmeznek (I. BENNETT ET AL., 2019). Igazából évtizedek óta folyik a vita a vidék fogalmáról, mindez idő alatt számos meghatározás született annak tisztázására, ezek mégsem egységesen fedik le a fogalmat, különböző szempontokból közelítik meg, objektív vagy szubjektív módon értelmezik azt. Ebből adódóan nincs teljes lefedés a vidéket kutató tudományok (település-, népességtudomány, agrár-, közgazdaság, földrajz, néprajz, szociológia, stb.) meghatározásai között. „A vidéki területek meghatározása, attól függően, hogy a ruralitást milyen szempontból vizsgáljuk (földrajzi, szociális, gazdasági vagy

kulturális), különböző kritériumok szerint történhet; ugyanakkor a különböző szempontú vidék-lehatárolások más-más földrajzi lefedettséget eredményeznek” (MAÁ CZ, 2001, 13. o). Összességében elfogadjuk Kulcsár (2017) megközelítését, aki miközben egyetért Miller és Luloff (1981) véleményével (misperint a három dimenzió, amely megragadja a vidék fogalmának leglényegesebb elemeit, a következő: ökológiai, foglalkozási szerkezeti és szociokulturális dimenzió), illetve Tanvig (2000) megközelítésével (mely alapján a vidék a fizikai, társadalmi/kulturális és gazdasági elemek együttes sajátos kombinációja), megállapítja, hogy „a vidék fogalmának mennyiségi és minőségi jegyek alapján történő meghatározása egyaránt nem kielégítő” (KULCSÁR, 2017, 99. o.). Többek között ez is oka annak, hogy a vidéki térségek lehatárolásánál egy viszonylag egyszerű mutatót (népsűrűsége alapján, várost jellemző) használnak a legtöbben.

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése által 1996-ban elfogadott Vidéki Térségek Európai Kartája alapján a vidéki térség kifejezetten olyan szárazföldet, belső vagy tengerparti területet jelent, amely a kisvárosokat és falvakat is magába foglalja, gazdaságilag, szociálisan egységes egésznek alkot, és összehasonlítva a városi térségekkel:

- számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági tevékenységek, a szociális és kulturális struktúrák koncentrációja;
- a terület nagyobb részét mezőgazdasági, erdőgazdasági, természetvédelmi és kikapcsolódási célokra használják.

A dokumentum kiemeli a vidék multifunkcionális szerepét, meghatározza a vidék hármaskörét:

- Gazdasági funkciók: magukban foglalják kiemelten a mező- és erdőgazdálkodást, a halászatot, illetve a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítását, a falusi turizmus- és üdülés-rekreáció lehetőségeinek hasznosítását, és a rurális térségekben működő termelő és szolgáltató szervezetek működését;
- Természeti funkciók: ezek elsődlegesen az egészséges élet természetes alapjainak védelmét (föld, víz, levegő), a biológiai sokszínűséget, az erdő és más élőhelyek megővését, a biodiverzitást, a tájjellegnek a megővését, általában az ökológiai rendszerek védelmét jelentik;
- Társadalmi és kulturális funkciók: ezek a funkciók

a történelem során a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartásában, a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzésében nyilvánulnak meg (ET, 1996: I. rész/2. cikk.).

Ennek kapcsán fontos kiemelni, hogy az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek (ennek hazai vonatkozásáról l. többek közt KOVÁCH és MEGYESI, 2018). Miközben az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, a gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának átalakulása, új szerepkör betöltése, ami a multifunkcionalitás fogalma mentén érhető tetten. A multifunkcionalitás alap gondolata szerint a vidéki népesség jövedelme nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból, az élelmiszer- és ipari nyersanyag-termelésből, hanem a kulturális és környezeti feladatok ellátásából is származik (EFTEKHARI és SHADPARVAR, 2018). Emellett olyan versenyképes mezőgazdaságról is beszélünk, amely úgy alkalmazkodik a világgpiachoz/globalizációhoz, hogy a gazdálkodóknak megfelelő életszínvonalat és stabil jövedelmet is nyújt, szoros összefüggésben az élelmiszertermelés fokozódó társadalmi hasznosságával (KÁPOSZTA és NAGY, 2022).

Romániában a vidéki térségek lehatárolásánál először a romániai vidékfejlesztés Zöld Kartája című dokumentumot használták. Ez alapján a vidék magában foglalja mindazokat a tevékenységeket, amelyek a városon kívül zajlanak, továbbá három fontos jellemzővel bír: a viszonylag kevés lakosságból álló, kölcsönös kapcsolatokkal rendelkező közigazgatási közösségek; a szolgáltatások kifejezett hiánya; a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás különleges gazdasági szerepe. Később azonban az eltérő definíció áthidalására, az OECD megközelítését használták, mely három típusú rurális területet különböztet meg: gazdaságilag integrált rurális terület, köztes-, illetve távoli rurális terület:

- A gazdaságilag integrált vidéki területek, amelyek általában közel helyezkednek el egy-egy nagyobb központhoz, jó az infrastruktúra, a munkába való elhelyezkedés könnyebb. Ezek nagyvárosok melletti területek, ahol folytatnak mezőgazdasági termelést;
- A közbenső vidéki területek, amelyek távolabb

helyezkednek el a nagyobb központoktól, de infrastruktúráisan jól ellátottak, így jól tudnak csatlakozni mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi szállítási rendszerekhez. A mezőgazdaságtól függenek ezek a területek. Itt találhatóak mindazok a nagy farmok, amelyek nagyobb piacokra termelnek;

- A távol eső vidéki térségekben, amelyek távolabb esnek a nagyvárosoktól, általában alacsony a népsűrűség; viszonylag kevés munkalehetőség van, a lakosság többsége a mezőgazdaságban dolgozik, ezért nagyfokú az ettől való függés. Ezek nagyobb része félreeső, gazdaságilag elmaradott térség (MAKKAI, 2008).

Az OECD másik meghatározása, ami egy 1 km²-es rácshálós rendszeren alapul, szintén három kategóriát határol le. Ezek szerint:

- Alapvetően városi térség: a lakosság kevesebb, mint 20%-a vidéki klaszterben él;
- Átmeneti térség: a lakosság 20 és 50% közötti hányada él vidéki klaszterben;
- Alapvetően vidéki térség: a lakosság több mint 50%-a vidéki klaszterben lakik (az Európai Unió vidékkel kapcsolatos konkrét lehatárolására és kategorizálására cikkünkben nem térünk ki, de az ezzel kapcsolatos módszertani információkat I. az OECD vonatkozó kiadványában – OECD, 2019).

A tipológia alapján Románia területének 59,8%-a alapvetően vidéki térség, ahol a lakosság 46,2%-a él.

Románia vidéki területeinek alapvető jellemzői:

- Az oktatás, egészségügy elmaradottsága;
- A területi tulajdonviszonyok tisztázatlansága;
- Infrastruktúra alacsony szintje, hiánya;
- Az állatállomány csökkenése;
- A mezőgazdasági területek felaprózottsága („nadrágszj” parcellák);
- Jövedelmek elmaradottsága;
- Termékfeldolgozás hiánya;
- Munkahelyhiány, elvándorlás (MAKKAI, 2008, 56 o.).

A vidékfejlesztés fogalmát is számos módon próbálják meghatározni, ám csak a komplexebb, részletesebb leírás képes megragadni a vidékfejlesztést és fogalomkörének lényegét. Teljességében csak a rendszerszemléletű megközelítés képes feltárni a tudományterület tartamát. A vidékfejlesztés

és elsődlegesen a vidéken élő lakosság életminőségének, életszínvonalának javítását, fejlesztését értjük. Több szempont mentén valósul meg, több terület összessége eredményezi a vidéki élet hatékony fejlődését, ezek gazdasági, társadalmi, szociális, valamint környezeti hatásai is fontosak (FARKAS, 2002). Saját véleményünk szerint a vidékfejlesztés hatékonyságának elérése érdekében a helyi lakosság igényeinek és elvárásainak kell megfelelni, mert a vidéken élők tudják igazán, hogy számukra mi eredményezné leginkább az igazán releváns fejlődést.

Pető és Nagy (1999) szerint a többcélú fejlesztésre kell helyezni a hangsúlyt. Az integrált vidékfejlesztésben cél az életfeltételek, jövedelemviszonyok javítása, illetve a helyi erőforrások hasznosítási feltételeinek megteremtése. Ebben az összetett rendszerben a legfontosabb elem az emberi tényező, melynek fejlesztésében fontos a képzés és a szaktanácsadás. Összességében – Kulcsár (2017) alapján – a vidékfejlesztési programok a helyi kistérségi adottságoknak megfelelően egyaránt tartalmazhatnak mezőgazdasági, környezetvédelmi, oktatási, közösségfejlesztési, vállalkozásfejlesztési, turisztikai és egyéb fejlesztési elképzeléseket. Ezért van az, hogy az igazán hatékony vidékfejlesztési programok igen összetettek.

A vidékfejlesztési politika az 1990-es évek elején jelent meg az Európai Unió struktúrapolitikájában, míg Romániában az EU-s integráció során került előtérbe, és az uniós tudásformákra alapozott. Átvette a máshol látott példákat, kisebb-nagyobb mikroregionális kezdeményezéseket (KOVÁCS, 2000). A 2007–2013-as programozási időszakban, amelynek már Románia is része volt, az Unió vidékfejlesztési politikája intézkedések sorát kínálta, melyeket a tagországok beépíthettek az integrált vidékfejlesztési programjukba. A politika a vidéki területek fenntartható fejlődését tartotta szem előtt, és ennek érdekében a következő három fő szakpolitikai célra összpontosított:

- a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének javítása;
- a termőföld-hasznosítás támogatása és a környezet minőségének javítása; valamint
- az életminőség javítása és a gazdasági tevékenység diverzifikálásának ösztönzése.

A fenti három cél alkotta a vidékfejlesztési programok tematikus tengelyeit, amelyeket a LEADER-tengely, mint „módszertani” tengely kötött össze, mely tulajdonképpen a LEADER-kezdeményezések negyedik ciklusa (JUHÁSZ, 2007).

A LEADER eredetileg egy francia betűszó „Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale”, ennek jelentése: Közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében. A program fő célja a vidék fejlesztése az Európai Unió területén úgy, hogy helyi közösségek dolgoznak az adott probléma (gazdasági, társadalmi, környezeti) megoldásán, ezzel is elősegítve a gazdaság fenntartható fejlődését. Az alulról szerveződő endogén fejlesztési megközelítés a LEADER-program legfőbb jellemvonása. Ez a megközelítés a helyi erőforrásokból történő fejlesztésből indul ki, és azon alapszik, hogy a fejlődés a kulturális és természeti erőforrások ismerete nélkül alapvetően nem fenntartható. Éppen ezért a program legfontosabb szereplői olyan helyi partnerségek, amelyek ismerik a helyi igényeket, lehetőségeket és a belső erőforrásokat, melyekre alapozva, közösen kidolgozott tervekkel képesek segíteni a térség hosszabb távú fejlődését (MEZEI és VINCZE, 2001).

A LEADER céljai röviden az alábbiakban foglalhatók össze:

- Helyi közösségek ösztönzése az integrált, alulról építkező megközelítések kidolgozására;
- Közösségi kapacitások fejlesztése, innováció ösztönzése;
- Közösségi irányítás elősegítése;
- Többszintű kormányzás segítése (forrás: EC, 2014).

A LEADER-program hatásainak vizsgálata széles szakirodalomra támaszkodik. Ezek egyik fő konklúziója a program innovatív és integrátor szerepe (l. pl. DAX és OEDL-WIESER, 2016 vagy NEMES, 2018), a speciális megközelítési módja (l. pl. CSURGÓ és KOVÁCH, 2015), vagy éppen a gazdaságfejlesztésben betöltött funkciója (l. pl. RITTER és KASSAI, 2011.). Kiindulva a korábbi kutatási eredményekből, és mivel a cikk egyik szerzője (Márton Zoltán) mezőgazdasági mérnökként dolgozik a térségben, személyes érintettségnél fogva is adódott, hogy megvizsgáljuk,

a választott területen működő LEADER Egyesület fejlesztési hatásait.

3. Anyag és módszer

A Homoród-Küküllő LEADER Egyesület 2016. augusztus 29-én jött létre nonprofit szervezetként, határozatlan időre, 39 taggal (15 önkormányzat, 20 civil szervezet, 4 vállalkozás). A választott térség nevét az azt körülfogó Homoród és Nagy-küküllő folyókról kapta. Míg a terület közigazgatásilag 2016-ban jött létre a LEADER Egyesület által összefogott településekkel, addig földrajzi egységként, gazdasági illetve társadalmi tekintetben évszázados múltra tekint vissza. A térség Romániában, Hargita megye délnyugati részén található (1. ábra), amely a Központi fejlesztési régió része.

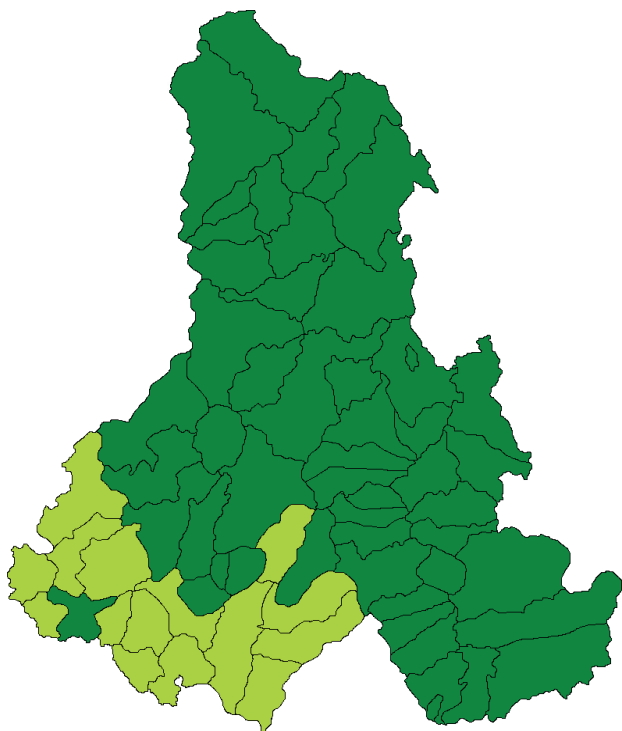
A Homoród-Küküllő térség állandó lakossága öregedő, enyhén csökkenő, 2017-ben 36428 fő, míg 2021-ben 36373 fő volt. A 2011-es népszámláláson a lakosság 97,2%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Az alapvető infrastruktúrát fejletlenség jellemzi, annak ellenére is, hogy az utóbbi években sok községben történtek fejlesztések (utcák, járdák kiépítése, vízrendszerek modernizálása, csatornázási munkálatok). Mindemellett a közutak használata, terhelése folyamatosan, a használt, illetve új járművek regisztrációja növekszik.

A 15 község területe 120 797 hektár, melynek 68%-a mezőgazdasági célú, de a terület jelentős erdőterületekkel is rendelkezik. A mezőgazdasági földterület 73%-a legelő és rét kategóriába tartozik. Tekintettel a térség ezen adottságaira, a területhasználat fő meghatározója, mezőgazdasági tevékenysége, az állattenyésztés.

A Homoród-Küküllő térség iparának jelentős részét kis- és középvállalkozások teszik ki, melyek a kereskedelmi szektorban működnek. Feldolgozóipari vállalkozások száma nem számottevő, a gyártás és szolgáltatás fejletlen. A nagy mennyiségű alapanyagunk köszönhetően jelentős ágazat a fafeldolgozás. A terület élelmiszeripara sem minősül fejlettnak, annak ellenére, hogy a térségben magas az állattenyésztési potenciál, és a nyersanyag biztosítva lenne.

¹ Etéd, Szentábrahám, Kápolnás, Székelyderzs, Felsőboldogfalva, Lővéte, Homoródszentmárton, Homoródmás, Bögöz, Oklánd, Galambfalva, Székelyandrásfalva, Újszékely, Siménfalva, Kányád.

1. ábra: Homoród-Küküllő térség Hargita megyében

Forrás: saját szerkesztés, 2023

A mezőgazdaság jelenléte a turizmusra is kihat, a 2020-ig meglévő turisztikai szálláshelyek több mint 85%-a agroturisztikai besorolás alatt működik (forrás: INS.ro), mely a mezőgazdaságot és turizmust is támogatja egyben, kiegészítő bevételt jelent a gazdálkodók számára, pozitív hatást gyakorol a gazdaságra és társadalomra egyaránt.

A 2022. évi tavaszi kutatásunk lényege a Homoród-Küküllő LEADER Egyesület munkájának megismerése volt, és ezen belül is a program hatásainak feltérképezése, kiemelten a helyi lakosság szempontjából. Tehát nem a program technikai működésére, és „direkt” hatékonyságának elemzésére, hanem annak inkább szubjektív megítélésére fókuszáltunk. A térségre vonatkozó szekunder adatok beszerzésén és elemzésén, valamint a vonatkozó dokumentumok (pl. Helyi Vidékfejlesztési Stratégia, pályázati anyagok, alapító okirat stb.) tanulmányozásán túl elsősorban primerkutatást végeztünk. Ennek keretében mélyinterjúkat készítettünk a Homoród-Küküllő LEADER Egyesület elnökével, illetve

az Egyesület partnerségében álló 15 község polgármestereivel. Ezzel párhuzamosan kérdőíves kutatás során vizsgáltuk, hogy a térség településein élők mennyire ismerik az Egyesületet, pályáztak-e, milyen tapasztalataik és észrevételeik, illetve javaslataik vannak a HACCS jövőjével kapcsolatban.

A Covid19-világjárvány okozta válság miatt online végzett, véletlen mintavételezésen alapuló kérdőíves során 224 háztartást sikerült bevonni a vizsgálatba (az elemszám minden bemutatott kérdőív eredményénél 224).

A kutatási elején, a szakirodalom, illetve térségi tapasztalataink alapján az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg.

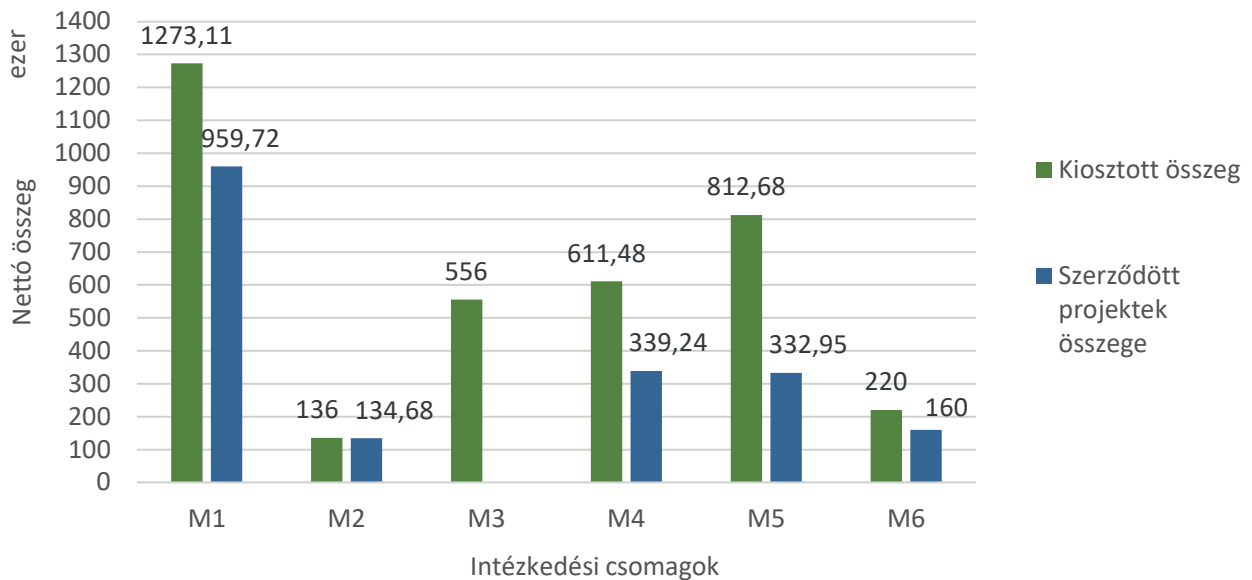
- H1: Nagy fontossággal bírnak a pályázatok a községek életében.
- H2: Az Egyesületnek nagy szerepe van a vidéki élet minőségének javításában.
- H3: Magas a LEADER pályázati hajlandóság a térségben.
- H4: A polgármesterek véleménye alapján az Egyesületnek fontos szerepe van a térség jövőjét illetően.

A következőkben elsősorban a kérdőíves primerkutatás során nyert eredmények ismertetésére szorítunk, esetenként kiegészítve az interjúk kutatás tapasztalataival, kiemelve a legfontosabb megállapításokat.

4. Kutatási eredmények

A HACCS-hoz, az indulása óta, az előző programozási periódusban eltelt időben (2017–2020) 51 pályázatot adtak be, melyek 82%-a szerződött és kapta meg az odaítélt, vissza nem térítendő támogatást. 12%-uk nem megerősített, nem támogatható projekt volt, illetve 6% támogathatónak minősült, viszont nem valósult meg a szerződéskötés. Minden településen volt legalább egy nyertes pályázat. Mindezen pályázatok értéke csaknem 2 millió euró, mely a teljes költségvetési ciklus keretének felét használta fel. A 2. ábra az egyes intézkedéseket mutatja be a lehívott (az adott tevékenységre kiosztott pénzügyi keret) és a valójában kiadott (szerződött projektek) pénzügyi keretében.

2. ábra: A vizsgált Egyesület intézkedési csomagokénti összesítője, 2017–2020 (EUR)

Az egyes intézkedések: M1 – A vidéki élet minőségének javítása; M2 – A kulturális, közösségi és turisztikai élet javítása felszerelések és beruházások által; M3 – Mezőgazdasági termékek feldolgozása és hasznosítása; M4 – A könnyűipar, a szolgáltatások, népművészet és kézművességet célzó vállalkozások létrehozása és fejlesztése; M5 – A mezőgazdaság hatékonyságának növelése; M6 – Nem mezőgazdasági kezdővállalkozások (START-UP) létrehozása;

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

A HACS adatai alátámasztják a program fontosságát. Az M1 (A vidéki élet minőségének javítása) meglehetősen népszerűnek és aktuálisnak mondható a települések között, 3 év alatt sikerült az összes település önkormányzatának (15) pályázni és elnyerni a támogatást, mely átlagosan 64 ezer eurót jelent településenként, ezzel felhasználva a kiosztott keret több mint 75%-át. Az M2 (A kulturális, a közösségi és az idegenforgalmi élet fejlesztése) intézkedés – bár a legalacsonyabb összeget osztották ki – a keret felhasználását tekintve a legsikeresebbnek mondható: a hat beadott és nyertes pályázat 99%-ban kihasználta a meghatározott pénzügyi keretet. Az M3 – Mezőgazdasági termékek feldolgozására és hasznosítására irányuló – intézkedésre a támogatás alacsony intenzitásának köszönhetően nem érkezett sajnós pályázat. Az M4 (A könnyűipar, a szolgáltatások, népművészet és kézművességet célzó vállalkozások létrehozása és fejlesztése) intézkedésre beadott 15 projektből öt nem támogatott és kilenc szerződött, ez utóbbinak harmada valósult

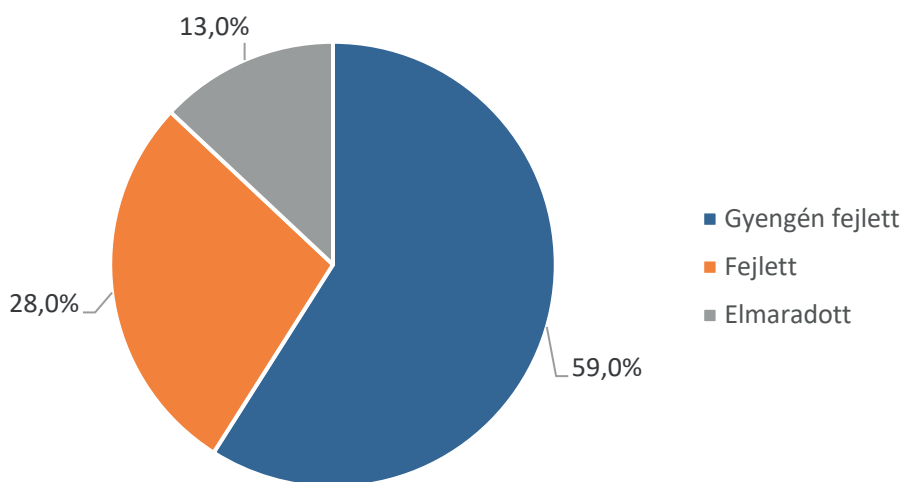
meg a kutatásunk idejére. Az M5 (A mezőgazdaság hatékonyságának növelése) intézkedésre, a második legnagyobb pénzügyi kerete ellenére a legkevesebb projekt érkezett be. A támogatást kapott négy projekt költségei a keret mindössze 38%-át használják fel. Ugyanakkor 2017–2020 között nyolc kis- és középvállalkozás kapott maximális (20 ezer eurós) támogatást az M6 (Nem mezőgazdasági kezdővállalkozások létrehozása) intézkedés keretében (az adatok forrása: HACS-adatközlés, 2022). A polgármesteri interjúk alapján azonban kiemelhető, hogy összességében a nyertes pályázatok hosszú távon hozzájárulnak a települések gazdasági növekedéséhez, a társadalom életminőségének fejlesztéséhez, emellett a hagyományos és modern tevékenységek színesítik a régió szolgáltatási szektorát.

A kérdőívet gyakorlatilag fele-fele arányban töltötték ki a nők és a férfiak, legnagyobb arányban (44%) a 26–35 év közöttiek, 82%-ban közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők minden érintett település részvételével a mintában.

Szerettük volna megtudni, hogy a térség lakói hogyan vélekednek a térség fejlettségéről, amelyben a településük található (3. ábra). A válaszadók többsége, azaz 59%-a gyengén fejlettnak, 28%-a fejlettnek tartja, 13%-a elmaradottnak ítéli meg a Homoród-Küküllő térséget, amelyben települése található. Szerettük volna megtudni a térség lakóitól, hogy ismerik-e az Egyesületet, és ezáltal a munkájukat. A kitöltők 43%-a válaszolta azt (4. ábra), hogy halott már az Egyesületről, és ismeri is a tevékenységét. 31% hallott már az Egyesületről, de nem ismeri a

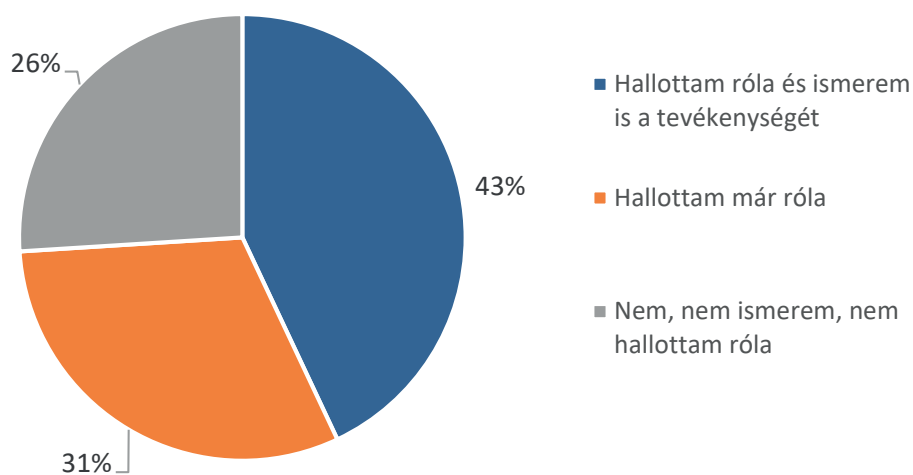
tevékenységét, tehát biztos, hogy még nem is pályázott, miközben a válaszadók 26%-a nem ismeri az Egyesületet, és nem is hallott róla, tehát semmilyen kapcsolat nincs köztük. Aki hallott már legalább az Egyesületről, azok 49%-a ismerőse által ismerte meg, találkozott vele először; míg 25% legelőször egy tájékoztató karaván alkalmával ismerte azt meg. A válaszadók meglepően alacsony (11%) aránya pályázott. Az interjúk alapján világossá vált, az egyik fő probléma, hogy a lakosság nagyon passzív, nem mernek pályázni, félnek. Ezen változtatni kell,

3. ábra: A válaszadók megoszlása a térség fejlettségi szintjének megítélése alapján (%)

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

4. ábra: Homoród-Küküllő LEADER ismertségének megoszlása (%)

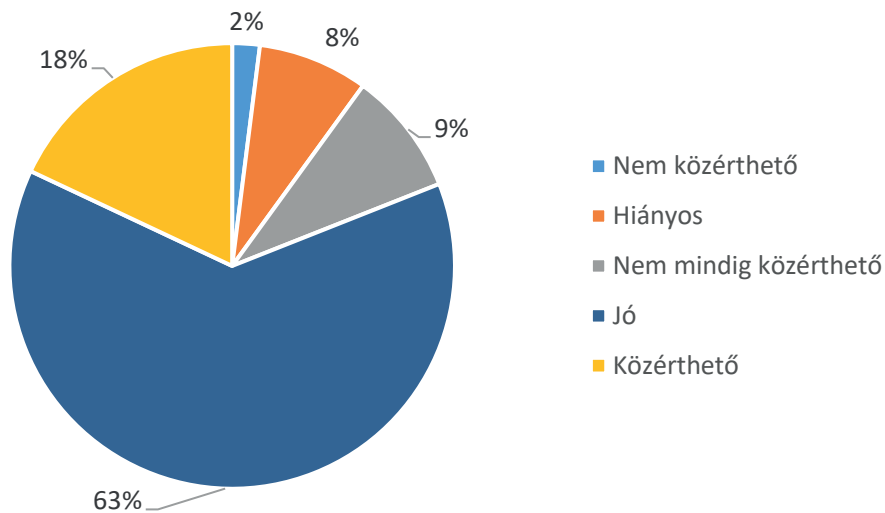
Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

mozgósítani, tájékoztatni kell az embereket, akár minél több pozitív példa bemutatásával is. Már csak azért is, mert a pályázók nagy része, 71%-a nyert, és csak a pályázatok 29%-a volt nem támogatható projekt, tehát elmondható, hogy érdemes volt pályázni. Az Egyesület információ-szolgáltatásának minőségét is szeretnénk volna feltérképezni, tehát annak milyenségét, vagy közérthetőségét is megkérdeztük a térség lakosságától. A válaszadók többsége, azaz 60%-a jónak találja az Egyesület információszolgáltatását, és meg is érti azt (5. ábra).

A közérthető kategóriát 18% választotta. 9%-kal a nem mindig közérthető, 8%-kal a hiányos, és a legkevesebb, 2%-kal a nem közérthető kategória képviseli magát. Amennyiben összeadjuk a három legalacsonyabb kategóriát, kapunk egy 19%-os olyan csoportot, amelyik kifogásolja a H-K. LEADER információszolgáltatását.

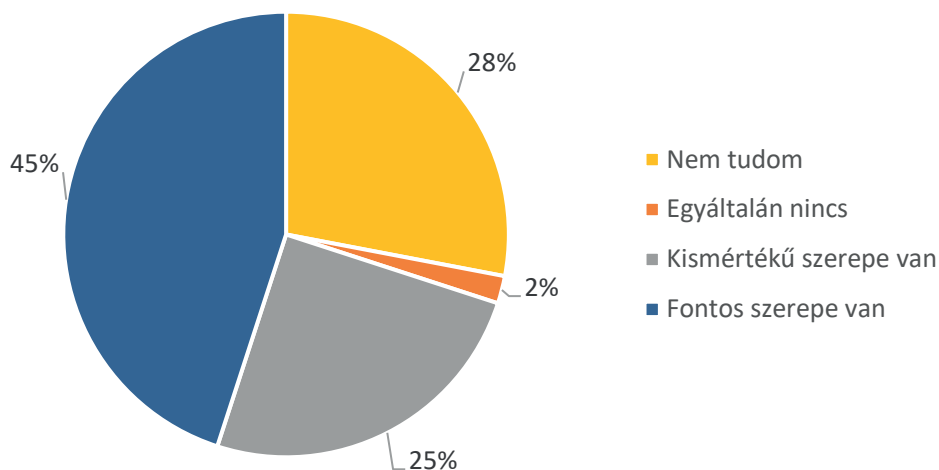
Kíváncsiak voltunk a térségben található települések lakóinak véleményére azzal kapcsolatban, hogy meglátásuk szerint a helyi akciócsoportnak milyen szerepe van a vidékfejlesztésben (6. ábra).

5. ábra: A Homoród-Küküllő LEADER általi információszolgáltatás közérthetőségének megítélése (%)

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

6. ábra: A HACs szerepének megítélése a válaszadók körében (%)

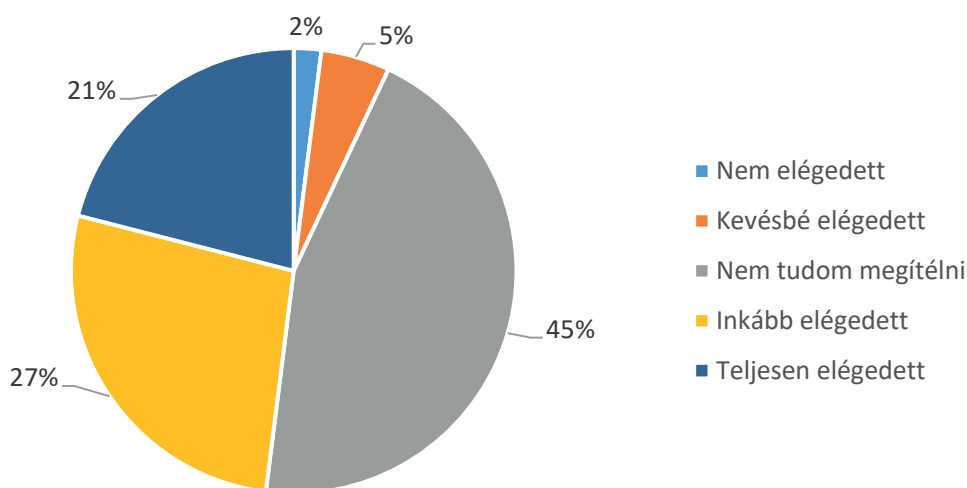
Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

Örvendetes, hogy a válaszadók 45%-a úgy véli, hogy fontos szerepe van az akciócsoporthoz a vidékfejlesztésben. Ez egyezik a saját tapasztalatainkkal is. A második nagy csoport, ami a válaszolók 25%-a, vélhetően nem ismeri az Egyesületet, annak tevékenységét, ezért nem tudja megítélni, hogy milyen szerepe van. Kismértékű szerep jut az akciócsoporthoz a vidékfejlesztésben a kitöltők negyede (25%) szerint, és mindösszesen 2% mondja azt, hogy egyáltalán nincs szerepe.

A kérdőív utolsó kérdése a H-K. LEADER Egyesület munkájával kapcsolatos elégedettség felmérésére

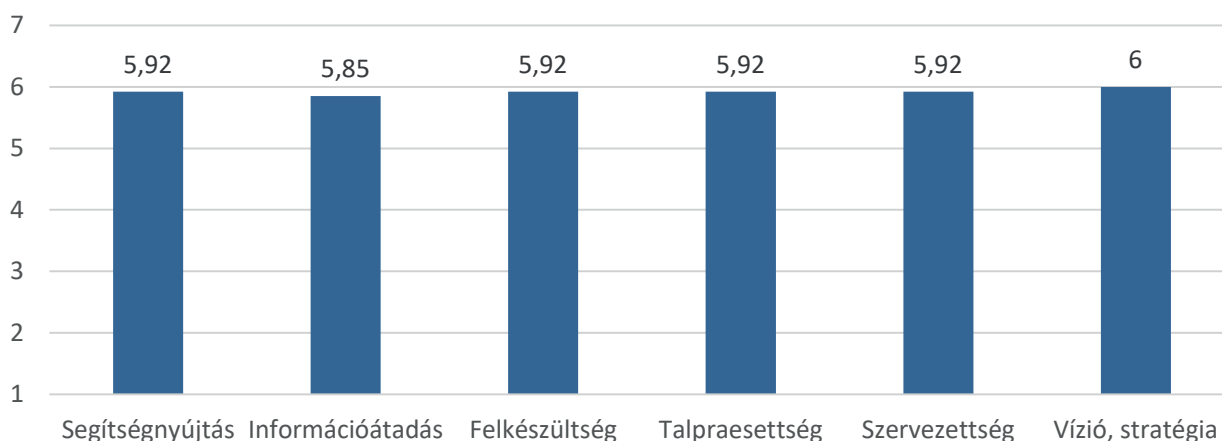
irányult (7. ábra). A kitöltők 45%-a nem tudja megítélni, mivel vélhetően vagy nem ismeri az Egyesületet és tevékenységét, vagy nem pályázott, nem volt semmi fajta együttműködésük. 27% inkább elégedett, 21% teljesen elégedett, 5% kevésbé elégedett és 2% nem elégedett az Egyesület eddigi munkájával. Az interjúk során a polgármestereket is megkértük, hogy értékeljék a programot. Az eredmények alapján (8. ábra) a polgármesterek összességében elégedettek az Egyesület működésével. Az 1-től 6-ig terjedő pontozási skálán minden vizsgált tényező majdnem 6-os értéket mutat.

7. ábra: A HACs-csal kapcsolatos elégedettség megoszlása (%)

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

8. ábra: A Homoród-Küküllő LEADERREL kapcsolatos polgármesteri elégedettségi mutatók (átlagpontszám)

Megjegyzés: 1–6 skálán, ahol 1=nagyon rossz..., 6=kitűnő

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2023

A legalacsonyabb, de az is magas értékkel, az „Információátadás”, a maga 5,85 pontos átlagértékével, aminek oka lehet, hogy bizonyos esetekben értelmezési különbségek vannak az Egyesület és a vezetők között. Az abszolút legmagasabb értékkel (6 pont) a vízió és stratégia áll, mivel a polgármestereknek biztos támpont az Egyesület és az önkormányzatok közti együttműködés, és a közös tervezés.

5. Következtetések, javaslatok

A fenti eredmények, valamint az itt részleteiben be nem mutatott polgármesteri interjúkon elhangzottak figyelembevételével az alábbi megállapítások tehetők.

A Homoród-Küküllő térségben rengeteg potenciális érték van (pl. a kulturális és természeti adottságok, az összetartó közösség, a mezőgazdasági hagyományok, a fiatalabb generáció innovációs hajlama stb.), amelyeket jobban ki lehetne használni. Ezekkel bővíteni, gazdagítani, fejleszteni lehetne ezt a gazdaságilag elmaradott térséget (új vállalkozások indításával, munkahelyek teremtésével, a turizmus ösztönzésével stb.). Mindezek mellett az elmúlt időszakban majdnem minden községben történtek legalább infrastrukturális beruházások (vízvezeték kiépítése, szennyvízhálózat kiépítése, utak aszfaltozása, kommunikációs hálózatok kiépítése), amelyek a mai életünknek elengedhetetlen feltételei.

Vizsgálatunk alapján a lakosság körében nem számít ismertnek az Egyesület, a lakossági kérdőívek kiértékelése alapján elmondható, hogy a térség lakosságának nagy százaléka nem ismeri, nem is hallott az Egyesületről, ezért a pályázási kedv is alacsony. A polgármesteri vélemények és a lakossági kérdőív alapján is arra a következtetésre jutottunk, hogy a lakosság nagy része passzív, nem pályázik, nincs hajlandóság, alacsony a pályázási kedv.

A kutatás során viszont azt is tapasztaltuk, hogy minden polgármester maximálisan meg van elégedve az Egyesület munkájával. A lakosság nagy százaléka nem tudott véleményt mondani, mert nem ismerik az Egyesületet. Viszont, akik ismerik, azoknak jó tapasztalataik vannak, úgy vélik, hogy felkészült, operatív csapat van, jó az információszolgáltatás.

A községvezetők a Homoród-Küküllő LEADER Egyesület munkáját nélkülözhetetlennek tartják a térség

jövője szempontjából. Az együttműködés virágzó, gyümölcsöző, és szeretnék is azt a kapcsolatot fenntartani. Összességében elmondható, hogy népszerűek az Egyesület által kiírt pályázatok az önkormányzatok számára, a program nagy jelentőséggel bír egy-egy település életében, mert olyan beruházásokat tudnak megvalósítani, végrehajtani, amit amúgy nem. Ezért az első hipotézisünket bizonyítottuk.

A vidéki élet minőségének a javítását az intézkedésben kiírt támogatási lehetőségeken keresztül tudjuk definiálni. A pályázatokon keresztül sportpályák létrehozását és fejlesztését, a települések közszolgáltatásainak és területi infrastruktúrájának javítását célzó gépbeszerzéseket, illetve kulturális-, turisztikai- és területfejlesztési beruházásokat tudtak eszközölni. A beszerzett felszerelések között több traktor, hóeke, szennyvíz-szippantó, ágaprító stb. található. Mind a lakossági, mind a településvezetői vélemények alapján ezek a gépek sokat jelentenek egy-egy közösségnek, hiszen elengedhetetlen kellékei a települések mindennapi életének. A polgármesteri interjúk alapján, illetve „A vidéki élet minőségének javítása” intézkedéscsomagon keresztül (ld. 2. ábra) a vidéki élet minőségének a javításában nagyon nagy szerepe van a pályázatoknak, ezáltal az Egyesületnek, amivel beigazolódott a második hipotézis is.

A kérdőív alapján áttételesen, de a HACS vezetőivel, valamint polgármesterekkel készült interjúk alapján elmondható, hogy alacsony a térség vállalkozási kedve és a pályázati hajlandóság is (a kutatásunk során kifejezetten a programmal kapcsolatos, tehát nem az általános hajlandóságra kérdeztünk rá). Így a harmadik hipotézis, miszerint magas a pályázási hajlandóság a LEADER-térségben, nem igazolódott be, mivel ez a szám nagyban elmarad az Egyesület lehetőségeitől. Azt gondoljuk, hogy ezen az alacsony pályázási hajlandóságon javítani kell, és ebben nagy szerepe lesz majd a jövőben a polgármestereknek és az Egyesületnek is.

Az azonban az interjúk alapján elmondható, hogy a Homoród-Küküllő Leader Egyesületnek biztos jövőképe van, különösen hogy az új ciklusban az Egyesület által felhasználható pénzkeret jelentősen nő. Az önkormányzati vezetők egyöntetűen (tehát kivétel nélkül) pozitívan vélekednek arról, hogy

hogyan látják a saját közösségük és a HK LEADER jövőjét. A vélemények szerint, ha külső befolyás (járvány, háború) nem változtat a helyzeten, akkor a kapcsolatot mindenképp fent szeretnék tartani. Az Egyesület hasznos, alulról építkező, ezáltal szorosan összefonódik a települések életével, így van jövőképe, és minden megkérdézett szerint a továbbiakban is gyümölcsöző lesz a kapcsolat.

Úgy véljük, a LEADER-program olyan térségi, helyi szintű fejlesztést kínál, amelyek jól megmutatják, hogy hogyan valósítsunk meg, fejlesszünk külső forrásból a helyi igényeknek megfelelően. Azok a szakemberek, akik a HACS-nál dolgoznak, ismerik a térség problémáit, a bürokrácia útvesztőit, és lehetőséget kínálnak a fejlesztésekre, beruházásokra az alapszükségletek biztosítása mellett.

Összességében a LEADER-források nagyon fontosak egy székelyföldi LEADER-csoport számára, mivel ezek helyben eldönthető és helyben elkölthető források, így nagymértékben az itt élő magyarság koordinációja alá tartoznak, ennél fogva nagyobb eséllyel is pályázhatnak rá és nyerhetnek rajta a helyi magyar közösség tagjai.

Ennek fenntartásához – a kutatás eredményeképpen – mindenképp javasolnánk a község vezetőinek, hogy nagyobb intenzitással vonják be az embereket a pályázási lehetőségekbe, az információszolgáltatásba, segítve őket a bürokráciában, az adminisztrációban, ezáltal az Egyesület munkáját még hasznosabbá, hatékonyabbá téve, és hosszú távon hozzájárulva a határon túli Magyarország gazdasági- és társadalmi boldogulásához.

Irodalom

Bennett, K. J. et al. (2019). What Is Rural? Challenges And Implications Of Definitions That Inadequately Encompass Rural People And Places. *Health Affairs*, 38 (12), pp. 1985–1992.

Csurgó, B. és Kovách, I. (2016). The LEADER Programme in Hungary – Bottom-up Development with Top-down Control? In Granberg, L. et al. (Eds.) *Evaluating the European Approach to Rural Development :Grass-roots Experiences of the LEADER Programme* (pp. 53–77). Farnham: Ashgate Publishing.

Dax, T és Oedl-Wieser, T. (2016). Rural innovation ac-

tivities as a means for changing development perspectives – An assessment of more than two decades of promoting LEADER initiatives across the European Union. *Studies in Agricultural Economics*, 118 (3), pp. 30–37 <http://dx.doi.org/10.7896/j.1535>

EC (2014). *Factsheet on Rural Development Programme for Romania*. Brussels, European Commission, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/key_policies/documents/rdp-factsheet-romania_en.pdf Letöltés: 2021.08.19.

Eftekhari, H. és Shadparvar, V. (2018). Multifunctional agriculture: Agriculture renewal as a modern paradigm for agriculture and rural development. *International Journal of Agricultural Management and Development*, 2018 (2), pp. 231–244.

ET (1996). *Vidéki Térségek Európai Kartája*. Brussels, Committee on Agriculture and Rural Development <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7441&lang=en>, Letöltés: 2021.10.10

Farkas, T. (2002). Kistérségek a vidékfejlesztésben. *Doktori értekezés*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Hart, G. L. et al. (2005). Rural Definitions for Health Policy and Research, *American Journal of Public Health*, 95 (7), pp. 1149–1155.

Jánosfalvi, S. I. (1858). *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*. Kolozsvár: Minerva Rt.

Juhász, M. (2007). *Vidékpolitika – strukturális politika*. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar.

Káposzta, J. és Nagy, H (2022). The Major Relationships in the Economic Growth of the Rural Space. *European Countryside*, 14 (1), pp. 67–86. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0004>

Kovách, I. és Megyesi, B. (2018). A vidék harminc éve. A magyar vidék alakulása az erőforrások, a társadalmi tőke és fejlesztéspolitikai változásainak tükrében. *Erdélyi Társadalom*, 16 (1), pp. 83–104.

Kovács, T. (2000). Vidékfejlesztés és finanszírozás az Európai Unióban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, XIV (3), pp. 163–178.

Kulcsár L. (2017). *A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések*. Kolozsvár: Kriterion.

Maác, M. (2001). A vidékfejlesztés helye, szerepe és fejlődési lehetőségei az Európai Unióban. *Doktori értekezés*. Gödöllő: SZIE.

Makkai, G. (2008). *Vidékfejlesztés*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

- Miller, M. K. – Luloff, A. E. (1981). Who is Rural? A Typological Approach to the Examination of Rurality. *Rural Sociology*, 46 (4), pp. 608–625.
- Nemes, G. (2018). A társadalmi innováció és integrált vidékfejlesztés – két jó gyakorlat. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, XV (3), pp. 69–78.
- OECD (2019). *Rural 3.0 People-Centred Rural Policy*. Paris, OECD <https://www.oecd.org/rural/rural-development-conference/documents/Rural-3.0-Policy-Highlights.pdf> Letöltés: 2020.12.12.
- Pető, K. és Nagy, G. (1999). Vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon. In Vizdák, K. (szerk.), *II. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok* (pp. 45–51). Mezőtúr: GATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar.
- Ritter, K. és Kassai Zs. (2011). A LEADER program szerepe az agrárfoglalkoztatási válsággal küzdő kistérségekben. *Gazdaság és Társadalom*, 3 (3–4), pp. 112–140.
- Tanvig, H. W. (2000). *Rural Innovative Strategies – A New Paradigm for Rural Development*. Paper Presented at the Conference European Rural Policies at a Crossroad. Aberdeen: Aberdeen University.

TÓZSÉR ANETT

A matyó népművészet jellemzői és hatása a matyóföldi települések fejlődésére és a térségben élők identitására

Bevezetés

„A matyóság a 18–19. században kialakult néprajzi csoport, elsősorban az Alföld és a hegyvidék találkozásánál fekvő mezőváros, Mezőkövesd népességét foglalja magában. A helyi hagyomány matyónak tartja a két szomszédos falu, Tard és Szentistván népét is. A három közösség kulturális arculatában azonban jelentős különbségek is mutatkoznak, miközben hasonló vonások ismerhetők fel a Bükkalja falvainak örökségével is.

A matyóság kulturális önazonosságát elsősorban Mezőkövesd hordozta” (MATYÓ NÉPMŰVÉSZETI EGYESÜLET, 2010, 3. o.). „A matyó örökséget meghatározza a matyó néprajzi csoport ma is élő, jellegzetes stílusú, színes népművészete, egyedi viselete és katolikus vallásossága”. A matyóság sajátos népművészete a néprajzi csoport hagyományos népi kultúrájának, társadalmának, életformájának, több évszázados gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésének eredményeként jött létre (SZELLEMI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MAGYARORSZÁGON).

„A 19. század végén alakult ki a matyók jellegzetes tarka, szabadrajzú, térkitöltő hímzése, amelyet lakástextileken, valamint vászon és bőr viseletükön egyaránt alkalmaznak. A számtalan motívum között

legjellegzetesebb a matyó rózsá. A karakteres matyó népviseletet ugyancsak nagy becsben tartják és ma is szívesen felöltik a különböző helyi közösségek tagjai a hagyományörző és az ünnepi rendezvényeken” (HUNGARIKUMOK GYŰJTEMÉNYE – MAGYAR ÉRTEKTÁR, SZELLEMI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MAGYARORSZÁGON).

A matyó népművészet kiemelkedő jelentőségét mutatja az is, hogy 2012 óta szerepel az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) által nyilvántartott, az emberiség szellemi kulturális örökségét összegyűjtő reprezentatív listán. A Hungarikum törvény erre vonatkozó III. 12. § (2) pontja alapján az érték a Hungarikum Bizottság 2013. január 31-i döntésével a Hungarikumok Gyűjteményébe is felkerült, úgynevezett „törvény általi hungarikumként” (HUNGARIKUMOK GYŰJTEMÉNYE – MAGYAR ÉRTEKTÁR, SZELLEMI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MAGYARORSZÁGON). Amellett, hogy a matyó népművészet formálójá lehet a nemzeti identitásunknak is, jelentős szerepe van a települési örökségértékek megőrzésében, ezáltal pedig a helyi identitás erősítésében s nem utolsósorban a helyi szolgáltatások fejlesztésében. A matyó népművészet, a települési örökség megőrzése és hasznosítása számos közvetlen és közvetett haszonnal jár a vizsgált térség társadalmára és gazdaságára nézve. Hozzájárul többek között a közösségépítéshez,

a helyben történő munkahelyteremtéshez és -megőrzéshez, a hungarikumra épülő szolgáltatások fejlesztéséhez, a turizmus növekedéséhez, a helyi adóbevételek növekedéséhez.

A matyók öntudatosan vállalták és vállalják ma is a hovatarozásukat. Identitástudatuknak, hagyományaikhoz való érzelmi kötődésüknek több megnyilvánulása figyelhető meg mind személyes, mind társadalmi környezetükben. *Jelen kutatással arra kerestem a választ, hogy mi jellemzi a matyó népművészetet, és hogy az hogyan, milyen eszközökkel alakítja ma az itt élőkben a matyóságtudatot. Vizsgáltam továbbá azt is, hogy a matyó népművészetnek milyen hatása van a települési és a térségi munkahelyteremtésre, valamint a közösségépítésre.*

A matyó népművészetnek a települési identitásra gyakorolt hatásait vizsgálva *hipotézisként azt fogalmaztam meg, hogy a Matyóföldön élők büszkéek a matyóságukra, valamint hogy a települések vezetése is figyelmet fordít a matyó értékekre és sok helybéli megélhetését biztosítják a matyó népművészetre építve.*

A téma feldolgozásánál alapul vettem a matyó népművészet témában eddig megjelent írásokat. Szakirodalmi kutatásom kitért a matyók eredetére és matyó népművészetnek (a hímzés, a viselet és a szokások) a vizsgálatára. A matyó identitást vizsgáló témakörben hét interjúalannyal készült interjú válaszait használtam fel. Ők az alábbi interjúalanyok voltak: Tard polgármestere, a Mezőkövesdi Tourinform Iroda vezetője, a Matyó Kertbarát Egyesület elnöke, a Mezőkövesdi Művelődési Ház igazgatója, a Matyó Nagymama Klub vezetője, a mezőkövesdi református lelkész és a Galéria Vendégház tulajdonosa. A strukturált interjúk során, az interjúvázlatban előre meghatározott kérdésektől csak minimálisan tértem el. Ez lehetőséget biztosított az interjúalanyok válaszainak az összehasonlítására, illetve szintetizálására.

A kutatási célt vizsgáló, az alábbi kérdésekre kerestem a választ.

- Hogyan tudják tovább vinni ezt az örökséget? Ennek a mai életben való megjelenítését hogyan valósítják meg, illetve hogyan képzik el?
- Hogyan, milyen formában és hangsúlyokkal ismertetik meg a matyó népművészetet a fiatal generációkkal? Hogyan hagyományozzák át az értékeket a fiatalok számára?

- Hogyan valósul meg a hagyományos kultúra tovább élését elősegítő intézmények, civil szervezetek működtetése a településen? Milyen rendezvények segítik az örökségátadást?
- Milyen mértékben hat a matyó népművészet a települési és térségi munkahelyteremtésre, a vállalkozásokra és a civil szervezetekre, a közösségépítésre és a településfejlesztésre?
- Hogyan viszonyulnak az itt élők a matyó népművészethez? Milyen területeken érzékelhetők ezeket a viszonyulásokat?

A Matyóföld elnevezése

Egyik magyarázat szerint a Matyóföld elnevezése Mátyás királyhoz kötődik, mivel állítólag Mezőkövesden és a környékbeli településeken gyakori volt a Mátyás király neve után adott Mátyás keresztnév. Ennek a névnek egy becézett formája a Matykó, Matyó (HUNGARIKUMOK GYŰJTEMÉNYE – MAGYAR ÉRTÉKTÁR). Istvánffy Gyula megjegyezte, „hogy a Mátyás névnek a deminutív i képzővel ellátott alakjából, a Matyiból lett aztán a Zsuzsi Zsuzsó, a Kati Kató, a Pali Palkó, a Feri Ferkó mintájára a Matyó, amely név lassankint magára az egész mezőkövesdi népre alkalmaztatott” (ISTVÁNFFY, 1896, 456. o.). Mivel ezt sokan emlegették, ezért a környező települések lakói egyre inkább matyónak nevezték el az itt élőket.

A matyó névvel összefüggő fenti magyarázathoz hasonló álláspontot képviselt Györffy István is. A néprajzkutató felhívta a figyelmet arra, hogy az első leírás a matyókról először a Kassai Szókönyvben jelent meg (NAPKELET I., 1857), amely a matyók eredetéről ezt mondta: „Mezőkövesd, Szentistván és még Tard népes községekben egy tájszólás, -viselet, -szokás, -jellemvonás tekintetében mintegy különvált fajtát képez a magyar népnek. Nevöket Mátyás királytól vették, aki őket, Mezőkövesd lakosait több szabadsággal megajándékozta, sőt egy okmányt részökre Mezőkövesden adott ki és írt alá, ahonnan Mátyás fiainak s végre Matyóknak neveztettek el később, és nemcsak a kövesdi, hanem a tulajdonosaiknak elsajátított két szomszédbeli lakosok is.” (GYÖRFFY, 1929a, 137. o.).

Istvánffy Gyula is a Mátyás keresztnévből eredeztetete a matyó népnevet, őket „Mátyás fiainak” nevezve (ISTVÁNFFY, 1896, 454. o.). Ennek az alábbi történeti

bizonyítékát adta: „Mátyás királynak a csehek ellen viselt háborúja alkalmával a mezőkövesdiek a hadsereg létszámát 20, saját költségükön fölfegyverzett katonával szaporították, azonkívül a hadak élelmezéséhez is jelentékenyen hozzájárultak. Mátyás király viszonzásul Mező-Kövesd városát kiváltságokkal ellátva előbb szabadkirályi várossá emelte, majd 1464-ben pecsétet adományozott neki. Nyolcz évvel később 1472-ben személyesen meglátogatta őket, s látván a nagy dűlást, amit a lengyelek rajtuk véghez vittek, adójukat örök időkre évi kétszáz arany forintokban állapította meg, s a várost önálló bírászkodási joggal ruházta fel. A királyi kegy ennyi jelével elhalmozott város lakossága a jótévő iránti hálából, nagyon hihető, hogy újszülött gyermekeit örömmel és minél sűrűbben kereszteltette a Mátyás névre.” (ISTVÁNYFY, 1896, 454–456. o.).

A Mátyás király tiszteletéhez kapcsolódó matyó névvel kapcsolatban Györffy további vizsgálatokat is végzett. Tanulmányozta, hogy a régebbi és az újabb név szerinti összeírásokban csakugyan elterjedt volt-e a Mátyás keresztnév Mezőkövesden. Úgy találta azonban, hogy az egyéb keresztnevek között mindig kisebbségben volt ez a név. Sőt a 15-16. századból fennmaradt töredékes névlajstromokban Mátyás keresztnévet egyáltalán nem találtak. A Mátyás név először az 1682. évi összeírásban bukkant fel. Mezőkövesden az 5%-ot egyedül 1770-ben haladta meg, amikor a Mátyások száma a 10%-ot elérte, de ekkor sem ez volt a legelterjedtebb keresztnév. Nem valószínű tehát, hogy Mátyás király emlékére keresztelték volna gyermekeiket Mátyásnak. Ez esetleg indokolt lehetett volna Mezőkövesden, azonban Tardon és Szentistvánon semmiképpen, mert ez a két falu sem Mátyás király korában, sem azután nem tartozott Mezőkövesdhez, sem azzal nem volt egy birtoktest. Tard a cserépi vár tartozéka, Szentistván az egri káptalané volt; Mezőkövesd pedig a diósgyőri várhoz tartozott. Ebből következően Tardon és Szentistvánon a Mátyás keresztnév ritka volt: például 1828-ban mindkét helyen az 1%-ot alig haladta meg (GYÖRFFY, 1929a, 138. o., DALA ÉS ERDÉLYI, 1993a, 35. o.).

„Az, hogy a matyó nevet nem a kövesdi nép adta magának, abból is kitűnik, hogy a Mátyást nem becézte Matyónak, hanem Matyók-ot mondott. A matyóvá csonkítást egy más dialektust beszélő szomszédos nép végezhetette el, aki a *k* véghangzóban

többes szám képzőt vélt s azt a névből elvonta” (GYÖRFFY, 1929b, 6. o.). Györffy István véleménye szerint a matyó név nem más, mint a Mátyás névből alakított gúnynév, amelynek semmi köze nincs Mátyás királyhoz. Teljességgel valószínűtlennek tartotta, hogy éppen a matyók nevezték volna el magukat ezzel a névvel. „A gúnynév ráragad az emberre, de maga nem gúnyolja önmagát” (GYÖRFFY, 1929a, 140. o.). Mezőkövesd is azóta vállalja a nevét, amióta kitalálták és elterjesztették, hogy ez a név Mátyás király fiai, híveit jelenti. Györffynek az volt a gyanúja, hogy a matyó gúnynevet a szomszédos kálvinisták „ragasztották rá” a katolikus vallású mezőkövesdiekre a köztük gyakori Mátyás-Matyók név csúfolására s ezekről általánosították aztán a szomszédos katolikusokra is, akik a kövesdiekkel azonos dialektust beszéltek és viseletük, valamint egyéb néprajzi sajátosságuk hozzájuk többé-kevésbé hasonló volt (GYÖRFFY, 1929a, 140. o.).

A gúnynévből kialakult elnevezés ellenére a matyó nép vállalja, nem szégyelli a matyó nevet, sőt büszke rá. Ám a kövesdiek inkább magukat tartják matyónak, a szentistvánit gahónak, a tardit pedig tatárnak csúfolják. Györffy István olyan idős embert is talált Szentistvánon, aki azt mondta, hogy „Mink már nem vagyunk matyók, csak az apáink voltak azok!” (GYÖRFFY, 1929a, 139. o., 1929b, 5. o.).

A matyó nép származása

A matyó nép származására vonatkozóan is több feltevés ismeretes. Istvánffy Gyula a mátravidéki palócok testvérnépének nevezte a matyókat: „Mint ahogy pedig a mezőkövesdiekkel együtt Tárd és Szentistván lakossága nem más, mint a Mátra éjszaki és a Bikk hegység nyugoti oldalán letelepült palócságnak egy kiszakadt töredéke, aminek kétségtelen bizonyosságai azok a szembeszökően közös vonások, melyeket a matyó és a palócz nép életében és ruházódásában ma is feltalálhatunk” (ISTVÁNYFY, 1896, 456. o.). Sajátos képet fest a matyóságról Kandra Kabos is 1891-ben, az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben című művének második kötetében: „Mező-Kövesd mezővárosában és környékén lakik tömegesebben a magát Mátyás királytól származtató matyóság, az az érdekes palóczféle magyar faj” (Idézi FÜGEDI, 1997a, 7. o.).

A két szerző a matyó nép eredetéről tehát azt tartotta, hogy az a Mátra északi és a Bükk hegység nyugati oldalán letelepült palócságnak a kiszakadt töredéke volt. A palócságról pedig általánosan azt mondták, hogy a honfoglaló magyarokhoz csatlakozott kunok leszármazottai, akiket Anonymus a Bükk és a Mátra hegység déli lejtőin helyezett el (GYÖRFFY, 1929a, 141. o.).

Hunfalvy Pál a matyókat kun eredetűnek tartja, akik Szent László uralkodása utáni időkben érkeztek ide. Anonymus is, aki ezt a vidéket ismerte legjobban, a Bükk és a Mátra déli lejtőin említette a kunokat, akik csak később kerültek át az északi oldalra (GYÖRFFY, 1929a, 137. o.).

Györffy István is az Anonymus által megnevezett kun nép maradékának tartotta a matyókat, és egyetértve Anonymussal azt mondta, hogy ezek nem az északi palócból szakadtak ki, hanem a palócok innen délről húzódtak mai földjeikre, amit települési módjukkal bizonyítanak (DALA és ERDÉLYI, 1993a, 31. o.). Györffy István ehhez hozzátette még, hogy „a tardiak a tatárjárásból itt maradt néhány tatár ivadékának lenni mondatnak, amit ezen községbeliek egy része túlságos együgyűsége, soknak kiváló arcvonásai és a falu felett levő Tatárhalom-nak nevezett domb is lehetővé tesznek” (GYÖRFFY, 1929a, 137. o.).

A matyó nép tatár eredetével kapcsolatos feltételezéseket azonban Istvánffy Gyula minden történelmi argumentumot nélkülöző hipotézisnek tartja és véleménye szerint a tatár eredetnek ellentmondanak a tősgyökeres magyar családnevek mindhárom településen (ISTVÁNFY, 1896, 456. o.).

Ha Anonymus és Györffy István szavaihoz ragaszkodunk, „akkor azt kell feltételeznünk, hogy a magyarokkal együtt bejött kunok, akiket a palóccokkal szoktak azonosítani, először a Mátra és a Bükk déli oldalán helyezkedtek el és csak később kerültek át az említett hegység északi oldalára. Bizonyítja ezt az alföldivel azonos településforma, a Bükk és a Mátra déli lejtőjén és síkjain nagy számmal található török eredetű helynév, mely a hegyektől északra levő területeken már sokkal gyérebben található. Míg idelelenn szláv név alig került a helynevek közé, fent már inkább volt. Idelelenn a barna törökös típus volt gyakori, odafent szőke, a török jelleget kevésbé mutató, valószínűleg más népelemekkel keveredett nép lakott. Anonymus kunjai hazájának tehát a Mátra és a Bükk termékeny

déli oldalát tartjuk. A nép innen kelt át a hegyek túlsó, kevésbé termékeny, hajdan erdővel borított oldalára, s a mezőkövesdi matyó – akit Anonymus kun népe maradékának tarthatunk – nem az északi palócból szakadt ki, hanem az elsőfoglalású földjén volt, sőt palóc testvérei innen délről szakadtak mai földjeikre” (GYÖRFFY, 1929b, 7–8. o.).

„Hogy a matyóság nem a Bükkön és a Mátrán túli palócságból szakadt ki s települt mai helyére, legjobban Mezőkövesd településformája bizonyítja, mely a legtipikusabb alföldi, téliszállás-eredetű településforma, melynek északi határvonala a Bükk, a Mátra és a Cserhát gerincén haladt. Az ezen határtól északra lakó palócok településformája teljesen eltért az alfölditől és megegyezett egyéb hegyvidékek településformáival, melyek egy európai településformának a változatai. Nyilvánvaló, hogy ezeken a helyeken a magyarság később jelent meg és kialakult településformát vett át az őslakóktól, míg az Alföldön a keletről hozott ősi településformából, a téliszállásból fejlesztette ki falvait.” (GYÖRFFY, 1929b, 9–10. o.). Ezeket az alföldi településformákat az jellemezte, hogy minden gazdának két beltelke volt, de nem egymás mellett. A falu centrális részén volt a szűk lakótelek a lakóházzal, a falu perifériális részén, több utcával kijebbe pedig volt a tágas, ólas- vagy szállás kertje. Ez 8-10-szer akkora nagy volt, mint a lakótelek. Az ólas kertben volt az ól, a jószágállomány, a takarmány és a tüzelő s itt végezték a nyomtatást és a cséplést. A matyó községekben még a múlt század közepén sem voltak elkerítve a telkek, ezért utca sem volt, jobban mondva a házon kívül mindenütt utca volt. A község központi részén nem volt szükség kerítésre, mert a lakóház körül nem volt semmi, amit érdemes lett volna bekeríteni. Eredetileg a kerítést hívták kertnek, a kert tehát nem jelentett művelt területet (GYÖRFFY, 1929b).

Ázsiai eredetre enged következtetni a matyók antropológiai szempontú vizsgálata is. Györffy István ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy e népet „embertani szempontból különösen érdekessé teszi bizonyos mongolszerű jelleg előfordulása. Gyakori ugyanis közöttük úgy a férfiaknál, mint inkább a nőknél a széles, lapos pofacsont, az erősen benyomott széles orrgyök, a széles orrcimpa, az apró, valamint az ún. „mongol redő”-vel ellátott szem, a sárgás-barnás szem és bőrszín, alacsony termet”

(GYÖRFFY, 1929a, 143. o.). Kandra Kabos 1891-ben, az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben című munkájában, a „faji jelleg” tekintetében azt emelte ki, hogy „mindegyiktől elüt a matyó az ő kiülő pofacsontjával, apró szemeivel és tagbaszakadt termetével”. Mindezt más helyütt egyenesen „mezőkövesdi tatárként” nevezi meg. A „magyaros stílus” arculatának kialakításakor Huszka József is foglalkozott már a matyókkal, kiemelve, hogy „ez a nagyon is keleties ízlés alighanem tatár eredetükben gyökerezik”. Bartucz Lajos szintén valószínűnek tartja, hogy a matyó nép egyik alkotó elemét bizonyos tatárféle nép alkotja (Idézi FÜGEDI, 1997a, 7–8. o.).

A múlt század végére tehát a köztudatban kialakult egy tipikus kép a matyóságról, s együtt vannak már azok az elemek, amelyek a matyó népcsoportot olyannyira reprezentánsá teszik: a minden mástól különböző színes, tarka, ezért „keletiesnek”, „ősinek” minősített viselet, valamint a jellegzetes, ázsiai eredetre utaló antropológiai sajátosságok.

Matyó (jellem)vonások

Györffy István azt írta A matyókról című művében, hogy „a matyó népnév a Mátyás keresztnévből támadt és az Alföldön kizárólag római katolikus vallású népelemet takar”, amely a rendkívüli szorgalma, munkabírása, józan, vallásos, erkölcsös élete, hagyományaihoz való szívós ragaszkodása és művészete miatt a magyar nép reprezentánsává vált (GYÖRFFY, 1929b, 5. o., 26. o.). A három matyó település népviselete különböző, a kötények hímzéseiben van csak rokonság, ugyanakkor a hagyományok, a népszokások kevés különbséggel ugyanazok (DALA és ERDÉLYI 1993a, 46. o.). Az is jellemző, hogy ha más vallású nép beszélt Mezőkövesdre, az nem számított matyónak még akkor sem, ha ott született. A matyók nem házasodtak össze velük, de még a szomszédos matyó községek lakóival sem (GYÖRFFY, 1929b, 5. o., 24–26. o.). Ahogyan arra már utaltam, a matyó nép vállalja, nem szégyelli a matyó nevet, sőt büszke rá. Ám a kövesdiek inkább csak magukat tartják matyónak, a szentistvánit gahó-nak, a tardit pedig tatárnak csúfolják. Györffy István talált olyan idős embert is Szentistvánon, aki azt mondta, hogy „Mink már nem vagyunk matyók, csak az apáink voltak azok!” (GYÖRFFY, 1929b, 5. o., 24–26. o.). Ezt valószínűleg azért mondhatta,

mert idővel valamelyest lazultak a házasságkötési hagyományok: a matyó nép maga döntötte le a szokásjog egy részét, s nem szúrta már szemet, ha a legény más faluból származó leányt vett el feleségül.

Az interjúalanyok a mai korra vonatkozóan is megerősítették a matyók viszonylagos zárkózottságát. Hosszú időnek kell ahhoz eltelnie ugyanis, hogy a közösség tagjává fogadják azt, aki nem itt született: „Sokan mondják, hogy érdekes nép ez a matyó, meg kell szokni. Ettől függetlenül aranyos és rendes, csak furcsa, zárkózott nép. Úgy tartják, hogy ami az enyém, az enyém és a többi nem is nagyon érdekes. A régi időkben úgy volt, hogy ha valaki nem itt született, de ide költözött, az gyüttment volt. Éveknek kellett eltelnie ahhoz, hogy elismerjék azt, hogy ez az ember is ebbe a közösségbe tartozik. Én ettől függetlenül szeretek itt élni, szeretem az embereket” – vallotta az egyik interjúalany.

Egy másik vélemény szerint „ugyan nincsen megkülönböztetés azok között, akik itt születtek és azok között, akik betelepültek ide, viszont hallottam már, amikor idősebbek beszélgettek, pletykálgattak, és amikor az illetővel kapcsolatban valamilyen negatívum felmerült, akkor érdekes módon az is előkerült, hogy „ó, hát ő egy gyüttment”. Mintha ez egy minőségjelző lenne. Ennek említése azonban elsősorban az idősebb generációra vonatkozik, ők talán jobban tartják azt, hogy ki kicsoda. Azt vettem észre – de ez nyilván nem csak a matyókra és nem csak erre a településre érvényes –, hogy nagyon szeretnek az emberek a másikkal foglalkozni és ezért mindenki tud mindenkiről mindent”.

A matyókban nagy a rend és tisztaság iránti szeretet is, ami a legelső alkalommal szemünkbe ötlük. „A házuk, az udvaruk tiszta, csinos, tetszetős s ez főleg a matyó asszony érdeme, aki sátoros ünnepek közeledtével nem mulasztotta el a ház falait kitatarozni, kívül-belől kimeszelné, mert egyfelől tisztasághoz szokott szeme nem tudná nézni a szennyet és a rendtelenséget, másfelől meg a szomszédok is könnyen megszólnák érte. Ilyen tisztaságszeretők ruházatukban is, otthon éppen úgy, mint a házon kívül. Ha a matyó kimegy az utcára, tiszta gúnyát ölt magára, ha meg a templomba, vagy hivatalos ügyben a parókiára vagy a községházára kell mennie, akkor meg az ünneplőt veszi fel, mert így hozza azt magával a matyó tisztesség” – írta Istvánffy Gyula (1896, 452. o.).

A matyó népművészet

A mezőkövesdi emberek szépségszeretete elsősorban a hímzéseiken és a viseletükön keresztül jelenik meg. Jellegzetes a virágoknak a sokfélesége és a sokszínűsége, a motívumok egymásba fűzése, amely ugyancsak változatos formában van jelen. „A matyó hímzés erőteljes, merész színeiben, szabádon szerkesztett, zsúfolt mintáiban élesen, határozottan kifejeződött az a paraszti bizakodás, öntudat, újfajta pompa, ami országszerte fölhajtó ereje volt az új népművészeti stílusoknak” (FÉL és HOFER 1975, 445–451. o.).

A matyó hímzés

Az 1860-as évektől beszélhetünk matyó népművészetről. Ekkortól a hímzett lepedővégeken és a ruháink díszítményeiben olyan új motívumok jelennek meg, amik már elkülönültek a környező bükkaljai vagy alföldi, tiszamenti vidékek szokásos hímzéseitől és az ottani lakásdíszítmények világától.

A hímzések eredetéhez egy mese is kapcsolódik: „A gonosz elrabolta egy matyó lánynak az anyját és a szerelmesét. A lány kétségbeesett könyörgésére a gonosz megígérte, hogy visszaadja szeretteit, de csak akkor, ha télvíz idején az ölében elviszi a templom elé a nyár összes virágát. Istentől sugallt gondolatra a lány ráhímezte a mezők virágait a kötényére, így vitte el azokat és ezzel visszakapta az anyját és a vőlegényét” (DALA és ERDÉLYI, 1993b, 64. o., MATYÓ NÉPMŰVÉSZETI EGYESÜLET – MATYÓ HÍMZÉS). A matyó hímzés jellemző mintái tehát a virágok, és ezek között is kiemelten a rózsák. A matyóknál a rózsának igen sokféle módon tagolt és kivitelezett változata létezik¹. Méretben egyre nőttek, újabb-újabb szirmokat ragasztottak hozzájuk, s a szinte tenyérynyi rózsák tagolására ellentétes színeket váltogattak (1. kép). A lepedők példával szolgáltak azonban arra is, hogy

¹ A rózsák változatai: a szűcsősrózsa (rendszerint három szerepel egymás mellett), a csókosrózsa (két egymással szembenálló rózsa), a haragos rózsa (két háttal álló rózsa), szívrózsa, akácleveles, cserleveles rózsa, surcrózsa (a kötényeken használják), tetőcserfa rózsa, cakkoslelű rózsa, kulacsrózsa, cserfaaljas rózsa, tetősrózsa, szűrrózsa, pipacsrózsa, cserfarózsa, kinyílt rózsa, pávafarkú rózsa, aljas szűcsős rózsa, gubórózsa, katicaközepes, tölgyesaljas, eredeti stb. rózsafélék. Különböző tulipánok: eredeti tulipánt, pisze tulipánt, fésűs tulipánt, kóvérke tulipánt, ködmönaljas tulipánt, ásós tulipánt, recésaljú tulipánt, cserfaleveles tulipánt, cakkostetejű tulipánt, pávás tulipánt, stb. Csillagfélék: cserfacsillag, hármascskillag, recésszélű csillag, pisze csillag, pávafarkú csillag, cserfamakkos csillag, tölgyesszélű csillag, eredeti csillag, dupla csillag stb. (DALA és ERDÉLYI, 1993b, 68. o.).

a matyó hímzés legszínesebb virágzása idején sem veszett el az egy színnel való díszítés iránti igény, ami összekötötte Mezőkövesdet más vidékek hímzéseivel (pl. a nyersvászon alapon a piros hímzés Kalotaszeggel és Dunántúllal kötötte össze Mezőkövesdet) (FÉL és HOFER, 1975).

1. kép: Gyapjúhímzéses falvédő – Kisjankó Bori munkája

Forrás: Matyó Népművészeti Egyesület https://hu.wikipedia.org/wiki/Matyó_Népművészeti_Egyesület

A múlt század harmadik harmadában, a jobbágy-sorból éppen kilépő asszonyok a lepedővégeket laposöltéses varrásos hímzésekkel kezdték el díszíteni. Elsődlegesen a lepedővégeket díszítették tehát és nem a ruhadarabokat. „Jó néhányszor eltűnődtem már rajta: igen, elsődlegesen a lepedőket, s nem a viseletre szánt ruhadarabokat. A lepedőket, amelyek verejték-, véreslucskosak a gyermekét szülő anya alatt, s agyongyötörtek a haláltusát vívó marcangolására. E nagy rejtjeleket kellett föloldhatókká, a szenvedéseket elviselhetőbbé tenni a motívumokkal?” – írta Kiss Gyula A matyó népművészet kezdete című írásában (KISS, 1974, 52. o.).

Györffy István felmérései szerint a matyó hímzés a szűcsnímzésből született az 1860-as években. Eleinte csak egyes motívumokat vettek ki a szűcsorna-mentikából, s azt a régi kék és vörös pamut anyaggal hímezték, majd később nagyobb bátorsággal több mintát és több színt vettek át. Az 1880-as évektől kezdve már színes gyapjúfonallal is hímezték, az 1890-es évektől kezdve pedig selyemmel is. A színek használatában a piros mindvégig megőrizte a dominanciáját, mellette azonban egyre nagyobb szerepet kaptak a kék, a zöld, a sárga, a lila és a rózsaszín

árnyalatai (MATYÓ NÉPMŰVÉSZETI EGYESÜLET – MATYÓ HÍMZÉS). Az 1900-as évek elején kezdtek először idegenek, úri közönség számára hímezni és a vászon helyett fekete klottot használni. A közvetítő kereskedelem megerősödése az addig kezdetleges kompozícióval dolgozó matyó asszonyokat azonban bizonyos sablonos formák hímezésére szorította. A jelszó az volt, hogy „olcsón sokat termelni!” (GYÖRFFY, 1929a, 156. o.; GYÖRFFY, 1929b, 22. o.), amelynek a következménye a díszítőművészet eredeti formáinak fellazulása lett. Györffy azonban azt is kiemelte, hogy a matyó asszony a maga és családja szükségletére mindig lelkiismeretes munkát végzett (GYÖRFFY, 1929a, b, DAJASZÁSZYNÉ DIETZ, 1952).

Mezőkövesden a legelső „íróasszonyok”, azaz a hímezéseket előrajzolók működése az 1880-as 1890-es évekre tehető, ekkor kezdett kialakulni az egyes rajzolók sajátos, egyéni stílusa. Ezeknek az íróasszonyoknak egy része szűcs családból származott, s a korábbi régies mintakincs elhagyásával elsősorban az újabb térkitöltő szabadrajzú mintákat kezdték alkalmazni, hasznosítva a szűcs-hímezés elemeit is (pl. Öreg Kisjankó Bori, Rakamazi Erzs, Öreg Pék Panni). Mezőkövesd népművészeti hagyományának egyik legismertebb személyisége volt Kisjankó Bori (Gáspár Mártonné Molnár Borbála, 1876–1954), aki az előrajzolás és a hímezés tudását családi hagyományként kapta, hasonlóan a legtöbb, korábban említett jeles íróasszonyhoz. 1953-ban az elsők között kapta meg a Népművészet Mestere kitüntetését. Jelentősége abban ragadható meg, hogy a matyó hímezéskincset megújította. „Ő volt a legmerészebb a részarányosság, a kompozíciót irányító szabályok elhagyásában. Míg más íróasszonyok tervein a minta két oldala többé-kevésbé megfelelt egymásnak, az ő rajzain ahány sarok, szinte annyiféle minta (FÉL ÉS HOFER, 1975, 451. o.). Az ő neve vált a legismertebbé az íróasszonyok között, bár mellette számos hasonló tehetségű alkotó is tevékenykedett. „Százrőzsás” íróasszonyként is emlegetik, hiszen ő rendelkezett a legtöbb motívummal. A kezében, a gondolataiban voltak ezek a virágok: „még humva, álmában is virágokat látott” (KISS, 1974, 53. o.). Bárhol és bármikor, ha rendelkezésre állt egy asztal, egy ceruza és egy papír, ő arra száz rózsát varázsolt néhány percen belül. Olyan gyorsan, biztosan és könnyedén „írt”, hogy az emberi szem jóformán alig tudta követni a

vonalvezetését (DAJASZÁSZYNÉ DIETZ, 1952, 139–150. o., KISS, 1974, 65–70. o., FÉL ÉS HOFER, 1975, 451. o., BARSÍ, 2002, 1–3. o., MATYÓ NÉPMŰVÉSZETI EGYESÜLET, 2010, 4. o., HUNGARIKUMOK GYŰJTEMÉNYE – MAGYAR ÉRTÉKTÁR).

A matyó viselet

A viseletben is meglátszik a hímezésekben látható forma- és színgazdagság. Itt is a színek bátor használata jellemző. A ruhadarabokat az itt élők elődei nem csak azért igyekeztek sajátossá tenni, mert a környezetüktől a viseletükben is igyekeztek különlegesebbnek, érdekesebbnek mutatkozni. Ennek köszönhető a matyó népművészet népszerűsége. A millenniumi ünnepségeken már a budapesti lakosság, illetve az ideérkező külföldi vendégek is rácsodálkoztak erre a kultúrára (HUNGARIKUMOK GYŰJTEMÉNYE – MAGYAR ÉRTÉKTÁR).

A matyó viseletről a legrégebbi ábrázolást a Napkelet című folyóirat őrizte meg 1857-ben. Ekkor a matyó férfi és nő viselete még nagyon egyszerű volt és semmiben sem különbözött az akkori jobbágyviselettől, amely az Alföldön és Felföldön csaknem teljesen egyforma volt (GYÖRFFY, 1929a).

A női öltözet jellegzetes karaktere a 19. század végére formálódott ki: ekkorra alakult ki a hosszú, harang alakú, apró ráncokba szedett szoknya, a felsőtestet hangsúlyozó blúzfélék, a változatos fejdíszek. Ez a viselet erőteljesen eltért az egykorú rövid, sokszoknyás, ingvállas népviseletektől. A nőknél az előbb említett sajátosságok mellett részletesebben kiemelhető a kontyot védő kúpalakú tok és az ebből kifejlesztett díszes menyecske főkötő, ami az 1860-as évek után keletkezett. „Ennek további fejleménye az asszonyok sátoros kendője, továbbá a kövesdi csavarítós kendő, amelyet az 1800-as évek második felétől hordtak az asszonyok. A kövesdi hosszú, hendergő szoknyák is az újabb divat szüleményei. Hasonlóképpen a fekete cifra, hímezett surcok is, melyeket az 1870-es évektől készítettek és használtak.” (GYÖRFFY, 1929a, 154. o.). Az ingvállnak is sok változata volt. Mielőtt ezt felkötötték, felhúzták a rövid, „vendég” szűk ujjakat, amelyek slingoltak, cakkosak voltak. A lányok ingvállja „piroslipés”, gyolcs, telehímezve apró virágokkal. A menyecske „bíboringvállat” viselt (bíborkeményített grenadinszerű anyag). Az idősebb asszonyok is hordtak fehér, lipés ingvállat. Az ingváll fodros volt, az ujján lévő

piros-habos, bokorra kötött, rojtosvégű pántlikát „kutyának” nevezték. Az ingvállra dúsrojtu, színes nyakbavaló kendőt kötöttek. Nyáron a fellökös lityát (rövidujjú, keményített ingvállas blúz), hűvös időben a lityát vagy testállót viselték (szűk, testhez simuló, hosszúujjú blúz) (GYÖRFFY, 1929a, 153. o., GYÖRFFY, 1929b, 19. o., DALA és ERDÉLYI, 1993b, 59–60. o.).

A 19. század végére alakult ki a férfi viselet is, amely a formája és a színgazdagsága okán országosan egyedülálló volt. Jellegzetes férfi viselet volt a borjúszerű ing, amit a matyó férfi az 1870-es évek óta viselt. A férfiak rövid derekú inget hordtak, melyhez tüszőt viseltek. A férfiak és a nők cifra ködmönt már a múlt század közepén is viseltek, a férfiak ezen kívül cifra subát is magukra öltöttek. A férfiak szűre – melyet szűrszabók készítettek – szintén az 1870-es évek után lett cifra. Györffy István megjegyezte, hogy általában a kövesdi viselet szeszélyes gyorsasággal változott ugyan, azonban megőrizte az egyéniségét (GYÖRFFY, 1929a, 153. o., GYÖRFFY, 1929b, 19. o., MATYÓ NÉPMŰVÉSZETI EGYESÜLET, 2010, 8. o.).

A ruházat díszítése 1910-ben nyert polgárjogot és elismerést. Az élelmes kereskedők is ekkor kezdték felismerni a népművészetben rejlő üzleti lehetőségeket. A népművészet elüzletiesedése azonban vakvágányra futott, mivel a kézzel varrt motívumok helyett egyre inkább Csehországból érkező „ragyogók” (flitterek, sujtások, kerek, színes rézlapocskák) kerültek a ruhadarabokra. A divathóbort azonban nem ismert határokat: a summás apa akár nyári keresetét is ráköltötte lányaira, de az is kevés volt. Azt hangoztatták, hogy „hadd korogjon, csak ragyogjon” (DALA és ERDÉLYI 1993b, 68. o.). Az új divatból senki sem akart kimaradni, mivel a többiek „alábbvalónak” nézték volna, ha ruhájáról lemarad a ragyogódísz. Az asszonyok a háztartási pénzből vették el a díszek árát, titokban adták el a búzát a padlásról, hogy ragyogót vehessenek. Dala József és Erdélyi Tibor adatai szerint egy menyecske ruháin a ragyogók értéke akár több száz mázsa búza ára is volt (DALA és ERDÉLYI, 1993b, 68. o.)². A hosszú éveken át tartó, vég nélküli „cifrázkodás” oda vezetett, hogy az 1920-as évekre a vele járó terhet már nem

bíró matyóság elszegényedett. Erre 1925. február 25-én sajátos választ adtak: ezen a napon férfiak és nők egyaránt elégették ragyogóikat, egyben kimondván ezek viselésének tilalmát (GYÖRFFY, 1929a, KISS, 1974, 53. o.). „Az esemény után a matyók szinte egymást ellenőrizve tartották és tartatták be a fogadalmat, a közös akarattal hozott határozatokat. Nem engedték be a templomba azt a lányt vagy leányt, aki a megengedettnél több ragyogót viselt a ruháján. A közösség szégyenítette meg azzal, hogy le kellett fejtenie a fölös díszeket. A ragyogóktól megvált tehát a matyóság, de annak sem formáit, sem színeit nem adta fel teljesen. A megszokott paszomántszíneket hímzéssel utánozták, fehér és sárga selyemmel helyettesítve a ragyogók ezüst és arany színhatását. Ezzel idegen motívumkincs és forma került a matyó hímzés kompozíciós rendjébe” (FÜGEDI, 1997b, 39. o.).

„Azt a gazdasági-társadalmi folyamatot, amely törvényszerűen vezetett a matyó viselet és díszítőkul-túra polgárisodásához és végül a hagyományok elhagyásához, a ragyogóégetés sem tudta megakadályozni” (FÜGEDI, 1997, 39. o.). Ennek a folyamatnak a során a népművészet sokat veszített eredeti értékéből. Szerencsére a gazdag díszítéseket továbbra is őrizték a településeken tevékenykedő íróasszonyok. Annak köszönhetően, hogy a matyó népművészet nagyobb figyelmet kapott állami szinten, az 1950-es évekig még rendszeresen hordták a matyó népviseletet a hétköznapiakon is. Ezt követően azonban végérvényesen eltűnt Mezőkövesd utcáiról a népviselet, ami innentől fogva inkább csak a múzeumban volt már jelen. A leghamarabb a városban dolgozó fiatalok, legkésőbb az idős asszonyok hagyták el a viseletet. Sok család azonban ma is féltve őrzi az elődök ünneplő ruháit, sőt egyre több itt élő emberben merül fel a saját népviseleti ruha elkészítésének, elkészíttetésének gondolata. Ezzel együtt a díszítőkedv is töretlenül él tovább a Matyóföldön (MATYÓ NÉPMŰVÉSZETI EGYESÜLET, 2010).

A matyó népművészetet támogató szervezetek régen és ma

A matyó hímzés kereskedelmi, turisztikai hasznosítása több szálon indult el. Ebben meghatározó szerepet töltött be a háziipari szövetkezet.

² Egy rőf ragyogóért 50.000 koronát kértek s így egy menyecske ruháin az összes ragyogó 20-25 millió koronába is belekerült (Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy egy mázsa búzának az ára akkor 50-60.000 korona volt).

Az Országos Magyar Háziipari Szövetség már a 20. század első éveiben igyekezett propagálni és népszerűsíteni a matyó hímzéseket. A matyó hímzés kereskedelmi sikere végül arra ösztönözte az Országos Magyar Háziipari Szövetséget, hogy Mezőkövesden telepet létesítsen a varratáshoz. A Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet 1951-ben alakult meg és 1981-ig működött (NÉPI IPARMŰVÉSZET MEZŐKÖVESDEN).

A *Matyó Háziipari Szövetkezet* műhelyében a megalakulásakor nyolcan dolgoztak és 550 bedolgozó volt Mezőkövesd, Szentistván, Tard községekből. 1980-ban 535 fő dolgozott a műhelyben, az akkor már 34 községben működő bedolgozó csoportokban pedig összesen 1800-an végezték a munkájukat. Leginkább hímzett blúzokat, lakástextileket, népviseleti babákat készítettek (FÜGEDI 1997b, NÉPI IPARMŰVÉSZET MEZŐKÖVESDEN).

1951-ben 42 fő volt a szövetkezet taglétszáma, ez 1952-ben 300-ra emelkedett, 1954-re pedig 1000 fős tagságot tartottak nyilván. 1961-ben megállapították, hogy a Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet a járás legnagyobb termelőüzeme volt. A szövetkezetnek az volt a célja, hogy a piaci tömegárúvá silányított matyó hímzést visszavezesse a régi hagyományokhoz, a valódi értékekhez. Ezért régi múzeumi darabokat választottak alapul, mintagyűjteményt alakítottak ki, tervezőasszonyokat foglalkoztattak. Elvetették a mőselymet, helyette gyapjú és perie fonalat alkalmaztak, s előszeretettel merítettek a régi mintakincsből. 19. század végi lepedővégekről vettek át és újíttak fel olyan ún. cipés-madaras motívumokat, amelyeket a két világháború közötti időszak kézimunkái már nem ismertek. A néprajzi alaposságú mintaanyag-gyűjtés a különböző múzeumi gyűjteményekből 1954-ben indult meg Dajaszászné Dietz Vilma irányításával. Mintegy 700 darab hímzésről készült méretarányos rajz és „műszaki leírás”, s ez a mintagyűjtemény jelentette aztán a művészeti munka bázisát és biztosította a hitelességét. A szövetkezet alapító tagja, meghatározó művész egyénisége volt az akkor 75 éves Kisjankó Bori is (FÜGEDI, 1997b).

„A szövetkezet kézimunkák, blúzok és matyóbabák készítésével foglalkozott az első években, majd 1958-tól a tányérfestéssel bővült a profil. A matyó babák készítése és forgalmazása különösen nagy nyereséget hozott, hiszen az 1950-es években a

népviselet elhagyásával és annak leértékelődésével bőséges és olcsó alapanyaghoz juthattak a babák öltöztetéséhez. A babakészítés nemsokára szalagtermelésen folyt, vagyis a munkát fázisokra bontották, s a babatest készítésétől a ruha egyes darabjainak előállításán át az öltöztetésig elkülönített munkacsoportok végezték. Kezdetben háromféle babát gyártottak, 1962-re azonban már hétféle babából állt a részleg választéka. A blúzrészleg szintén fázisokra tagolódott a munka. Termelésük elérte az évi 40-50 ezer darabot. A szövetkezet áruválasztéka az apróbb ajándéktárgyaktól a reprezentatív termékekig egyre szélesedett. Készítettek terítőt, futót, díványpárnát, étkezési garnitúrát, falvédőt, szalvétát, stólát, blúzokat és gyermekruhákat, filmellényt, tűpárnát, kötényt, könyvborítót, albumot, szívet, edényfogót, papucst, táskát. Az 1980-as évek elején az egyes hímzéseket már Japánból vásárolt lyukkártya vezérlésű gépek készítették” (FÜGEDI, 1997b, 68–69. o.).

A szövetkezet kézimunka, textilruházati, baba-, kötött- és szövöttáru osztályain, illetve boltjában csaknem 63 millió forint értékben termeltek és értékesítettek 1973-ban, s ebből 35 millió forintnyi termelvény került exportra. Ekkor 745 termékből 479-et szántak exportra és húsz országnak szállítottak rendszeresen. Különösen nagy volt a kereslet a blúzok, a stóla, a délutáni ruhák, a divatmellények, a díszdobozok iránt a Szovjetunióban, az Egyesült Államokban, Japánban, Franciaországban és az NSZK-ban (KISS, 1974, 54. o.). A szövetkezet tagjai közül 15 fő a Népművészet Mestere, 50 fő a népi iparművész, 3 fő a Népművészet Ifjú Mestere címben részesült (NÉPI IPARMŰVÉSZET MEZŐKÖVESDEN).

A mezőkövesdi Matyó Népművészeti Szövetkezet felszámolása (1981) után annak épületében kapott méltó helyet a Matyó Múzeum állandó kiállítása az 1990-es évek elején. A múzeumban Mezőkövesd történeti múltját és legújabb eredményeit, a tárgyi népművészet és a „nemzeti háziipar” jövőjét mutatják be napjainkban is (Népi iparművészet Mezőkövesden). „A Matyó Háziipari Szövetkezet nehéz körülmények között, de talpon maradt a rendszerváltás után is. Bel- és külföldre is igyekeztek terjeszkedni üzleti kapcsolataikkal, melyek közül említésre méltó volt többek között a Malév charterjáratához gyártott 10 ezer darab díszdoboz, a The Sándor Karvaly amerikai

cégnak készített karácsonyi díszek, tűpárnák, valamint a Kobunsha japán céggel való egyre növekvő exportkapcsolat” (FÜGEDI, 1997b, 69. o.).

„A matyóság népművészeti értékeinek felfedezésével egyidőben megindult a matyók iránti tudományos érdeklődés is. Népi kultúrájuk jellegzetességeinek feltárása pedig együtt járt a muzeális értékek összegyűjtésével, megőrzésével. Emellett a turizmus fellendülésével és a polgárosulással a változás is felgyorsult a matyók életében, ami azzal a veszéllyel járt, hogy népművészetük igazi értékei, hagyományaik gyorsan feledésbe merülnek, akár el is pusztulnak, jobbik esetben kereskedők vagy gyűjtők gyűjtik össze azokat” (FÜGEDI, 1997d, 119. o.).

A matyóság múltjának dokumentumait, tárgyi bizonyítékait megőrzendő fogalmazódott meg egy *matyó kiállítás* létrehozásának a gondolata. A matyó népművészetet bemutató múzeumi kiállítást először mégsem Mezőkövesden, hanem a Borsod-Miskolci Múzeumban láthatta a közönség. 1903-ban a miskolci múzeum Mezőkövesdtől egy teljes matyó szobaberendezést és viseleteket kapott ajándékba. Ez a gyűjtemény vetette meg a múzeum néprajzi osztályának alapjait (FÜGEDI, 1997d).

Mezőkövesden a gimnázium új épületének elkészültét követően fogalmazódott meg az igény egy állandó néprajzi kiállítás megrendezésére. Az első világháború után, az 1920-as évek elején ismét felvetődött a múzeualapítás kérdése. Tervbe vették egy önálló mezőkövesdi múzeum megszervezését, ehhez a gimnázium első emeletén találtak alkalmas termeket. Az 1920-as évek második felében aztán létre is jött a néprajzi kiállítás a gimnáziumban. Gazdag, a matyó népi kultúra sok területét bemutató anyagot gyűjtöttek össze és állítottak ki. A tárgyakat felhasználták a tananyag szemléltetésére is, sőt tanári irányítással maguk a tanulók is végeztek gyűjtést. Ez az érdekes és gazdag anyag azonban a második világháború végére jórészt eltűnt vagy megsemmisült (FÜGEDI, 1997d).

Az 1930-as évek elején felmerült Mezőkövesden egy „művészies parasztház” felépítése is, melyet csekély belépődíj ellenében az érdeklődőknek be lehet mutatni. A terv valóra is vált: az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács és az Államvasutak 1932-ben nyitotta meg a vendégfogadáshoz megfelelő feltételeket nyújtó Matyóházat Mezőkövesden (FÜGEDI, 1997d).

Dala József 1947 nyarán vetette fel újból a múzeum megszervezésének tervét. A község vezetése örömmel fogadta a javaslatot, és múzeum céljára a volt Korona vendéglő és szálloda központi fekvésű épületének emeletét ajánlotta fel, míg a földszintet a Matyó Háziipari Szövetkezet rendelkezésére bocsátotta. Az 1953 elején megnyílt múzeumhoz a tárgyakat a miskolci és az egeri múzeum, valamint a Néprajzi Múzeum kölcsönözte. A múzeum gyűjteményének gyarapításához azonban sokban hozzájárult a lakosság is. Különösen az első években mindenki igyekezett segíteni. Sokan a múzeumnak ajándékozták az otthonukban őrzött matyó népművészeti darabokat. Ennek köszönhetően a múzeumi anyag gyarapodásával fokozatosan lehetővé vált a kölcsönzött tárgyak visszaadása. Újabb helyét 1964 elején foglalta el a múzeum az akkori Járási Művelődési Központban. A nagyteremben 1965-ben nyílt meg a matyó szoba és viselettörténeti kiállítás, két termet pedig szentistváni, illetve tardi szobának rendeztek be. A Matyó Múzeum közel egy évtizedet megélt kiállítását 1975-ben váltotta fel a „Matyó élet – ünnepek és hétköznapiak” című kiállítás. Ma a Matyó Múzeum gyűjteményeinek jelentős részét a viseletek, hímezések, szőttések képezik (FÜGEDI, 1997d, 126. o., MATYÓ MÚZEUM).

Napjainkban a mezőkövesdi népművészek alkotó tevékenységének ösztönzője és támogatója a több mint 100 fős taglétszámmal működő *Matyó Népművészeti Egyesület*, mely 1991-ben a Mezőkövesden kulturális tevékenységet végző civil szervezetek közül elsőként alakult meg. Programjaik helyszíne elsősorban a népi építészeti sajátosságokkal rendelkező védett településrész, a „Hadas”. Az itteni alkotóházak, a Kisjankó Bori Emlékház, a Táncpajta, valamint az egyesület által működtetett Népi Művészetek Háza a szokásos rendezvényhelyszínek. Az egyesület az elmúlt években több kulturális, ezen belül elsősorban népművészeti témájú rendezvény (fesztiválok, néptáncbemutatók, táncházak, népzenei koncertek, kamara kiállítások, játszóházak, kézműves táborok) megvalósításában működött közre. Hagyományos rendezvényeik a Matyó lakodalmak, a Matyóföldi Folklórfesztivál, és hozzájuk kapcsolhatók a mezőkövesdi népi iparművészek rendszeres tárlatai is. Rangos országos esemény a Hagyományok Házával közösen 2002-ben elindított s

háromévente megrendezésre kerülő „Százrózsás” Hímzéspályázat, amelynek zsűrizett anyagát a Matyó Múzeum kiállításán mutatják be (MATYÓ NÉPMŰVÉSZETI EGYESÜLET, 2010).

Hagyományokat ápoló szervezet az 1947-ben – részben a Gyöngyösbokréta hagyományaira építve – megalakult *Matyó Néptáncgyűttes* is, amely azóta folyamatosan működik és sikerrel szerepel bel- és külföldön egyaránt. Műsoruknak állandó része a matyó lakodalmas, amely az évtizedek során az igényekhez alkalmazkodva már számos koreográfiát megélt (FÜGEDI, 1997c).

A matyó népművészet megjelenítése a mai életben

A Matyó Népművészeti Egyesület (2010) összefoglalása szerint a matyó településeken működő szervezetek napjainkban is szívesen alkalmazzák a közismert matyó motívumokat vagy azok stilizált változatát cégük azonosítására. Logók, weboldalak, nyomtatott kiadványok tükrözik az idetartozás tényét. Például Mezőkövesd város turisztikai logójában, a Matyó Népművészeti Egyesület, a Zsóry Gyógy- és Strandfürdő, a Mezőkövesdi Média Kft., a Korall Lakáskerámia stb. logójában a „szívrózsza” stilizált alakját ismerhetjük fel. Elnevezések tekintetében is hasonló a helyzet. Számos szervezet hordozza a matyó nevet, mint például a Matyó Népművészeti Egyesület, a Matyó Agrártermelő Zrt., a Matyó Múzeum, a Matyó-Fém Kft, a Matyóföldi Alkotók Egyesülete, a Matyóföldi Idegenforgalmi Egyesület, a Matyó Rózsa Rövidáru stb. A közintézményekben a legszembetűnőbbek Takács István (1901–1985) festőművész alkotásai. Monumentális freskói díszítik a Községi Ház színháztermét, a mezőkövesdi vasútállomás várótermét, de a matyókat ábrázoló olajképei is több helyen megtalálhatók (pl. a házasságkötő teremnek is helyt adó Takács István Gyűjteményben). Nincs a környéken olyan óvoda, iskola, ahol az ablakokat ne matyó hímzésű függöny díszítené. A hímzett díszabroszok állami ünnepeken, reprezentációs alkalmakkor kerülnek az asztalra. A Polgármesteri Hivatal tanácstermét matyó hímzésű díszszászló ékesíti. Mezőkövesden két modern épület van, mely külső megjelenésében és szellemiségében egyaránt a matyó értékek dominanciáját hirdeti. A Népi Művészetek Háza, mely a hagyományörzés

közösségi színtere és a Rózsa Panzió, mely a Zsóry fürdő üdülőterületének vendéglátó helye (étlapján a helyi specialitások a meghatározók).

A Szent László Templom gótikus kápolnájának freskóján, a Jézus Szíve Templom oltár mögötti freskóján népviseletben lévő helybéliek láthatók. A környéki templomokban használt oltárterítőket és miseruhákat is matyó hímzéssel díszítették.

A közterületeken a turisták eligazodását segítő iránymutató táblák, a városi térképek és a plakáttárolók tartószerkezete, az idelátogatókat köszöntő üdvözlő táblák kerete, a Hadas városrészben lévő kerítések, szemétyűjtők, a faragás matyó hagyományait idézik. Ezen kívül szinte minden családban megtalálhatók azok a dísz tárgyak, jellegzetes használati eszközök (hímzett párnák, abroszok, festett ládák, festett cseréptányérok), melyekre az ott élők mint matyó identitásuk elemeire tekintenek. A családi házak külső homlokzatainak díszítményeként egyre többen alkalmazzák az egykori matyó házak vértelkein található faragásokat. Ugyanez elmondható a régi kapu és kerítés motívumok újjáéledése kapcsán is.

Ruházatban az eredeti viseleteket ünnepnapokon, fesztiválokon, vallásos ünnepeken a hagyományörző amatőr csoportok, szólisták viselik. Egyre több azoknak a száma, akik saját részre készíttetnek viseletdarabokat, s ez viselőjüktől komoly anyagi áldozatvállalást követel. Régóta szokás matyó hímzéssel díszíteni a különféle formaruhákat (pl. a Szent László Kórus fellépő ruhája) is.

A Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére történő jelölés előkészítése során számos helyi szervezet és egyén írásos formában is kifejezte kötődését, támogatását az ügy iránt. A jelölést a Matyó Népművészeti Egyesület indította útjára, s javaslatukhoz elsőként csatlakozott a Matyó Múzeum szakembere. Mezőkövesd Város Önkormányzata ugyancsak már a kezdeti lépésektől az ügy mellé állt, s minden lehetséges módon és eszközzel támogatta a beadvány elkészítését. A jelölő nyomtatvány kitöltésében, az adatszolgáltatásban és a szükséges mellékletek biztosításában a kezdeményezők mellett részt vett a Mezőkövesdi Közkincs-Tár Nonprofit Kft., illetve ennek szervezeti egységeként a Városi Könyvtár helytörténeti részlege, valamint a Tourinform Iroda és a Mezőkövesdi Média Kft.

A matyó népművészet hatása a térségre

A matyó népművészet hatása a civil szervezetekre

Mezőkövesden elsősorban a már 30 éve működő Matyó Népművészeti Egyesület karolta fel a matyó népművészetet. Ők a hagyományok továbbélésének kulcsszereplői. Az egyesület keretében több táncsoport is működik és ezeknek a tagjai matyó viseletben táncolnak. Az egyesület varrja a táncsoportok ruháit, szakkörszerűen működteti a Borsóka Hímzőkört. A 40 éves múltú visszatekintő Matyó Nagymama Klub is egyesületi formában működik, ők a viseletet és a népdalokat mutatják be és gyakran részt vesznek a város és a környező települések rendezvényein. A 11 éve működő Matyó Kertbarát Egyesület tevékenységében ugyancsak megjelennek a matyó hagyományok: van egyen viseletük, a logójukban is megjelenik a matyó rózsza, és a rendezvényeiken is használják a matyó szimbólumokat. Minden évben szerveznek zöldség- és gyümölcskiállításokat, s jelenleg egy matyó rózsafaj nemesítésén dolgoznak.

A mezőkövesdi Községi Ház mint önkormányzati intézmény is részt vesz a matyó népművészet bemutatásában. Ők a városi rendezvények szervezői, lebonyolítói. A Matyó Múzeum és a Kisjankó Bori Emlékház a népművészeti és a népviseleti anyag összegyűjtésével, feldolgozásával, valamint kiállításokon való bemutatásával segíti a matyó népművészet megismertetését. Ezen kívül a Matyó Idegenforgalmi Egyesület tevékenységét is kiemelték az interjúalanyok. Ez szintén egy a matyó örökség bemutatásáért, népszerűsítéséért felelős szervezet.

Tardon a Gyöngykaláris Néptáncgyűttes a hagyományok tovább élését leginkább segítő szervezet. Az együttesnek 12 alapító tagja van, hozzájuk csatlakozott még ugyanennyi nem tardi lakos. A tagok között egy kézen összeszámolhatók azok, akik valóban aktívak – jegyezte meg a tardi polgármester.

A matyó népművészet hatása a munkahelyteremtésre

Az interjúalanyok elmondták, hogy Mezőkövesden viszonylag kevés munkahelyet teremtenek a matyó népművészetre épülő, azt felhasználó ágazatok. Ma körülbelül 50-70 embernek van közvetlenül a nép-

művészetből jövedelme. A városban több olyan üzem is van, amely akár 500 embert is foglalkoztat, maga a matyó népművészet azonban csak egy szűk rétegnek nyújt megélhetést. Sokan inkább hobbi-ként művelik ezt a tevékenységet, s a családjuknak, barátaiknak varrnak, hímeznek. Többen közülük a Borsóka Hímzőkör tagjaként országos versenyeken is részt vesznek.

A Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet működésének időszakában még ipari mennyiségben készítették a matyó babákat, a ruhákat és a terítőket. Bár a szövetkezet 2004-ben megszűnt, néhányan azok közül, akik fiatal korukban ott dolgoztak hímzőként, még most is hímeznek: bedolgoznak az egyesületnek vagy más vállalkozóknak, akik piacra juttatják az általuk készített termékeket.

A Matyó Népművészeti Egyesület megváltozott munkaképességű munkatársakat foglalkoztat, ők is készítenek matyó termékeket. Tevékenységük fenntartásához azonban jelentős pályázati forrást szükséges bevonniuk. Létezik az önkormányzatnak egy hímző közmunka programja is. Az ebben a programban dolgozók szintén többféle matyó ruhát készítenek (például ők varrták és hímezték a Szent László Kórus fellépő ruháit). Összességében azonban ez a tevékenység csak néhány embernek biztosít munkalehetőséget Mezőkövesden.

Gazdasági szempontból fantáziát látott a matyó népművészetben a Tardon működő Matyodesign is, amely a mai kor igényeinek megfelelően, kézzel készített matyó mintás, egyedi ruhákat állít elő. „Elfeledett minták, alulértékelt helyi tudás és egy feleslegesnek ítélt kultúra válik újragondolva a mai modern világ részévé. Minden egyes kézzel hímzett termékünket a tardi dadám és a helyi asszonyok készítik. Felelősség, de nagy öröm is, hogy ez a tudás nem fog elveszni, és ez rajtam is múlik. Feladatomnak tartom, hogy ami a helyi asszonyok kezében van, tovább öröklődjön, generációról generációra. Hiszek minden egyes lépésben, amit teszünk, beleadjuk szívünket-lelkünket, hogy legalább egy kis részét visszaadhassuk azoknak a kincseknek, amiket a tardi gyerekkor alatt kaptam.” – írja hitvallásában Váczi Rozi, a Matyodesign megalapítója a vállalkozás honlapján. A polgármester is kiemelte a vállalkozás sikerességét, amit az is jelez, hogy a termékeikre nemzetközi szinten is igény mutatkozik.

Az itt élők viszonyulása a matyó népművészethez

Az interjúalanyok elmondása szerint az itt élők nagyrészt pozitívan viszonyulnak a matyó népművészethez. Jelzésértékűnek tekinthető a rendezvények látogatottsága: a népművészeti témájú, a lokális értékeket felvonultató fesztiválokon, kiállításokon, bemutatókon a helybeliek nagy számban vesznek részt. (Megjegyzendő, hogy a fesztiválok általában is a lakosság nagy részvételével zajlanak, tehát a magas részvételi arány nem minden esetben a népművészeti tematikának szól!)

A Mezőkövesdi Művelődési Ház vezetője a matyó népművészet világörökséggé válását követően létrehozott Matyó Rózsa Ünnepe emelte ki a helybeliek aktivitásának jó példájaként. A sok érdeklődő miatt az ekkor rendezendő gálának még a főpróbáját is nyilvánossá teszik. Az eseményen minden korcsoport fellép, az óvodásoktól a nagymamáig mindenki bemutatja a produkcióját, és mindhárom település bemutatkozik. Jelentős látogatószámmal bír a Matyó Idegenforgalmi Egyesület által szervezett Matyó Húsvét és a Matyó Népművészeti Egyesület által szervezett Matyóföldi Folklórfesztivál is. „Az érdeklődés ellenére azonban van egy hangos kisebbség, amely meg szokta jegyezni, hogy miért kell állandóan matyóskodni, miért nincs itt soha egy normális program sem. Ez már olyan, mint egy megszokott étel. Ha valaki mindig ugyanazt az ételt főzi, akkor egy idő után magától értetődő, természetes lesz. A megrendezésre kerülő rendezvényeken sem vesz részt annyi érdeklődő, mint amennyinek részt lehetne venni egy 16-17 ezer fős városban. Évekkel ezelőtt még megrendezték a Matyó Lakodalmast, amelyen tömegek vettek részt, ezzel mindhárom településen tudták mozgósítani az embereket. A rendezvény azonban két éve abbamaradt a járványhelyzet miatt. Ezeket a szokásokat érdemes lenne megtartani, hogy a fiatalok is tudják, milyen volt száz éve egy esküvő” – fogalmazott a Matyó Kertbarát Egyesület elnöke.

Egy másik interjúalany azt emelte ki, hogy „van ugyan érdeklődés a rendezvények iránt és az itt élők nagy része bárhol felvállalja azt, hogy ő matyó, azonban kevés az, aki ténylegesen tesz is valamit azért, hogy ez az örökség fennmaradjon”. Az inter-

júk azt is megerősítették, hogy legkevésbé a 15–30 éves korosztály érdeklődik a matyó hagyományok iránt, az ő figyelmük egészen más területekre orientálódik. A 40 felettiek általában jobban felvállalják matyóságukat, s vannak köztük olyanok is, akik ezt úgy juttatják kifejezésre, hogy az öltözetükben is megjelenik a matyóság. Utóbbiak azonban valószínűleg elég kevesen vannak, legalábbis a helyszíni tapasztalat ezt mutatja.

Az interjúk során elhangzott, hogy a matyó hagyományokra épülő rendezvényeknek általában van facebook oldaluk, de például az influencereket – akiket figyelemmel kísérek és akik el tudják érni a közönséget – jobban be lehetne vonni a matyó népművészet népszerűsítésébe. Innen származik többek között Csézy, a mezőkövesdi gyökerekkel rendelkező énekesnő, aki folytatta a matyó családi hagyományt, népszerűsíti a kézimunkákat, a fellépéseiben pedig viseli is a matyó ruhákat. Pataki Zita is több alkalommal vett részt műsorvezetőként a Matyóföldi Folklórfesztiválon, ezeken ő is matyó ruhákat viselt. Az itt élőket is motiválhatja a matyó ruhák hordására, hogy ezek az ismert emberek is magukra öltik a matyó motívumokkal díszített ruhákat. Tardon az idősebbek őrzik lelkesen a hagyományokat, de mostanában a fiatalabbak közül is többen követik őket, mivel úgy látják, gazdasági nyereséget, előre jutást hozhat ez számukra.

A matyó népművészet megismertetése a fiatal generációkkal

Az interjúalanyok egyetértettek abban, hogy az oktatási intézményeknek fontos szerepe van a fiatal generációk számára történő értékátadásban. Mindannyian fontosnak tartják ezért a matyó hagyományoknak az iskolai programba való beépítését. Azokban a családokban, ahol már nincsen hagyományőrző családtag, nehezebben hagyományozható át a fiatalok számára a matyó népművészet. Ebben az esetben maradnak a közösségi terek és az oktatás, az óvodai nevelés. Van olyan szülő, aki csak akkor találkozik a hagyományőrzéssel, amikor a gyermeke bekerül ezekbe az intézményekbe.

A matyóföldi települések oktatási intézményeiben jellemzően már az első osztálytól kezdve beépítik a tantervbe a matyó népművészetet. Az osztályfőnöki

vagy a rajzórák keretében a tanárok feladatokat (pl. városfelfedezés) és kutatómunkát adnak a gyerekeknek. A Mezőkövesdi Alapfokú Művészeti Iskolában – amely zeneiskolaként kezdte a működését, de most már minden művészeti ág képviselteti magát – leginkább táncot tanítanak a gyerekeknek. Más intézményben pedig, mint például a 2021 szeptemberére felújított Mezőkövesdi Általános Iskolában, több méter hosszan matyó motívumokkal díszítették a folyosókat. Mindezt a diákok minden nap látják, ezáltal már egészen kiskoruktól kezdve beépülhet náluk a matyó tudat.

Az óvodásoknak is van néptáncsoportjuk. Már ők is matyó viseletben szoktak fellépni a rendezvényeken. Az óvodai nevelési programoknak részét képezik a tematikus napok is.

A mezőkövesdi interjúalanyok véleménye szerint a matyó népművészetnek a fiatal generációkra való áthagyományozása egyre nehezebb az online tér terjedése miatt. Ezért is kiemelendő a Matyó Népművészeti Egyesület által összeállított hímzésoktató anyag, amit pályázati forrásból valósítottak meg pár éve. Ezzel az oktató anyaggal a közönségnek azt a részét próbálták elérni, akiket csak online módon lehet elérni. Az egyesület nyaranta hímző táborot is szervez gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt.

Az interjúalanyok azt is megerősítették, hogy több anyagi forrás bevonásával még többet lehetne tenni a kulturális életben is. A Matyó Múzeumban például interaktív eszközöket (táblák, tabletek) telepítettek abból a célból, hogy a gyerekeknek az ő saját nyelvükön tudják bemutatni a matyó értékeket.

Tardon az óvodai oktatásban és az állami ünnepeken jelenik meg elsősorban a hagyományörzés. Az óvodások is minden helyi ünnepeken felöltik a népviseletet. Az óvodai nevelési program keretében versek, mondókák segítségével igyekeznek megismertetni a gyermekekkel a matyó népművészet, sőt már óvodás korban találkoznak a tardi gyerekek a hímzéssel is. Ha van rá igény, akkor néptáncoktatást is tartanak. A tardi általános iskola egyházi fenntartású, így az ottani nevelési programra a település önkormányzatának nincs közvetlen ráhatása.

Összefoglalás

Mezőkövesd, Szentistván és Tard a viselet és a szokások tekintetében egy külön egységét képezi a magyarságnak. Az itt élők mindig is büszke és öntudatos matyóként őrizték az őseiktől megörökölt hagyományokat. Mint a hadakat összetartó vérségi kötelék, úgy fűzte őket össze az évszázadok folyamán kialakult sajátos paraszti kultúra.

Napjainkban a matyó népművészet tovább éltetésének a kulcsszereplője a már 30 éves múltra visszatekintő Matyó Népművészeti Egyesület. Rajtuk kívül több önkormányzati intézmény és civil szervezet is részt vállal a matyó kultúra, a matyó népművészet szélesebb körben történő megismertetésében. Tevékenységük a matyó hagyomány több területére is kiterjed (hímzés, néptánc, kézművesség, hagyományörző rendezvények szervezése stb.).

A Matyóföld kiemelt rendezvényein sokan vesznek részt, de nem annyian, mint amennyien néhány évtizeddel ezelőtt. Miközben továbbra is létezik egy állandó érdeklődés a matyó kultúra iránt, a fiatalabb korosztályt nehezen tudják megszólítani a hagyományörzés oldaláról. Az ő érdeklődésük ugyanis más irányultságú. Ezért is meg kell ragadniuk az itt élőknek minden olyan innovatív lehetőséget, amivel közelebb tudják hozni ehhez a korosztályhoz a matyó népművészetet és be tudják vonni őket a kulturális életbe. A családok mellett ebben főként az oktatási és nevelési intézményeknek, valamint az egyesületeknek lehet felelősségteljes szerepük.

Az önkormányzat szerepvállalásával kapcsolatban megoszlottak a vélemények. Vannak, akik szerint az önkormányzat a kulturális intézményei fenntartásával és a Hadas városrészben folyó beruházásokkal jelentős mértékben hozzájárul a matyó népművészet fennmaradásához. Mások azonban nagyobb anyagi és erkölcsi támogatást tartanak szükségesnek az önkormányzat részéről a matyó népművészeti tevékenység végzéséhez és bemutatásához.

Tanulságokkal szolgált az az interjúkból nyert tapasztalat is, amely szerint napjainkban jóval kevesebb munkahelyet biztosít a matyó népművészet, mint évtizedekkel korábban vagy akár száz évvel ezelőtt. Ma a nagyobb városi üzemek nyújtanak elsősorban

megélhetést az itt élőknek, a matyó népművészet csupán egy szűk rétegnek biztosít munkát. A Matyó Népművészeti Egyesület és a mezőkövesdi önkormányzat törekszik fenntartani az élő matyó hagyományokat a foglalkoztatási programon keresztül. Többben inkább szabadidős, vagy egyesületi tevékenységként végzik a hímzést, s elsősorban a családtagjaik számára varrnak, vagy pedig hímzőversenyeken vesznek részt.

Ezeknek a vizsgálati eredményeknek a tükrében elmondható, hogy a kutatási *hipotézis első részben igazolódott be, eszerint a Matyóföldön élők büszkék a matyóságukra. A hipotézis második része – amely szerint a település vezetése is figyelmet fordít a matyó értékekre –, is csupán félig nyert igazolást. A hipotézis harmadik része pedig – amely szerint sok helybéli megélhetését biztosítja a matyó népművészet – nem bizonyult igaznak.*

Irodalom

Barsi Ernő (2002). Emlékezés a 125 esztendeje született Kis Jankó Borira. *Honismeret*, 30 (1), pp. 3–5.

Dajaszászné Dietz Vilma (1952). Adatok a matyó íróaszszonyok életéhez. *Ethnographia*, 63, pp. 139–149. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Ethnografia_1952_063/ Letöltés: 2021. 07. 01.

Dala József és Erdélyi Tibor (1993a). A híres Matyóföld. In Dala József és Erdélyi Tibor (szerk.), *Matyóföld. A híres Mezőkövesd* (pp. 12–46). Budapest. https://mtda.hu/books/dala_jozsef_matyofold_Optimized.pdf Letöltés: 2021. 06. 30.

Dala József és Erdélyi Tibor (1993b). Népművészet és háziipar. In Dala József és Erdélyi Tibor (szerk.), *Matyóföld. A híres Mezőkövesd* (pp. 64–75). Budapest. https://mtda.hu/books/dala_jozsef_matyofold_Optimized.pdf Letöltés: 2021. 06. 30.

Fél Edit és Hofer Tamás (1975). A matyó hímzés alakulása és a magyar népművészet stíluskorszakai. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 13–14, pp. 433–453. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_Hom_Evkonyv_13_14/?pg=0&layout=s Letöltés: 2021. 07. 05.

Fügedi Márta (1997a). „Mezőkövesd, a magyar falu legfőbb reprezentánsa”. A matyó népművészet felfedezése, a matyó „image” kialakulása. In Fügedi Márta (szerk.), *Mítosz és valóság: a matyó népművészet* (pp. 7–20). Miskolc.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_Om_06/?pg=0&layout=s Letöltés: 2021. 06. 30.

Fügedi Márta (1997b). A páratlan matyó hímzés világcikk lesz – A matyó hímzés útja a népművészettől a lyukkártyáig. In Fügedi Márta (szerk.), *Mítosz és valóság: a matyó népművészet* (pp. 53–70). Miskolc. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_Om_06/?pg=0&layout=s Letöltés: 2021. 06. 30.

Fügedi Márta (1997c). „Ősi matyó népszokás”. A lakodalm idegenforgalmi látványossággá és színpadi produkcióvá válása. In Fügedi Márta (szerk.), *Mítosz és valóság: a matyó népművészet* (pp. 79–90). Miskolc. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_Om_06/?pg=0&layout=s Letöltés: 2021. 06. 30.

Fügedi Márta (1997d). „Létesítsen Mezőkövesd múzeumot!”. A múzeumügy a matyó népművészet megőrzése érdekében. In Fügedi Márta (szerk.), *Mítosz és valóság: a matyó népművészet* (pp. 119–126). Miskolc. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BAZE_Om_06/?pg=0&layout=s Letöltés: 2021. 06. 30.

Györffy István (1929a). A matyók. *Népünk és Nyelvünk*, 1 (4–6), pp. 137–160. http://acta.bibl.u-szeged.hu/19619/1/nepunk_001_137-160.pdf Letöltés: 2021. 06. 29.

Györffy István (1929b). *A matyókról*. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára IV. Társadalom- és Néprajzi Szakosztály Közleményei 1 (pp. 1–26). Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság. https://mtda.hu/books/gyorffy_istvan_a_matyokrol.pdf Letöltés: 2021. 06. 29.

Istvánffy Gyula (1896). A borsodi matyó nép élete. *Ethnographia*, 7, pp. 447–459. Budapest. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Ethnografia_1896_007/ Letöltés: 2021. 10. 12.

Kiss Gyula (1974). A matyó népművészet nyomában. *Matyóföld*, 1974 (1), pp. 52–56. Mezőkövesd.

Matyó Népművészeti Egyesület (2010). *Szellemi kulturális örökség Magyarországon. Matyó örökség – a hímzés, viselet, folklór továbbélése*. http://szellemikulturalisorokseg.hu/doks/nyomtatvanyok/46_pdf.pdf Letöltés: 2021. 06. 30.

Források

Gyapjúhímzéses falvédő – Kisjankó Bori munkája. https://hu.wikipedia.org/wiki/Matyó_Népművészeti_Egyesület Letöltés: 2021. július 12.

Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár.
A matyó népművészet – egy hagyományos közösség hím-
zékultúrája. <http://www.hungarikum.hu/hu/szakkategoria>
Letöltés: 2021. 07. 12.

Matyó Múzeum. <https://www.termalfurdo.hu/latnivalo/matyo-muzeum-280>
Letöltés: 2021. 07. 08.

Matyó Népművészeti Egyesület – Matyó hímzés.
<https://matyofolk.hu/hu/menu/120113/matyo-himzes>

Letöltés: 2021. 07. 12.

Népi iparművészet Matyóföldön. <https://xn--hagyomnyrzs-p7a2iz2e.eu/nepi-iparmuveszet-mezokovesden/>
Letöltés: 2021. 07. 05.

Szellemi kulturális örökség Magyarországon. Matyó
örökség – a hímzés, viselet, folklór továbbélése. http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=0_matyo_viselet
Letöltés: 2021. 07. 05.

ABSZTRAKTOK

A kiadvány magyar és angol nyelvű absztraktjai Hungarian and English abstracts of current issue

Horeczki Réka

A népességmegtartó képesség vizsgálata a Kárpát-medencei kisvárosok esetében

A városok fejlődése, a városi egyenlőtlenségek kérdése, a várostörténet kiemelt jelentőségű és aktuális kutatási téma a mai társadalomtudományokban. A város szerepe a társadalmi reprodukcióban, a gazdasági növekedés fenntartásában, a politikai hatalom allokációjaként figyelhető meg. A Kárpát-medencében található kisvárosok alapvetően periférikus térségek elemei (a nagyvárosi szuburbákat nem számítva), amelyeknél a fejlődési tényezők és a népességmegtartó képesség vizsgálata kiemelt jelentőségű. A kisvárosokra jellemző alacsony térbeli mobilitás és a nagyvárosi hálózat hiányosságainak kombinációja kiemeli ennek a településtípusnak a jelentőségét a térségben, mint központi helyek, elsősorban munkahelyeket koncentráló foglalkoztatási központok. A tanulmány a kisváros fogalmára és a definíció változására és különbségeire koncentrál a Kárpát-medencei országokra vonatkozóan.

Kulcsszavak: kisváros, Kárpát-medence, urbanizáció

Examination of Population Retention in the Case of Small Towns in the Carpathian-Basin

The development of cities, urban inequalities and urban history are a key and relevant research topic in the social sciences. The role of the towns is observed in social reproduction, in the maintenance of economic growth, and in the allocation of political power. Small towns in the Carpathian-Basin are essentially elements of peripheral areas (not including metropolitan suburbs), where the study of development factors and population retention is of particular importance. The combination of low spatial mobility of small towns and the lack of metropolitan networks underlines the importance of these types of settle-

ments in the region, as they are mainly central employment locations where jobs are concentrated. The study focuses on the concept of a small town and the changes and differences in its definition in the Carpathian Basin countries.

Keywords: small town, Carpathian-Basin, urbanization

Baranyai Nóra

Magyar etnoregionális pártok a kelet-közép-európai tipológiában

A tanulmány egy, a kelet-közép európai etnoregionális pártokra kiterjedő kutatás eredményeire támaszkodva mutatja be, hogy hol helyezkednek el a határon túli magyar közösségek politikai szervezetei a pártdokumentumokban megfogalmazott célok alapján kialakított tipológiában. A téma elméleti hátterének bemutatása mellett az elemzés kiterjed a határon túli kisebbségi közösségek néhány alapvető, országspecifikus jellegzetességének bemutatására, mindezek alapján az egyes közösségtípusok, illetve a pártfejlődés dinamikájának rövid jellemzésére is. Zárásként kerül sor a pártok tipológiai besorolásának alapját képező programelemek ismertetésére, valamint az egyes típusok összefoglaló jellemzésére, valamint a tipológiai besorolással kapcsolatos dilemmák ismertetésére.

Kulcsszavak: etnoregionalizmus, magyar kisebbségi pártok, párttipológia

Hungarian Ethnoregional Political Parties in the Central and Eastern European Typology

This study presents the position of Hungarian ethnoregional political parties in a typology based on the objectives set out in party documents. The analysis is a part of a research project on ethnoregional parties in Central and Eastern Europe. In addition to

presenting the theoretical background of the topic, the analysis includes some basic, country-specific characteristics of Hungarian minority communities, and based on this, a brief characterisation of the types of communities and the dynamics of party development. It concludes with a description of the programme elements that form the basis for the typological classification of parties, a summary characterisation of each type and a discussion of the dilemmas associated with typological classification.

Keywords: ethnoregionalism, Hungarian minority parties, party typology

Hajdú Zoltán

A ruszinok száz éves államhatár-kálváriája: az államhatárok szabdalta szállásterület kihívásai a 20. század három nagy kataklizmája után

A Habsburg-birodalom, majd 1867 után a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia keretei között éltek a ruszinok, méghozzá megosztva az osztrák és a magyar „tagállamok” között. A ruszinok nemzeti ébredése és mozgalma megkésett volt a többi nemzetiséghez képest. A világháború alatt indultak meg a területi autonómiát követelő mozgalmak, majd önálló államuk megteremtésére vonatkozó törekvéseik. Több „tiszavirág” életű állam létrehozását jelentették be 1918–1920 között. Az I. világháború után a ruszin szállásterületek Csehszlovákiához, Lengyelországhoz, kisebb részben Romániához kerültek. Erősen eltérő lehetőségekkel rendelkeztek a három országban. A II. világháború előtt Csehszlovákia felszámolása, az önálló Szlovákia létrejötte, s a Kárpátalja magyar visszaintegrálása ismét új határokat hozott. 1939 szeptemberében a Szovjetunió és Németország felosztotta Lengyelországot, a Kárpátokon kívüli ruszinok nagyobb része a Szovjetunióhoz került. 1941 nyarától a ruszin szállásterület jelentős része a német megszállási zóna része lett. A II. világháború után a Szovjetunió bekebelezte az egész Kárpátalja területét és a volt délkeleti lengyel területek nagy részét is. A világháború után a ruszinok döntő része szovjet állampolgár lett, de másodrendű csoportnak tekintették őket, nevüket elvesztették, a görög katolikus vallásukat betiltották. A hidegháború következtében

felbomlott a Szovjetunió, területi jogutódja a térségben a független Ukrajna lett. Csehszlovákia szétválásával újraszületett Szlovákia is. Ma a ruszin népesség nagy része Ukrajnában él, Szlovákiát leszámítva csak kisebb szórványok élnek Lengyelországban, Magyarországon és Romániában. Kollektív jogaik rendkívül eltérő módon alakulnak, a legszűkebb mozgásterük Ukrajnában van. A ruszinok területi autonómiámozgalmát leginkább nem nemzetiségi, hanem belbiztonsági kérdésként tekintik az országban.

The Ruthenians ' One-Hundred-Year State Border Ordeal: the Challenges of Inhabited Areas Within State Borders after the Three Great Cataclysms of the 20th Century

The Ruthenians lived within the framework of the Habsburg Empire and – after 1867 – the multi-ethnic Austro-Hungarian Monarchy, divided between the Austrian and Hungarian "member states". The national awakening and movement of the Ruthenians was delayed compared to other nationalities. It was during the First World War that their campaign for territorial autonomy and their aspirations for an independent state began. The creation of several "blooming" states was announced between 1918 and 1920. After the First World War, the Ruthenian inhabited areas were transferred to Czechoslovakia, Poland and – to a lesser extent – Romania. They had very different opportunities in the three countries. Before the Second World War the dissolution of Czechoslovakia, the creation of independent Slovakia, and the reintegration of Transcarpathia into Hungary brought new borders again. In September 1939, the Soviet Union and Germany divided Poland, and most of the Ruthenians living outside the Carpathians were incorporated into the Soviet Union. From the summer of 1941, a significant part of the Ruthenian inhabited areas became part of the German occupied zone. After the Second World War, the Soviet Union annexed the entire area of Transcarpathia and most of the former south-eastern Polish territories. After the war, the majority of Ruthenians became Soviet citizens, but they were considered a second-class group, and they lost their name and their Greek Catholic religion was banned. As a result of the Cold War, the Soviet Union col-

lapsed, and the newly independent Ukraine became the region's territorial successor. With the break-up of Czechoslovakia, Slovakia was also reborn. Today, most of the Ruthenian population lives in Ukraine, with the exception of Slovakia, only small scattering of people live in Poland, Hungary and Romania. Their collective rights are very diverse, with the narrowest margin of maneuver in Ukraine. The movement for territorial autonomy of the Ruthenians is mostly seen as a matter of internal security in the country, rather than nationality.

Márton Zoltán – Ritter Krisztián

A Homoród-Küküllő LEADER egyesület működésének és vidékfejlesztési hatásainak elemzése

Az Európai Unió a területi különbségek növekedésének leküzdésével párhuzamosan is támogatja a vidékfejlesztési programokat. A vidékfejlesztés Székelyföldön is az Európai Unióhoz való csatlakozást követően vált igazán fontos tényezővé. A vidék jelentőségének ártértekelődése, a multifunkcionális szerepkör felerősödése, illetve ezáltal a vidékfejlesztés hangsúlyossá válása olyan forrásokat teremtett meg, amelyek által a vidéki környezet élhetőbbé, vonzóbbá tétele, a gazdaság diverzifikálása segítségével pedig az életlehetőségek javítása, megteremtése reálisabban elérhető céllá vált.

Tanulmányunkban egy olyan nemzetközi forrásból támogatott programot vizsgálunk, mely helyi szereplőkre bízta a helyi fejlesztések szükségességének felmérését és irányítását. Ezt konkrétan egy helyi LEADER akciócsoport, a Homoród-Küküllő LEADER Egyesület példáján keresztül tesszük. Az alulról induló vidékfejlesztési kezdeményezés tapasztalatait és térségi szintű gazdasági-, társadalmi hatásait primerkutatás keretében térképeztük fel. Ennek során mélyinterjúkkal az érintett településvezetőket, illetve kérdőívezéssel a térségi lakosságot vontuk be. Eredményeinkkel a LEADER-program külhoni térségfejlesztési szerepkörének megértéséhez szeretnénk hozzájárulni.

Kulcsszavak: LEADER, vidékfejlesztés, helyi gazdaságfejlesztés

Analysis of the Operation and Rural Development Impact of the Homoród-Küküllő LEADER Association

The European Union supports rural development programs in parallel with overcoming the growth of territorial differences. Rural development became a really important factor in the Szeklerland after joining the European Union. The reevaluation of the importance of the countryside, the strengthening of its multifunctional role, and the resulting emphasis on rural development created resources to make the rural environment more liveable and attractive, and to improve and create more realistic living opportunities through economic diversification.

In our study, we examine an internationally funded programme that relies on local actors to assess and manage the need for local development through the example of the Homoród-Küküllő LEADER local action group. We mapped the experiences of grassroots rural development initiatives and their economic and social effects at a micro regional level in the framework of primary research. We involved the local leaders of the affected settlements with in-depth interviews, and the local population with questionnaires. Our results may contribute to a better understanding of the role of the LEADER program in territorial development of the areas characterised by a Hungarian majority abroad.

Keywords: LEADER Programme, rural development, local economic development

Tózsér Anett

A matyó népművészet jellemzői és hatása a matyóföldi települések fejlődésére és a térségben élők identitására

A matyóság a magyarság egyik legjellegzetesebb és legismertebb néprajzi csoportja. A matyó népi kultúra egyes elemei több mint száz éve reprezentálói a magyar népi műveltségnek. A matyók a 19. század második felében kivirágzó, paraszti öntudatot tükröző látványos, színes népviselete, erős történelmi tudata és gazdag szokásvilága jól beleilleszkedett abba az idealizált képbe, amely alapján a népi kultúra egyes

elemeit táji-történeti kötöttségeiből kiemelve nemzeti sajátoságként kezdték el kezelni, és szinte nemzeti szimbólummá emelték. A matyóság jó példája annak, hogyan emelkedik egy lokális kultúra idealizált nemzeti értéké. A matyó népművészetnek az UNESCO szellemi kulturális örökség reprezentatív listájára és a hungarikum jegyzékbe való felvétele is az elődök és a ma élők kultúrájának magas szinten történő elismerését jelenti. Ezek a gesztusok tovább erősíthetik a közösség tagjainak identitástudatát. Az eredmények pedig növelik az elköteleződést a népművészet magas minőségű megtartása iránt. A tanulmányban arra kerestem a választ, hogy a matyó népművészet hogyan és milyen eszközökkel erősíti a településen élők identitását és milyen hatása van a települési és a térségi fejlődésre. A kutatási eredmények szerint az itt élők nagyrészt pozitívan viszonyulnak a matyó népművészetéhez. Erre utal a rendezvények látogatottsága is: a lokális értékeket felvonultató, népművészeti témájú fesztiválok, kiállítások, bemutatók a helybeliek nagyszámú részvételével zajlanak. A matyó népművészet-re épülő iparágak ugyanakkor jóval kevesebb munkahelyet biztosítanak napjainkban a Matyóföldön, mint évtizedekkel korábban, vagy akár száz évvel ezelőtt.

The Characteristics of Matyó Folk Art and its Impact on the Development of the Settlements in Matyóföld and the Identity of the People Living in the Region

The Matyó people are one of the most characteristic and well-known ethnographic groups of the Hungarians. Some elements of the Matyó folk culture have been representative of the Hungarian folk culture for more than a hundred years. The spectacular, col-

orful folk costumes, strong historical consciousness and rich customs of the Matyó people, which flourished in the second half of the 19th century and fit into the idealized image, according to which certain elements of folk culture, freed from their regional-historical ties, began to be treated as national features, and was raised almost as a national symbol. The Matyó people are a good example of how a local culture can become an idealized national value. The inclusion of Matyó folk art in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage and in the list of Hungaricums also means a high level of recognition of the culture of its predecessors as well of those living today. These prestigious distinctions can further strengthen the sense of identity of the community members which results in an increased commitment to maintain high quality folk art. In this study, I sought the answer how and by what means Matyó folk art strengthens the identity of the people living in the settlement and its impact on the development of the settlement and the region. According to the research results, the people living here have a largely positive attitude towards Matyó folk art. This is also indicated by the number of people attending events: festivals, exhibitions and presentations on folk art with local values are attended by a large number of locals. However, industries based on Matyó folk art provide far fewer jobs in Matyóföld (Land of Matyó people)¹ today than they did decades ago or even a hundred years ago.

¹ Matyó is the name given to the population of Mezőkövesd, Tard and Szentistván. The three settlements located at the junction of the Bükk region and the Great Plain.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BARANYAI NÓRA PHD

tudományos munkatárs, KRTK Regionális Kutatások Intézete

HAJDÚ ZOLTÁN PROF. DR.

tudományos tanácsadó, KRTK Regionális Kutatások Intézete

HORECZKI RÉKA PHD

tudományos munkatárs, KRTK Regionális Kutatások Intézete

MÁRTON ZOLTÁN

vidékfejlesztési agrármérnök

RITTER KRISZTIÁN PHD HABIL.

egyetemi docens, MATE VFGI Vidék- és Területfejlesztési Tanszék

TÖZSÉR ANETT PHD

kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet

